

Роднае слова

2014/9

(321)

верасень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: ВНУ – школе, Актуальная тэма, Малады даследчык прапануе, Прапануем план-канспект, Новыя выданні, Цікава ведаць, *Калі закончыўся ўрок*: Дзень беларускага пісьменства, З вопыту работы, У дапамогу педагогу),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Асобы, Пошукі і знаходкі, Майстэрства творцы, Скрыжаванні, Лабараторыя паззіі; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Скарбы мовы, Новая рэдакцыя правапісу, Актуальная тэма, Асобы, Гаворым, пішам, Мова маёй зямлі, *Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Постаці, Памяць зямлі – памяць людзей, Светлыя імёны Беларусі, Асобы, Нарысы з гісторыі беларускага дойдства, З архіваў часу, Пошукі і знаходкі),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Ларыса Сагановіч,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бельскі Аляксандр. Далёкае і блізкае мінулае ў сучаснай беларускай паэзіі	3
Лявонава Ева. “Душа была непрытульная...”: Творчы лёс Алясея Асташонка	7
Трус Мікола. “Апокрыф” Максіма Багдановіча ў невядомым перакладзе на ўкраінскую мову 1924 г.	10
Багдановіч Максім. Апокрыф	13
Часнок Ірына. Наратыўная стратэгія ў аповесці “Ціхая плынь” Максіма Гарэцкага	14
Глазман Любоў. “Таямніцы жыцця” ў апавяданнях Максіма Гарэцкага і Леаніда Андрэева	19
Пацюпа Юры. Законы рытму і прырода выклічнікаў. <i>Працяг</i>	22

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Лобань Наталля. Батанічны слоўнік Зоські Верас: Да 90-годдзя выпуску ў свет	26
Шчасная Кацярына. Асаблівасці засваення запазычанняў на фінальных <i>-or / -er, -el, -ing</i>	30
Барковіч Аляксандр. Корпусная лінгвістыка і інтэрнэт	33
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Гістарыёграф усходнеславянскага мовазнаўства Сяргей Буліч	37
Каўрус Аляксандр. Карціна – гэта <i>праца, работа</i> ...?	42
Груца Аляксандр. Яшчэ раз пра гаворкі Дубровеншчыны	43

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Шандроха Нона. “Усё там: і зямля, і неба, і вада...”: Метадычная каштоўнасць беларускай народнай загадкі ў сучаснай школе	45
Васілеўская Алена, Качан Вольга. Традыцыі пераемнасці: Яе вялікасць форма	48
Ермаковіч Кацярына. Чалавечыя каштоўнасці і прыярытэты пры вывучэнні твораў ваеннай тэматыкі (XI клас)	50
Павалокіна Наталля. Беларускія міфы: Урок беларускай літаратуры (VI клас)	54
Зорка Ірына. Буквар беларускіх птушак	56

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Барздова Вольга. Горад са шматвяковай гісторыяй: Завочная экскурсія па Заслаўі (VII – XI класы)	57
Сукора Людміла. Жыццё і творчасць Алясея Ставера: Віктарына для старшых класаў	61
Петрашкевіч Марына. Словы пра палешукоў: Гульня для вучняў старшых класаў па матывах “Палескай хронікі” Івана Мележа	63

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Саевіч Надзея. “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе шчаслівым...”: Да юбілею Браніслава Эпімаха-Шыпілы	66
Міцкевіч Вера. Вераснёўскі атожылак Коласа: 100 гадоў з дня нараджэння Данілы Міцкевіча	70
Глебава Ларыса. Упершыню ў гісторыі беларускай музыкі...: Да 85-годдзя кампазітара Яўгена Глебава	75
Шапран Сяргей. Мікалай Матукоўскі: “Я абараняў ісціну...”	79
Габрусь Тамара. Спадчына “сармацкага” барока ў сакральным дойлідстве Беларусі	82
Міхайлаў Павел. Жыццё і навуковая дзейнасць Яўлаліі Казановіч: Новыя звесткі, удакладненні, гіпотэзы. <i>Працяг</i>	87
Трафімчык Анатоль. Беларускае школьніцтва на Віленшчыне ў 1939 – 1941 гг.: Да 95-годдзя Віленскай беларускай гімназіі. <i>Заканчэнне</i>	90
Сурмачэўскі Ігар. Забытая вайна...: Па слядах аднаго фотаархіва	93

Новыя выданні. Карповіч М. Руплівая праца для абітурыента і настаўніка: Пра кнігу “Беларуская мова: тэсты” Л. Пшанічнай (55).
Паэтычная старонка. Жуковіч М. “Усе птушкі мову маюць...” (56).
Салавей А. Сад (92).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Лістапад (47, 65, 74).
Крыжаванка. Целеш Л. Ода бульбе (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

Алесь БЕЛЬСКИ

ДАЛЁКАЕ І БЛІЗКАЕ МІНУЛАЕ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

У беларускай паэзіі пачатку XXI ст. асабліва прыкметна вылучаецца тэма гістарычнага мінулага. І гэта невыпадкова. На памежжы стагоддзяў адбылася выразная змена сацыякультурнай парадыгмы, з'явіліся новыя каштоўнасныя арыенціры, сярод якіх вяртанне да беларускага мінулага, узмацненне цікавасці да культурна-гістарычнай спадчыны.

Скіравалі на гістарызм нацыянальную паэзію і літаратуру ў цэлым нашы класікі: М. Багдановіч, Я. Купала, В. Ластоўскі і інш. З пачаткам савецкай эпохі адбывалася занябанне гістарычнай праўды, вопыту і традыцый мінулага. Здавалася, былі падставы, каб “ненавідзець мінуўшчыны здані” (Я. Колас). Аднак у адносінах да гістарычнага мінулага браў верх ваяўнічы радыкалізм, які яскрава ўвасобіўся ў радках М. Чарота: “Годзе плакаць і вам над Рагнедаю / І, зірнуўшы ў мінулае, цяжка ўздыхаць...” (“Скокі на могілках”) [1, с. 10]. Адыход ад нацыянальных каранёў і масавы нігілізм у савецкім грамадстве спарадзілі гістарычнае бяспамяцтва.

Спатрэбіліся гады і дзесяцігоддзі, каб драматычная сітуацыя змянілася. У. Караткевіч, які “на парозе будучыні” геніяльна прадбачыў вяртанне да гісторыі Беларусі і цудоўна ўсведамляў дыялектыку мінулага і будучага, у вершы “Беларускае мінулае” (1981) заклікаў суайчыннікаў “не пагарджаць святым сваім мінулым, / А заслужыць яшчэ, і вартым быць яго” [2, с. 97]. У. Караткевіч сваім духоўным падзвіжніцтвам і мастацкай творчасцю адрадіў у беларускай літаратуры традыцыю гістарызму і ўстойлівага развіцця гістарычнай тэмы. Сапраўдны ўздым цікавасці да нацыянальнай мінуўшчыны прыпадае на другую палову 1980-х – 1990-я гг., калі пачаўся новы этап станаўлення незалежнай і суверэннай беларускай дзяржавы. Сёння не страціла актуальнасці ідэя адраджэння гістарычнай памяці і нацыянальнай свядомасці. У сувязі з гэтым С. Андраюк адзначае: “Вёска была крыніцай нацыянальнай мовы, побыту, нацыянальнага духу. Са знікненнем традыцыйнай вёскі знікае рэальная

жыццёвая аснова нацыянальнага бытавання народу. Горад жа заўсёды быў у значнай меры касмапалітычным. А сучасны наш горад, па сутнасці, пазбаўлены нацыянальнага аблічча. Ёсць дзяржава, народ без пэўна выяўленай нацыянальнай ідэнтычнасці. У такіх умовах асноўнай, калі не адзінай, крыніцай нацыянальнага сілвання, а тым самым і ўратавання, становіцца гісторыя” [3, с. 10]. Гістарычная тэматыка за апошнія дзесяцігоддзе распрацоўвалася шырока, актыўна і досыць плённа.

Паглыбляючыся ў далёкія ад нас эпохі і перыяды, паэты стварылі вершы і паэмы, у якіх прапанавалі вобразна-паэтычную рэканструкцыю беларускай даўніны. Творцаў прываблівалі вытокі беларускай дзяржаўнасці, гераічныя бітвы нашых продкаў і знакамітыя постаці мінуўшчыны. Найперш увага паэтаў скіроўвалася да часу нараджэння старажытнай беларуска-літоўскай дзяржавы. Вялікае Княства Літоўскае ўзнікла ва ўмовах існавання магутных суседзяў, барацьбы з крыжакімі і пагрозы мангола-татарскага нашэсця. Пачаткам утварэння новай дзяржавы з цэнтрам у Навагрудку стала каранацыя вялікага князя Міндоўга 6 ліпеня 1253 г., калі ён з благавлення Папы Рымскага Інакенція IV атрымаў каралеўскую карону. Літва-Беларусь была самастойнай і незалежнай, прызнанай еўрапейскімі дзяржавамі. Гэтай лёсавызначальнай падзеі і асобе першага князя ВКЛ прысвечана гістарычная паэма “Каранацыя Міндоўга” М. Арочкі, вершы “Балада Міндоўга” В. Шніпа, “Стаяць лясы...” С. Панізніка (напісаны да 750-годдзя каранацыі Міндоўга) і інш.

Драматычная паэма “Каранацыя Міндоўга” (2003) Міколы Арочкі – адна з самых прыкметных канцэптуальна-мастацкіх з’яў сучаснага паэтычнага эпасу. Яна завяршае паэмны цыкл, тэтралогію, ёй папярэднічалі “Курганне” (1979), “Крэва” (1982), “Судны дзень Скарыны” (1991). Драматычны вершаваны эпас М. Арочкі – значны набытак нашай нацыянальнай паэзіі. Паэта займаў працэс станаўлення беларускай дзяржаўнасці, постаць знакамітага князя Міндоўга, гераічнае і трагічнае ў гісторыі.

У сувязі з гэтым цікавае сведчанне С. Чыгрына ў пасляслоўі да публікацыі паэмы: «Я памятаю, як пачынаў пісаць “Каранацыю Міндоўга” Мікола Арочка. Калі я бываў у яго Вецявічах, ён шмат мне пра Міндоўга распавядаў... З яго слоў я даведаўся, што ў пачатку 1970-х гг. беларускага паэта дужа ўразіла драматычная паэма “Міндаўгас” літоўскага паэта і сябра Міколы Арочки Юсцінаса Марцінкявічуса (1930 – 2011). Яна яго так уразіла і захапіла, што мой зямляк нават напісаў пра яе ва ўсесаюзным друку, бо быў проста захоплены велічнай постаццю галоўнага персанажа» [4, с. 125]. І далей: «...да канца свайго жыцця Мікола Арочка застаўся ўдзячны літоўскаму сябру ўжо за тое, што той падштурхнуў яго да рэалізацыі звышзадачы – “стварыць свой паэмны эквівалент палітычнай і духоўнай драмы роднай зямлі”, бо менавіта так узнікла неабходнасць палемічнай скіраванасці ягонай новай паэмы, тэматычна блізкай з “Міндаўгасам” Марцінкявічуса...» [4, с. 126].

Мікола Арочка ў паэме “Каранацыя Міндаўга” зрабіў удалую мастацкую рэтраспекцыю ў далёкую ад нас эпоху і канцэптуальна, па-свойму адметна асэнсаваў гістарычныя падзеі, звязаныя з узыходжаннем на велікакняжацкі сталец Міндоўга, заснавальніка і першага гаспадара ВКЛ. Аўтар на рамантычны лад паэтызуе час каранацыі, з якога пачаўся “ шлях вячысты” дзяржаўнай незалежнасці: “Ні земляў і ні княстваў далучэнне – / Нам вырашыць карона зорны лёс. / Галоўнае ў свеце – ўсведамленне: / У нас карона ёсць! Карона ёсць!”; “Адродзіцца карона зараніцай – / Ангелы ў родным небе паляцяць... / Ангелы ляцяць!” [4, с. 112]. Прыкметны менавіта беларускі погляд на падзеі ВКЛ, аналітычны падыход да гісторыі, лёсавызначальных падзей, аўтарскае спасціжэнне буйных постацей мінулых эпох, іх духоўнага свету.

Канцэптуальна-сэнсавая дамінанта паэтычнага зборніка “Камень Міндоўга” (2009) Сяргея Чыгрына: пачуццё свабоды і незалежнасці, прыналежнасці да роднага краю, Беларусі пачынаецца з гісторыі, яе ведання і ўсведамлення. Згадваючы веча, на якое “з дружнай спяшае Міндоўг у Наваградак”, паэт падагульняе: “Мы пачынаемся ўсе / З Вялікага Княства Літоўскага” (“Наваградскі кліча рог...”) [5, с. 11]. С. Чыгрын стварае вобразна-асацыятыўны малюнак з гістарычнай падсветкай: “Мая залатая восень, / Нібы карона Міндоўга” (“Мая залатая восень...”) [5, с. 12].

Постаць Міндоўга не толькі натхняе сучасных паэтаў на рамантычныя і ўшанавальныя словы, а перадусім выклікае жаданне раскрыць духоўны стан героя ў момант выбару, яго думкі і адчуванні: “...Бо ёсць твой шлях, а іншага ў цябе – няма, / І на шляху ёсць здрада, над якой смяешся / Цяпер, хоць заўтра – смерць. / Ты не баішся смерці” (В. Шніп, “Балада Міндоўга”) [6, с. 5]. Р. Малахоўскі ў перадачы атмасферы мінуўшчыны выкарыстоўвае экс-

прэсіўнае параўнанне: “Звон у сэрцы / Пакутнай малітвай гучыць... / Толькі зорка – / Адна на ўсё неба – зіхціць, / Як жывая душа / У слязіне Міндоўга” (Р. Малахоўскі, “За Айчыну змагацца ідуць ваяры...”; Польша, 2010, № 11, с. 112).

Сучасныя беларускія паэты з пачуццём гонару і настальгіі вяртаюцца ў эпоху Вялікага Княства Літоўскага, “залаты век Беларусі”. Гэта мае на ўвазе У. Мазго, згадваючы межы ВКЛ, яго славы Статут, барацьбу з чужой наваляй: “Успыхне яскрава / У памяці панства / Забытая слава Вялікага княства” (“Вялікае княства”; Польша, 2012, № 7, с. 63). “Патопленная Атлантада” – так вобразна называе ВКЛ М. Дукса і з сумам кажа: “Да нас не даходзяць паромы / з Вялікага Княства Літоўскага” (“Гісторыя – нібы карыда...”; Польша, 2005, № 9, с. 4).

Аўтары шэрагу твораў узнаўляюць часы Вітаўта і ўслаўляюць знакамітую перамогу пад Грунвальдам (1410) над Тэўтонскім ордэнам. У “Баладзе Грунвальдскай бітвы” В. Шніп паэтызуе гераічнае мінулае, змаганне за волю і Айчыну. “На Грунвальд – на поле сечы” скіроўвае паэтычную рэтраспектыву М. Мятліцкі: “Здасца ў момант, што Вітаўта раці / Зноўку пасекчы лівонаў лятуць” (“Над Віліяй плыткай уздыбляцца коні...”; Польша, 2007, № 1, с. 5). Вобраз Вітаўта ў сучаснай паэзіі – пераважна аб’ект захаплення і паэтычнай міфалагізацыі (традыцыя бярэ пачатак ад шэрагу летапісных крыніц, паэмы “Песня пра зубра” М. Гусоўскага). Разам з тым у асобных вершах вялікі князь нароўні з рысамі велічнасці, манументальнасці набывае аблічча жывога, зямнога чалавека. У “Баладзе Вітаўта Вялікага” В. Шніпа ўладар ВКЛ паўстае ў апошнія дні княжання, калі ўжо “не чутны радасныя крыкі” і неўзабаве “карону адбярдуць” [6, с. 9]. Гераічнае і легендарнае ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага дае паэтам духоўны спажытак для роздуму пра галоўнае, сутнаскае ў быцці нацыі.

Паэт Віктар Шніп умее вандраваць у прасторы і часе, пераносіцца ў далёкія ад нас стагоддзі і ўзнаўляць мінулае ў мастацкіх вобразах. Ён надзвычай плённа працуе ў жанры балады. Яго баладная творчасць на гістарычную тэматыку шырока пададзена ў зборніках “Беларускае мора” (2004), “Балада камянёў” (2006), “Страла любові, кахання крыж” (2008), “Проза і паэзія агню” (2010). В. Шніп стварыў паэтычную гісторыю Беларусі ў асобах. Па сутнасці, здзейснена грандыёзная і маштабная творчая задума. Зрэшты, узнавіць шырокую эпічную карціну мастацкай гісторыі беларусаў спрабаваў К. Чорны, і многага ў гэтым плане дасягнуў. Тое, што нацыянальная гісторыя сягае ў глыб стагоддзяў і мае знакавыя постаці, выдатна паказаў У. Караткевіч. В. Шніп, працягваючы традыцыі папярэднікаў, найперш у жанры балады, дае зрэд беларускай гісторыі ад старажытнасці і да нашых дзён. Яго найперш цікавіць лёс вялікіх людзей мінуўшчыны, ён прапануе ўласныя мастацкія

інтэрпрэтацыі духоўнага свету і жыцця герояў мінулага. Вылучаючы найбольш значныя постаці, паэтызуючы малавядомых, а то і забытых дзеячаў, мужных і адважных сыноў Беларусі, тым самым В. Шніп стварае шырокую партрэтную галерэю вобразаў выдатных людзей, услаўляе наш велічны і магутны нацыянальна-гістарычны радавод. “Балада Усяслава Чарадзея”, “Балада Рагнеды”, “Балада Ефрасінні Полацкай”, “Балада Кірылы Тураўскага” – творы пра канкрэтных асоб Сярэднявечча, якія сталі ў беларускай паэзіі вобразамі-сімваламі, а напісаныя сучаснымі аўтарамі вершы пра іх ўтвараюць цэлыя тэматычныя групы ці структурныя часткі вялікай паэтычнай кнігі гісторыі. Шмат твораў В. Шніп прысвяціў рэальным гістарычным дзеячам часу існавання ВКЛ, носьбітам ідэй беларускага Адраджэння і Рэфармацыі: баллады Гедыміна, Віцены, Альгерда, Ягайлы, Льва Сапегі, Юрыя Амелькавіча, Міколы Гусоўскага, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Пятра Мсціслаўца, Пётры Кміта, Боны Сфорцы, Мікалая Радзівіла (Чорнага), Барбары Радзівіл, Францішкі Уршулі Радзівіл, Яна Кішкі і інш. Сярод пералічаных ёсць постаці надзвычай важныя для разумення гістарычнага і нацыянальнага быцця. “Балада Мікалая Крыштафа Радзівіла (Сіроткі)” – верш з сучаснай паэтычнай радзівіліяды, аўтар імкнецца асэнсаваць лёс пачынальніка Рэфармацыі ў ВКЛ, спазнаць яго ўнутраную сутнасць:

*...Бо ведаць не хочаш душою і сэрцам
Ты межай, якія няволяць душу...*

*І сыплецца снег, быццам неба ірвецца,
Дзе вечнасць рыхтуецца слухаць імя
Па Княстве вялікім, што ўсё-ткі знікае
І знікне, але застанешся ў ім ты,
Самотны, як свечка твая залатая,
Што свеціцца разам з табой праз гады...*
(Польмя, 2010, № 2, с. 59).

У паэтычных баладах В. Шніпа ўвасоблена шырокае кола гістарычных асоб і дзеячаў культуры XIX ст.: Адам Міцкевіч, Ян Баршчэўскі, Ян Чачот, Валенцій Ваньковіч, Міхал Клеафас Агінскі, Юліян Нямцэвіч, Іахім Храптовіч, Цітус Далейскі, Ігнат Дамейка, Адольф Янушкевіч, Сымон Канарскі, Аляксандр Незабытоўскі, Адам Пуслоўскі, Рамуальд Траўтут, Генрык Дмахоўскі, Яўстафій Тышкевіч, Канстанцін Тызенгауз, Цэлясцін Цэханоўскі, Аляксандр Аскерка, Іван Хруцкі, Напалеон Орда, Павел Шэйн, Павел Шпілеўскі, Адам Кіркор, Іван Насовіч, Аляксандр Ельскі, Тадэвуш Лада-Заблоцкі, Аляксандр Рыпінскі, Уладзіслаў Сыракомля, Францішак Багушэвіч, Альгерд Абуховіч, Вінцэс Каратынскі, Адам Гурыновіч, Янка Лучына, Якуб Наркевіч-Ёдка і інш. Некалькі дзясяткаў вершаваных твораў В. Шніпа прысвечана дзеячам нацыянальнага адраджэння канца XIX – пачатку XX ст.,

прадстаўнікам тагачаснай культурнай і палітычнай эліты, змагаюцца за свабоду і незалежнасць Беларусі. Паэт па-мастацку адметна ўвасобіў вобразы Яўхіма Карскага, Мітрафана Доўнара-Запольскага, Вацлава Ластоўскага, Аляксандра Уласава, Каруся Каганца, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Алесь Гаруна, Ядвігіна Ш., Зоські Верас, Канстанцыі Буйло, Ігната Буйніцкага, Фердынанда Рушчыца і інш. Далей гэты шэраг выбітных дзеячаў перыяду станаўлення дзяржаўнасці Беларусі, культуры і навукі на новым этапе працягваюць Усевалад Ігнатоўскі, Язэп Дыла, Пётра Крачэўскі, Аркадзь Смоліч, Эдвард Вайніловіч, Фларыян Ждановіч, Уладзіслаў Галубок і інш. Іх жыццё і дзейнасць сталі прадметам паэтычнага асэнсавання В. Шніпа. У поле яго зроку трапілі таксама прадстаўнікі заходнебеларускага нацыянальна-вызваленчага руху, выдатныя літаратары, навукоўцы і асветнікі Ігнат Дварчанін, Браніслаў Тарашкевіч, Антон і Іван Луцкевічы, Уладзімір Жылка, Рыгор Шырма, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Францішак Аляхновіч, Язэп Драздовіч і інш. Паэт імкнецца раскрыць патрыятычныя погляды і духоўныя памкненні выбітных людзей беларускага мінулага, зразумець іх унутраны свет, адчуць душэўны неспакой і перажыванні. Такім чынам, у творчасці аднаго аўтара на сёння знайшоў яскравае паэтычнае ўвасабленне цэлы пантэон нацыянальных дзеячаў. Баладапісец В. Шніп назапасіў значны мастацка-творчы вопыт у стварэнні гістарычнай персаналогіі.

Гісторыя радзімы ў сучаснай беларускай паэзіі – досыць панарамная і шматаблічная карціна. Паэты з розных мастацкіх ракурсаў малююць даўнія часы і эпохі, вобразы і падзеі. Варта назваць такія творы, як паэмы “Рагнеда” І. Снарскай, “Падданыя каханя” (2003) З. Дудзюк, вершы “Рагнеда” У. Мазго, “Ефрасіння” Г. Булькі, “Майстра” (пра Лазара Богшу) А. Салтука, “Месяц, нібы манах, усю ночку...” (пра Кірылу Тураўскага) Н. Шкляравай, “Вяртанне Сімяона Полацкага” В. Лукшы, “Дума князя Вячкі” І. Канановіча, “Паляванне Гедыміна” П. Баракхостава. Паэтычная скарыніна ўзбагацілася на вершы “Вучыў Скарына...” В. Лукшы, “Малітва Скарыны” С. Панізніка, “Белае поле Францішка Скарыны” Г. Тумаша, “Беларусу пра Скарыну” Зьніча, “Роздум на праспекце” Р. Малахоўскага і інш.

Найбольшую цікавасць у мастакоў слова выклікаюць гераічныя падзеі мінуўшчыны, слаўныя тым, як нашы суайчыннікі выяўлялі мужнасць, няскоранасць духу ў змаганні за “вольны свой край”. Удзельнікам вызваленчай барацьбы і слаўным бітвам мінулага прысвечаны вершы “Балада Магільнянскай бітвы”, “Балада Аршанскай бітвы” В. Шніпа, “Лідзянскае поле” М. Мятліцкага, “Міхал Валовіч”, “Згадка пра 1794 год” С. Чыгрына, “З мінулага” Г. Аўласенкі. Сучасныя паэты заклікаюць “помніць заўжды Кастуся Каліноўскага чыннасць” (Польмя, 2008, № 3, с. 104).

На прыкладах мінулага творцы ўздываюць актуальныя сэнныя праблемы памяці і духоўнай трываласці, выбару і асабістай адказнасці, нацыянальнай годнасці і самапавагі. Адчуванне прысутнасці і магутнага заплечча славытых папярэднікаў – лідараў вызваленчага руху, змагароў, патрыётаў – дапамагае сучаснікам надзейны “грунт мець пад нагамі”, не траціць аптымізму і веры ў свой народ і яго будучыню, адстойваць высокія ідэалы і спраўдныя каштоўнасці. Для нацыянальнай паэзіі ратаванне гісторыі ва ўмовах зменлівай рэчаіснасці і напружанага духоўнага існавання стала свядамай ідэяна-мастацкай стратэгіяй. Пра гэта красамоўна сведчаць таксама вершы “Гутарка князя Багдана Саламярэцкага і казацкага палкоўніка Севярына Налівайкі”, “Самадзержцы” Ф. Баторына, “Апошні кароль” У. Някляева, “Беларускі Напаoleon” У. Мазго, “Берасце (1830)” В. Дэбіша, “Стары вой”, “Тетман”, “Уршуля” Л. Рублеўскай, яе дыпціх “Старасвецкія песні” і інш. У сучаснай паэзіі нямала ярскіх гістарычных сцэн, карцін і вобразаў, пры гэтым увага часта акцэнтуюцца на драматычных момантах і маральных калізіях. Са шматлікіх вершаў, нібы мазаіка са шкельцаў, складаецца агульная мастацка-паэтычная карціна даўняй Беларусі. Гісторыя ў сучаснай нацыянальнай паэзіі прыкметна выходзіць на пярэдні план, становіцца асновай мыслення, неад’емнай часткай духоўнасці. А. Макмілін справядліва адзначае, што важна, надзвычай істотна “для такой краіны, як Беларусь: ёй неабходна ўсячасна адраджаць і раскрываць сваю гісторыю, каб працэс размывання нацыянальнай свядомасці не стаўся незваротным” [7, с. 545].

Паэтаў вабяць старажытныя гарады і гістарычныя мясціны. Некаторыя творцы вяртаюцца па ўражанні ў родны куток – спрадвечную зямлю продкаў і векапомнай славы. Роднае, пракаветнае, незабыўнае робіцца крыніцай паэтычнага натхнення. Полацк, Тураў, Пінск, Навагрудак, Ліда, Крэва, Нясвіж, Мір, Ружаны, Орша, Гальшаны, Камянец, Магілёў, Гродна, Слонім і іншыя старажытныя гарады, мястэчкі і вёскі славяцца архітэктурнымі помнікамі, сэнныя асобныя з іх сталі сімваламі культурна-гістарычнай спадчыны Беларусі. Вандроўкі да вытокаў і месцаў-сімвалаў гістарычнай памяці нашага народа здзяйсняюцца па поклічы сэрца, спрыяюць гэтаму і пэўныя юбілейныя даты, удзел у Днях беларускага пісьменства ў розных старадаўніх гарадах. У выніку з’явіліся вершаваныя згадкі пра славытыя мясціны, сустрэчы з цудамі старажытнай архітэктуры і дойлідства: “Белая вежа”, “Мірскі замак” В. Лукшы, “Вітанне, Крэва! Праз стагоддзю звёны...”, “Лоскі замак”, “Навагрудак. 2010” М. Мятліцкага, “У Завоссі”, “Радзіма Дамейкі” І. Багдановіч, “Тураўскія крыжы” У. Мароза, “Крэва” С. Куль, “На руінах маёнтка Наркевіча-Ёдкі” К. Камейшы, “Полацку”, “Белая вежа”, “Мірскі замак”, “Сынкавіцкая

царква”, “Шведская гара ў Ваўкавыску”, “Каля помніка Саф’іі Слуцкай”, “Аўгустоўскі канал” У. Мазго, “У Сынкавічах”, “У Ружанах” М. Скоблы і інш.

Дзякуючы паэтычным водгукам, замалёўкам мы маем магчымасць прайсці шляхамі пісьменнікаў і здзейсніць своеасаблівае падарожжа ў мінуўшчыну, убачыць гістарычны вобраз нашай Айчыны. Замкі, палацы, помнікі, храмы, капліцы выклікаюць захопленасць, узвышаны тон гаворкі ці даюць штуршок да разгортвання роздумнага маналогу, падчас якога гучыць тута па былым, незваротным. Рэшткі даўніны і руіны – маўклівыя, нямыя сведкі – хаваюць таямніцы, яны засталіся знакамі-сімваламі чагосьці велічнага і нязбытнага: “Спіць пад руінамі слава былая...” (М. Дукса, “Ля руін Крэўскага замка...”; Польшча, 2001, № 10, с. 24); “Даўно мінулыя стагоддзі / І пералётныя вятры, / Як госці звання, заходзяць / Без стуку ў замак на гары” (У. Мазго, “У Навагрудку самакрутку...”; Польшча, 2004, № 1, с. 71). Далучэнне да духоўна-гістарычных вытокаў і культурнай спадчыны роднага краю абвастрае адчуванне часу, выклікае ў паэтаў жаданне зазірнуць у мінулае і зразумець, адчуць, што там дзеялася ў далёкія стагоддзі. Гісторыя авеяна легендамі, мужнасцю і подзвігамі продкаў, яна нагадвае нашчадкаў, каб не былі на сваёй зямлі чужынцамі, бязбацькавічамі, бязроднымі іванамі: “Мірскі замак для нашай душы, / Што душою забылася звацца, / Напамінак – на роднай мяжы / Толькі роднае можа застацца” (Л. Дранько-Майсюк, “Мірскі замак”) [8, с. 64].

Важнае гістарычна-духоўнае значэнне мае для сучасных беларускіх паэтаў Вільня. Гэты старажытны горад, былы цэнтр нацыянальнай культуры і асветы, прыцягвае паэтаў як “беларуская Мекка”, “беларускі Карфаген” – месца сакральнае, асяродак захавання нашай славытай гістарычнай спадчыны. Жывы подых беларускай мінуўшчыны ў Вільні тонка адчулі і перадалі ў лірычных творах В. Лукша, Л. Забалоцкая, І. Багдановіч, Л. Дранько-Майсюк, А. Аркуш, В. Шніп, Л. Рублеўская і інш.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Чарот, М.** Завіруха : вершы / М. Чарот. – 2-е выд. – Мінск : Дзяржвыд, Беларусі, 1929. – 138 с.
2. **Караткевіч, У.** Быў. Ёсць. Буду : кн. паэзіі / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 174 с.
3. **Андраюк, С.** Каб жыла гістарычная памяць / С. Андраюк // ЛіМ. – 2004. – 12 лістап.
4. **Новы замак** : літ. альманах. Гродна. ММХІІІ. № 2; уклад. С. Астравец. – Мінск : Кнігазбор, 2013. – С. 125 – 126.
5. **Чыгрын, С.** Камень Міндоўга : вершы / С. Чыгрын. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 72 с.
6. **Шніп, В.** Балада камянёў : паэзія і проза / В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 318 с.
7. **Макмілін, А.** Пісьменства ў халодным клімаце : беларуская літаратура ад 70-х гг. да нашых дзён / А. Макмілін. – Беласток : Orthdruk, 2011. – 910 с.
8. **Дзень паэзіі – 2005** / склад. В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 88 с.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

“ДУША БЫЛА НЕПРЫТУЛЬНАЯ...”

ТВОРЧЫ ЛЁС АЛЕСЯ АСТАШОНКА

Сёлета 60 гадоў з дня нараджэння (1 чэрвеня) і 10 гадоў з дня смерці (7 верасня) Алеся Асташонка (1954 – 2004), таленавітага беларускага пісьменніка, які далёка ад Радзімы заўчасна і трагічна пайшоў з жыцця. Пра апошнія восем гадоў яго знаходжання ў Кіеве (менавіта знаходжання, бо жыццём існаванне “ў якасці нелегальнага змушанага эмігранта... без жылля, без прапіскі, без грамадзянства, без працы, без дакументаў, без моўнага і культурнага асяроддзя”, а галоўнае – па-за межамі літаратурнага працэсу, выпадзенне з якога было для пісьменніка “самым балючым”, назваць ніяк не выпадае) можна прачытаць у прасякнутым жалем, вельмі далікатным допісе Веры Лойкі ў часопісе “Калосьсе” [5, с. 26].

Першая кніга Алеся Асташонка “Фарбы душы” – невялікая па аб’ёме “брашура”, паводле яго ўласнага скрушнага вызначэння, – убачыла свет у 1989 г. Другая – кніга “камернай прозы” “Жоўты колер белага снегу” – выйшла пасмяротна, у 2006 г. Яна мелася быць надрукаванай у выдавецтве “Мастацкая літаратура” яшчэ ў 1994 г., але, цалкам падрыхтаваная да апублікавання, адрэдагаваная, з кароткай прадмовай Л. Дранько-Майсюка, была вернута аўтару; каб кніга выйшла, яму спатрэбілася памерці (як жудасна гэта ні гучала б). Пісьменнік нявыдадзеную кнігу любіў – як любяць позняе, такое жаданае дзіця, як апошняе і неабвержнае апраўданне Любоўю перад нешматлікімі сябрамі, перад продкамі, перад Богам і Радзімай, як мройнае вяртанне з чужыны. Ён гаварыў пра яе, як звычайна гавораць пра кнігу выдадзеную, як пра тое, што здзейснілася, нават як пра жывую істоту. Не дачакаўшыся публікацыі, ды ўжо, здаецца, і не спадзеючыся на яе, склаў своеасаблівую эпітафію-“лічбаторыю”: 350 старонак, роўна 50 тэкстаў, толькі 7 з якіх увайшлі ў першае і адзінае прыжыццёвае выданне.

Дарэчы, тлумачачы ў інтэрв’ю Леаніду Галубовічу і свой душэўны стан, і тое, што апынуўся ў шэрагу пісьменнікаў-“маўчальнікаў”, сярод прычын – чужына, абставіны, безвыходнасць і туга (“З душою штосьці зрабілася”) – А. Асташонак называў і гэтую: «Ну і – паўплывала на мяне гісторыя з нявыхадам у свет маёй “Г’янай кнігі, або Жоўтага колеру белага снегу”, якую я цяпер назваў бы інакш – ну хоць бы “Самотаю”...» [4, с. 181].

У цяперашнім абліччы кніга пазбавілася “падазрона-багемнай” назвы, сугучнай з апалінэраўскімі “Алкаголямі”, а заадно і каля 50 старонак адпачаткавага аб’ёму. І ўсё ж адбылося галоўнае,

пра што марыў пісьменнік: чыгач займеў цэласнае ўяўленне пра яго лірычна-шчымыліваю і адначасна інтэлектуальную, іранічна-філасофскую прозу. Складзеная з пяці раздзелаў, сутнаска і стылёва ўзаемазвязаных, кніга – пры ўсёй жанрава-тэматычнай разнастайнасці – прачытваецца як своеасаблівы мазаічны беларускі “раман выхавання”.

Галоўны (умоўна-збіральны) персанаж кнігі А. Асташонка – інтэлігент, найчасцей безыменны, паглыблены ў роздумы пра “таёмствы” жыцця і смерці, сэнс і бюссэнсавасць чалавечага існавання, каханне і здраду, сардэчную чуласць і маральную глухату, немагчымасць узаемаразумення, лёс роднай мовы і мастацкага слова, Слова як творчасці, нашу нацыянальную непаўторнасць – “*беларускі акцэнт*”, кажучы назвай аднаго з апавяданняў. Персанаж (у большасці выпадкаў ён жа і расказчык) можа быць пісьменнікам, мастаком, геалагам ці кімсьці яшчэ, не так і важна, ён усё роўна пазнавальны: той, чыё звыклае месца – “*насупраць ваконнае цемрадзі*”, а ўлюбёны час – “*уначы, калі светла*”, калі можна адасобіцца ад “*унармаваных*”, “*пранумараваных*”, ад жыцця, што вымагае прыстасоўвацца, прызвычайвацца, ляпіць маску да ўласнай скуры; калі можна паверыць, што жыццё не позна перайначыць, “*выкінуць благое, пакінуць добрае*” – каб у каторы раз вярнуцца да непазбежнага ўсведамлення, што ў тых “*жорсткіх здымках*”, якімі ёсць нашае існаванне, не бывае ні мантажных сталаў, ні дубляў. Герой А. Асташонка не прымае жыцця як зададзенасці, аднак усё больш замыкаецца ў сваёй абалонцы; унутраная дысгармонія, маральны дыскамфорт,

забытанасць эмоцый, прыхаваныя “*парабка-ваннем*” на нялюбай працы, абыдзёншчынай сункаў, робяцца яго заўсёдным станам. Чалавеку “*сумна й нудна*”, ён “*не знаходзіць сабе не тое што спакою – месца сабе не знаходзіць*”, але і на перамены наўрад ці рашыцца, адно “*грызе яго, точыць, бы шашаль*”, незадаволенасць сабою. А між тым “*жыццё праходзіць*”, і ўсё журботней у “*мурах свайго ўтоішча*”, і ўсё цяжэй “*вышукваць маркотнай душы прасветы*”. Лягчэй яму “*там, дзе лунала роспач або панавала нібыта радаснае забыццё; жвавасць, жыццястойкасць людзей... адно адцянялі ягоную непрытульнасць, яшчэ больш прыгіналі яго долу ва ўласных вачах – чаму ж я не такі, як яны, чаму не магу жыць прасцей, чаму ні дзе не знаходжу сабе супакою*” [1, с. 147].

Не так важна, дзе чытач сустрэнецца з гэтым персанажам – на пункце прыёму шклатары, за столікам кавярні або ў вагоне электрычкі, у далёкай афрыканскай краіне, дзе “*твар у твар сутыкаюцца тысячагоддзі*”, або ў прыватным сектары Мінска – “*драўлянай прагаліне ў каменным лесе*”. У любым выпадку сапраўдным месцам дзеяння будзе душа, а сапраўдным і адзіным канфліктам – душэўныя разладдзе і рэзрух, увасобленыя настолькі дэтальна і тонка, што не проста адчуваюцца, а перажываюцца датклівым чытачом амаль фізічна. Будзённая ж рэчаіснасць з яе вонкавымі падзеямі – не больш чым дэкарацыі для ўнутранай, нябачнай драмы, прысутнай у кожным апаведзе А. Асташонка.

“...Мне жыццё душы чалавечай цікавае” [4, с. 179], – заўважыў аўтар у згаданым інтэрв’ю Л. Галубовічу. “*Душа была непрытульная...*” [1, с. 7] – так пачынаецца першы ж твор у кнізе, апавяданне “Шклатара”, і душэўная непрытульнасць лейтматывам прасякае ўвесь зборнік. Мала хто з герояў А. Асташонка шчасліва яе пазбаўлены: аднолькава самотна-непрыкаяныя і дзівакаваты біч Глушэц, які праз усе свае ходкі і блуканні па зонах пранёс вобраз паэта і злодзея Франсуа Віёна; і “*школьны таварыш Косцік*”, чыю “*роспачную працу душы*” не адужалі ніякія жыццёвыя метамарфозы; і былы зэк Клешч; і выпадковы спадарожнік, каму атачэнне з дзяцінства давяло, што беларус “*имат без чаго абыходзіўся*”, можа і без сваёй мовы “*спакойна абысціся*”, і хто, тым не менш, затоена “*хоча верыць*”; і стары наваградскі шляхціч Вінцэнт Краеўскі, якога лёс пашпурляў па белым свеце, пакуль не кінуў урэшце на брукаванку старажытнага алжырскага Цімгада, ды і там, на сконе веку, праз дзесяцігоддзі маўчання, не забыўся ён на родную мову, і там яго сны – аб Наваградку... Бо – “*Vita brevis, patria aeterna*” (“Жыццё – кароткае, радзіма – вечная”) [1, с. 263].

Цалкам заканамерна, што проза А. Асташонка, прывечаная душэўнаму жыццю персанажаў, – гранічна рэфлексійная. У такой ступені рэфлек-

сійнасць, бадай, можа быць плёнам не толькі і не столькі мастакоўскай адзіноты (“Абыякавасць, ніякавасць утвараюць гурт. Боль, параненасць, смутак, роспач – ствараюць асобу” [4, с. 181]), колькі ўласна чалавечай; у абодвух ракурсах за-слугоўвае ўвагі культура маналагічнага апавяду пісьменніка. Яго творчасць аўтабіяграфічная не толькі праз адлюстраванне пэўных жыццёвых фактаў, але найперш менавіта праз душэўна-духоўную блізкасць да многіх персанажаў: “...*гэта маё, адчутае*” [1, с. 67], – заўважае расказчык у апавяданні “Рыгор Данадоні, эсквайр”. І пра тое ж сказаў у інтэрв’ю: “Якая праца? Які ўвогуле я? Мяне – няма. Толькі мой асабісты пачуццёвы вопыт...” [4, с. 186]. Нават тлумачачы спецыфічную структуру твораў, чаргаванне ў іх эсэістычных і мастацкіх кампанентаў, наяўнасць шматлікіх адступленняў, свядомага выхаду за межы “ўласна апавядальнай каляіны”, расказчык / аўтар спасылаецца ўсё на тое ж унутранае пачуванне: “*Я зрабіў гэта, бо спавядалася так душа*” [1, с. 71].

Думаецца, у асобе А. Асташонка мы мелі такі нярэдкі ў беларускай літаратуры тып пісьменніка, чыя мастацкая свядомасць была цалкам адэкватная яго рэальнаму душэўна-духоўнаму стану і яго кожнадзённаму, рэальнаму свядоманаму рытму. “...такія натуры як не з гэтага свету непазбежна тонуць” [6, с. 10], – заўважыла Людміла Рублеўская пра Алеся Асташонка, ды тое ж можна сказаць і пра многіх яго герояў.

Мастацкі метаад празаіка можна вызначыць як псіхалагічны рэалізм – у тым сэнсе, у якім гэтае паняцце справядлівае ў дачыненні да творчасці Максіма Гарэцкага або Міхася Стральцова. У той жа час яго проза пазначана выразнай імпрэсіяністычнасцю; дакладней, яна сінтэзуе ў сабе рэалізм з імпрэсіянізмам. Як вядома, менавіта імпрэсіяністы праз змест твораў і нават праз іх назвы акцэнтавалі непаўторна-суб’ектыўныя ўражанні, аб’ектам адлюстравання рабілі “пейзаж душы”, аддавалі перавагу няпэўным, зыбікім, хісткім вобразам і фарбам, найтанчэйшым нюансам, паўценьям і паўтонам у стане чалавека і прыроды, жывапісалі словам і гукам. У А. Асташонка імпрэсіяністычнасць яскрава вынікае з саміх назваў – усёй кнігі (тут дарэчы зноў узгадаць назву яго прыжыццёвай кніжкі “Фарбы душы”), большасці яе раздзелаў (“Пясак і попел”, “Самота”, “Дождж”, “Пах травы”) і многіх асобных апаведаў (“Жанчына ў бэзавым смутку”, “Уначы, калі светла”, “Смутак надзеі”, “Згадкі”, “Мроя”, “Метамарфозы”, “Асацыяцыі” і г. д.). Пра імпрэсіяністычнасць прозы А. Асташонка можна меркаваць і паводле аўтарскіх жанравых дэфініцый (сярод іх формы даволі своеасаблівыя, менавіта імпрэсіянісцкага кшталту, жанры-накіды – “канспекты”, “настроі”, “эцюды”), і паводле архітэктонікі твораў, адметных

фрагментарнасцю, незавершанасцю, увагай да дэталі, да слоўнага “мазка”, “стэнаграфаваннем” думкі расказчыка, які часта перабівае або каменціруе падзейную плынь. (Згадаем “Акварэлі” або “Фрэскі” Поля Верлена, “Асацыяцыі”, “Эскізы”, “Эцюды”, “Малюнкі” безумоўнага імпрэсіяніста Янкі Юхнаўца.) Але галоўнае – змест твораў, дзе так глыбока адлюстраваны душэўныя рухі і парыванні. Ды і сацыяльна-этычная праблематыка прапушчана выключна праз псіхалагічную прызму.

Кніга А. Асташонка на дзіва цэласная. Па сутнасці, яна пабудавана на прынцыпе ўзаемаадлюстраванняў, узаемаадбіткаў, перазоваў-перагукаў. Пастаянна ловіш сябе на думцы, быццам чытаеш адзін твор у яго разнастайных варыяцыях – гэтка разгалінаваны “няскончаны раман”. Матыў “жоўтага колеру белага снегу” з аднайменнага апавядання ўсплыве раптам у спавядальным эсе “Арніталогія ў літаратуры футбола Сан-Марына”; тэма “зносу”, прагучаўшы ў аднайменным апавяданні, адгукнецца ў “Рыгоры Данадоні”; матывы-антыноміі “жыццё – смерць”, “жыццё пасля смерці – смерць пры жыцці” пройдуць праз усю кнігу...

У стылёвай палітры А. Асташонка дакладнасць сацыяльных рэалій нярэдка спалучаецца з сюжэтыкай снабачання, вытанчанасць і кранальны лірызм – з “непаэтычным” элементам. Пра апошнюю ўласцівасць лепей за аўтара не скажаш: “*Пранізілінасць балючае метафары – і прымітыўны натуралізм!*” [1, с. 228]. Белы снег, жоўты колер... Чысціня летуценняў – і бруд рэчаіснасці...

Знаўца беларускай і замежных літаратур, выдатны перакладчык з французскай і англійскай моў, А. Асташонак часам густа перасыпаў апаведы імёнамі пісьменнікаў, спасылкамі на іх творчасць, разважанні пра іх эстэтычнае крэда. Пры гэтым найвышэйшай цаніў айчыннае прыгожае пісьменства, лічыў, што ў найлепшых творах многія сучасныя беларускія пісьменнікі цікавейшыя за вядомых замежных. Высока ставіў “Новую зямлю” Якуба Коласа і ранняга Янку Купалу, Кузьму Чорнага – за мову, “якая засталася найвялікшым помнікам беларускага слова” [4, с. 185], ды многіх іншых нашых класікаў. Асабліва вылучаў “геніяльныя апаведы” Міхася Стральцова, і калі прызнаваў чыё мастацкае ўздзеянне на сябе, дык менавіта яго [2, с. 6]. Яго ён згадваў у аповедах, яго словы выкарыстаў у якасці эпіграфа да “Пошаснага часу”: “І кніжная навука, і замежныя раманы агорклі мне. Браце, я жыць спяшаўся, я пачуццямі падганяў сябе – я стаміўся” [1, с. 192]. Псіхалагічна блізкімі да сябе бачыў таксама У. Рубанава і А. Федарэнку.

З расійскіх пісьменнікаў А. Асташонак вылучаў Чэхава, Таркоўскага, Алешу, з далёкіх замежных – Абэ Коба, Камю, Маркеса, Акутагаву ды многіх іншых, з кім нярэдка ўступаў у мастацкі дыялог. Адным з улюбёных яго твораў быў раман “Калі хо-

чацца плакаць, не плачу” венесуэльца Мігеля Аэра Сільвы, які ён прыгадваў у прыватных размовах, у аповедах, у інтэрв’ю адданаму сябру Л. Галубовічу: названы радком з верша нікарагуанскага паэта Рубэна Дарыа, раман уяўляе з сябе гісторыю трох венесуэльскіх юнакоў з аднолькавым імем Віктарына, чые жыцці па волі лёсу пачаліся ў адзін дзень і год і ў адзін дзень і год трагічна абарваліся.

Многія творы А. Асташонка маюць сапраўды інтэртэкстуальны характар (“Рыгор Данадоні, эс-квайр” і інш.). Але, апроч інтэртэкстуальнасці, з постмадэрнісцкай эстэтыкай у іх, па сутнасці, нічога агульнага няма, бо тут “чужое слова” (М. Бахцін) не задае стратэгію разумення апаведу, а, хутчэй, спрычыняе чытача да душэўна-духоўнай сітуацыі аўтара і яго герояў. Толькі ў рэдкіх выпадках апаведы А. Асташонка месцяць у сабе празрыстую алузіянасць (напрыклад, у “Самоце” спецыфічна інтэрпрэтуецца славыты міф пра Пігмаліёна, старажытнага скульптара, які загахаўся ў створаную ім самім статую Галатэі). Увогуле ж пісьменнік быў дастаткова незалежным ад уплываў, яго стыль – адметна-індывідуальны, пазнавальны, што само па сабе ёсць прыкметай сапраўднага таленту.

У працэсе чытання твораў Алеся Асташонка і асэнсавання яго лёсу на памяць раз-пораз прыходзіць славыты сімваліст Арцюр Рэмбо. Зрэшты, французскага паэта прыгадваў і сам А. Асташонак: «*Жан Арцюр Рэмбо нарадзіўся ў 1854 годзе. Я – у 1954-ым... Рэмбо напісаў “П’яны карабель”. Я, нядаўна, – “П’яную кнігу”...*» [3, с. 7]. Цяпер пералік аналогій можна прадоўжыць: на вялікі жаль, абодва зарана пакінулі гэты свет, а як творцы – абодва памерлі нашмат раней; абодва займелі па адной прыжыццёвай кніжцы. Праўда, Верлен пры жыцці Рэмбо выдаў яшчэ адзін яго зборнік, але без ведама аўтара – той ужо цалкам выракся паэзіі, ужо (па словах, зноў жа, А. Асташонка) “выйшаў з часу, што яго нарадзіў” [3, с. 7]. Аднак, што агульнавядома, увайшоў у час наступны. Хацелася б, каб тое ж сталася з творчасцю беларускага пісьменніка – яна гэтага вартая.

Спіс літаратуры

1. **Асташонак, А.** Жоўты колер белага снегу: Камерная проза / А. Асташонак. – Мінск: Маст. літ., 2006.
2. **Асташонак, А.** Пагоня за ветрам... / А. Асташонак // ЛіМ. – 1996. – 31 мая.
3. **Асташонак, А.** Суплёты / А. Асташонак // Культура (ЗНО). – 1995. – 29 сак.
4. “**Каб стаць мастаком, патрэбны дазвол Бога...**”: Гутарка Леаніда Галубовіча з Алесем Асташонакам // Дзеяслоў. – 2002. – № 1.
5. **Лойка, В.** Дзе можна перабыць ноч?.. / В. Лойка // Калосье. – 2006. – № 10.
6. **Рублевская, Л.** Неприкаанные судьбы, золотой листопад... / Л. Рублевская // Советская Белоруссия. – 2004. – 6 окт.

Ева ЛЯВОНАВА,

кандыдат філалагічных навук, прафесар.

“АПОКРЫФ” МАКСІМА БАГДАНОВІЧА Ў НЕВЯДОМЫМ ПЕРАКЛАДЗЕ НА УКРАЇНСКУЮ МОВУ 1924 г.

У навуковы ўжытак уводзіцца невядомы пераклад “Апокрыфа” Максіма Багдановіча на ўкраінскую мову. Разглядаюцца дагэтуль невядомыя ў беларускай гуманітарыстыцы факты культурнага супрацоўніцтва беларускай і украінскай дыяспар Літвы і Германіі 1920-х гг.

Ключавыя словы: *Максім Багдановіч, “Апокрыф”, Вацлаў Ластоўскі, Карней Купчанка, часопіс “Крывіч”, часопіс “Літопіс політыкі, пісьменства і мистецтва”, эміграцыя, дыяспара, мастацкі пераклад, кантэкст, дыскурс.*

The unknown translation of Maxim Bahdanovich’s “Apostrophal Story” into the Ukrainian language is introduced to the scientific use. The unknown up to the present facts of cultural interaction and cooperation of the Belarusian and Ukrainian diasporas of Lithuania and Germany in the 1920s are examined.

У творчай спадчыне Максіма Багдановіча “Апокрыф” займае асобнае месца, вызначанае, паводле апалагетычнай характарыстыкі А. Луцкевіча, у сутнасным “*як быццам запраўдным ЭВАНГЕЛЬЛІ МАСТАЦТВА*” [1, с. 211].

Твор упершыню апублікаваны ў “Каляднай пісанцы” [2] у год выдання “Вянка” (1913), поруч з якім ён засведчыў мастакоўскую сталасць аўтара і яго канчатковае прызнанне беларускай элітай. Пра адмысловую місію “Апокрыфа” гаворыць яго рускамоўны варыянт – “*Притча о васильках*” – эстэтычная апрабаваная ў іншым культурным кантэксте (Северная газета, 02.01.1914 г.).

Першая, віленская, публікацыя “Апокрыфа” М. Багдановіча была паўторана ў іншых выданнях 1920-х гг.: “*Рунь*” (1920, № 5-6); “*Выпісы з беларускае літаратуры*” (1923).

Тэкставая першапублікацыйная, прыжыццёвая кананічнасць твора была парушана В. Ластоўскім у 1923 г. на старонках ковенскага часопіса “Крывіч” [3]. Перавагу і абгрунтаванасць свайго варыянта публікацыі В. Ластоўскі тлумачыў у падрадкавых рэдактарскіх заўвагах (прыводзім з захаваннем правапісу арыгінала): «*Перадрук зроблены з “Каляднай пісанкі 1913 г. Вільня, друкарня Кухты”, на якім, рукой нябошчыка Максіма Багдановіча, нароблены напраўкі, а на пачатку напісана: “Дарагі Вацлаве, калі здарыцца перадруковываць, то друкуйце з гэтымі напраўкамі. Максім”. Напраўляены экзэмпляр перасланы быў мне ў Вільню і, дагэтуль, паміма ўсіх бур перажытых маімі архівамі, неяк здолеў ацалець паміж паперамі. В. ЛАСТКОЎСКИ*» (Крывіч, 1923, № 1, с. 6).

Ковенскі варыянт публікацыі “Апокрыфа” мае шэраг прынцыповых тэкставых разыходжанняў у параўнанні з віленскім* – гэта тэма, варта асобнага даследавання. У Поўным зборы тво-

раў М. Багдановіча ў 3 тамах менавіта ён узяты за асноўны тэкст [4, с. 50 – 52], а першая публікацыя ў “Каляднай пісанцы” перанесена ў каментарыі [4, с. 486 – 488]. На нашу думку, такі падыход спрэчны, але асвятленне гэтай літаратурнаўчай праблемы не з’яўляецца задачай нашага артыкула. Мы спынімся больш на “рээстравым” падыходзе і прапануем чытачу невядомы пераклад на ўкраінскую мову ковенскага варыянта “Апокрыфа” – з прыцягненнем кантэкстуальнага, сінхроннага дыскурсу ўзаемадачынэнняў нацыянальных культурных рухаў 1920-х гг.

Беларускі часопіс “**Крывіч**” – “*месячнік літаратуры, культуры і грамадскага жыцця*” – выдаваўся ў Коўне (Каўнас, Літва) з 1923 да 1927 г. Рэдактары: Вацлаў Ластоўскі і Клаўдзій Дуж-Душэўскі. Выданне было адным з рэпрэзэнтантаў беларускай эміграцыі 1920-х гг. Паводле праграмай заяўкі рэдакцыі, абвешчана ў першым нумары, часопіс прысвечаны “*служэньню беларускаму мастацтву і культуры, рэдакцыя мае на мэце ня толькі абслужыць ў роднай мове духоўныя вымаганьня сярэдняга беларускага інтэлігента, але і прылажыць ўсіх высілкаў да адшуканьня шляхоў Беларусі ў сфэры духовасьці*” [5, с. 1].

У “Крывіча” меліся трывалыя сувязі з украінскімі эмігранцкімі коламі, асабліва ў першыя гады існавання. На старонках асобных нумароў за 1923 – 1924 гг. паведамлялася пра тое, што часопіс прадаецца ў чэшскіх Падэбрадах, украінскай кнігарні пры Гаспадарчай акадэміі (1923, № 3, с. 64). “Крывіч” рэкламаваў і атрымліваў украінскія часопісы “*Нова Украіна*” (Прага), “*Літопіс політыкі, пісьменства і мистецтва*” (Берлін), а таксама манаграфічныя выданні грамадска-палітычнага характару Міхайлы Лазінскага (Жэнева), Сцяпана Рудніцкага і Юліяна Бачынскага (Берлін).

На старонках “Крывіча” быў надрукаваны змястоўны артыкул “*Навуковае Таварыства імені Шэвчэнкі у Львове*” д-ра Зянона Кузеля [6], сталага аўтара берлінскага “*Летапісу*” (аўтар перакладу з украінскай мовы не названы). Зянон Кузеля (укр. Зенон Кузеля; 1882 – 1952) – этнограф, мо-

* Сярод нічым не абгрунтаваных “тэхнічных” разыходжанняў можна назваць адсутнасць у ковенскім “Апокрыфе” верша 25 пры захаванасці агульнай канчатковай нумарацыі – 30. У асноўным тэксце Поўнага збору твораў верш 25 узноўлены па першай, віленскай публікацыі: “*Так казаў сабе гаспадар у сэрцы сваім! І не падняў ён рукі на васількі!*”.

Вокладка українського щотоднівника
 «Літопис політики, письменства і мистецтва»
 1924 г. № 15/16.

вазнаўца, бібліограф, журналіст, грамадскі дзеяч; у 1921 – 1923 гг. у Берліне рэдактар штодзённіка «Українське Слово» і заснавальнік аднайменнага выдавецтва, у якім друкаваўся «Літопис...» [7, т. 4, с. 1225]. Мяркуем, артыкул мог быць напісаны на заказ рэдакцыі беларускага часопіса.

Міжнародныя кантакты «Крывіча» не абмяжоўваліся выключна ўкраінскай эміграцыяй. Паводле інфармацыйна-рэкламных старонак выдання, часопіс спарадычна падтрымліваў стасункі з шэрагам еўрапейскіх краін (Чэхаславакія, Эстонія, Германія, Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў – Югаславія), а таксама ЗША, супрацоўнічаў з харвацкім часопісам «Narodna Starina» (Загреб), рускім «Воля России» (Прага). Асобна варта весці гаворку пра кантакты часопіса «Крывіч» з БССР і беларускімі арганізацыямі ў Польшчы, Чэхаславакіі, краінах Прыбалтыкі. Вектары міжнародных зацікаўленняў выдання і іх геаграфія істотна прымножацца пры разглядзе перакладных твораў мастацкай літаратуры, апублікаваных на старонках часопіса.

Украінскі штотыднёвік «Літопис політики, письменства і мистецтва» [7, т. 4, с. 1371] (далей – «Летапіс») выходзіў у 1923 – 1924 гг. у Берліне пад рэдакцыяй Сцяпана Тамашыўскага (укр. Степан Томашівський; 1875 – 1930), гісторыка, публіцыста і палітыка [7, т. 9, с. 3236 – 3237]. Паводле ўласнай дэкларацыі, што раз-пораз друкавалася на рэкламнай старонцы выдання, часопіс «не служыць ніякай палітычнай партыі, ніякай дактрыне, замест гэтага намагаецца паглыбляць і пашыраць украінскую нацыянальную думку і культуру шляхам асноўнага самапазнання,

сур’ёзнай крытыкі і сістэмнага азнаямлення чытачоў з галоўнымі праявамі палітычнага і культурнага жыцця заходняга свету».

«Летапіс» публікаваў матэрыялы па ўкраінскай гісторыі, даваў характарыстыку сучаснага нацыянальнага і агульнаеўрапейскага грамадска-культурнага жыцця. На старонках выдання асвятляліся і некаторыя факты ўкраінска-беларускіх культурных узаемадачыненняў. Так, у аглядавым раздзеле «Літаратурна-навуковая хроніка» (1924, № 13) была змешчана невялікая нататка (без укавання аўтарства) пад назвай «Шаўчэнкаўскае свята сярод беларусаў» наступнага зместу: «Захадамі Беларускага Драматычнага Таварыства адбыўся 9 сакавіка 1924 г. у Вільні святочны вечар, прысвечаны памяці Тараса Шаўчэнкі. У праграму ўваходзілі між іншым рэфэрат Гр. Мяцюка на тэму «Т. Шаўчэнка і яго творчасць», драматычная карціна «Апрута» Максіма Гарэцкага і каницэртная частка. Вечар адбыўся ва ўласнай зале Драматычнага Таварыства» [8, с. 204].

У традыцыйным для перыядычных выданняў раздзеле «Агляд часопісаў» знаходзім інфармацыю пра беларускі часопіс, падпісаную крыптанімам З. К. (мяркуем, гэта *Зенон Кузеля*):

«КРЫВІЧ, 1923, №. №. 1 – 6. Захаваанню беларускай нацыянальнай культуры прысвечаны цікава рэдагаваны мясячнік «Крывіч», што ад чэрвеня м[інулага] г[ода] выходзіць у Коўне пад рэдакцыяй Ластоўскага і Дуж-Душэўскага. Ён мае на мэце не толькі «задаволіць душэўныя патрэбы беларускага інтэлігента», але таксама прыкласці ўсе да адшукання шляхоў да самавызначэння Беларусі ў сферы духоўнасці. Акрамя літаратурнага аддзелу і багатага інфарматыўнага матэрыялу прыносіць цэлую серыю новага, крытычнага матэрыялу з абсягу беларускай мовы, гісторыі, культуры і г. д. Некаторыя артыкулы маюць вартасць і для ўкраінстаў, напр. артыкулы Юры Верашчакі пра назвы «Гуды» – «Крывічы» і «Русь» (№ 1), *Власта – Матэрыялы да беларускага слоўніка* (4), *Матэрыялы да беларускага зельніка* (4) – *Філалагічныя нататкі* (3, 4), *Волаты – Анты* (6), асабліва для *філолагаў і гісторыкаў культуры*» (1924, № 7).

Акрамя «Крывіча», у «Аглядзе...» прадстаўлены некалькі нацыянальных выданняў часопіснага фармату: украінскія «Стара Украіна», «Нова культура», «Рогатинець», «Поступ», а таксама харвацкі палітычна-навуковы мясячнік «Nova Hrvatska».

«Летапіс» публікаваў таксама мастацкія пераклады, пры гэтым відавочна, што асноўную ўвагу аддаваў сусветнай і нацыянальнай класіцы, прызнаным майстрам слова. «Апокрыф» М. Багдановіча [9] надрукаваны ў суседстве з апавяданнем «Чорт на вежы» (укр. «Чорт на башты») амерыканскага пісьменніка Эдгара Алана По.

Пад тэкстам стаіць імя перастваральніка “Апокрыфа” на ўкраінскую мову – К. Купчанко. Паводле “Энцыклапедыі ўкраіназнаўства”, адной з фундаментальных крыніц, якая дапамагла нам пры атрыбутацыі асобы перакладчыка, фармальным прыкметам ідэнтыфікацыі (імя, прозвішча, часавы прамержак) найбольш адпавядае Карней Купчанка (укр. Корній Купчанко), вайсковец, журналіст [7, т. 4, с. 1237]. Паколькі звесткі пра гэтую асобу вельмі сціслыя, датычныя найперш яго вайскавай біяграфіі, стапрацэнтнай пэўнасці ў тым, што ён – *Корній Купчанко* – аўтар першага перакладу “Апокрыфа” М. Багдановіча на ўкраінскую мову, няма, але гэтая версія, пакуль што адзіная, вартая далейшай распрацоўкі.

Украінская публікацыя “Апокрыфа” мела комплексны характар. Акрамя ўласна твора падаваліся біяграфічныя звесткі пра М. Багдановіча, якія паўтаралі фактычныя памылкі беларускіх крыніц першай паловы 1920-х гг., але на той час адыгрывалі важную ролю знаёмства ўкраінскага чытача з яркай постаццю найноўшай беларускай літаратуры:

«*Беларускі (крывіцкі) паэт, займае першае месца ў беларускай лірыцы. Нарадзіўся ў Гродне; маючы 5 гадоў, пераехаў у Яраслаўль у Маскоўшчыне, куды перавялі бацьку. Тут скончыў ліцэй. Выпадкова патрапіла таленавітаму юнаку ў рукі “Наша Ніва” (Вільня, 1906 – 1915). Родны дух, якім павявала з гэтага беларускага часопіса, паўплываў так моцна на чуллывага маладога чалавека, што ён пачаў пісаць на роднай мове. Памёр падчас вайны на сухоты, пражыўшы 23 гады. Дасюль з’явіўся адзін зборнік вершаў Багдановіча “Вянок”. Бацька, пераехаўшы ў Мінск, перадаў яшчэ не друкаваныя рукапісы “Інстытуту беларускай культуры”, які збіраецца іх выдаць» [9, с. 242].*

У падрадкавых заўвагах даваліся тлумачэнні да верша 3 і адсутнага 25 – пры нязменнай агульнай колькасці 30 замест лагічных у гэтым выпадку 29. Першая тэкставая заўвага датычылася тлумачэння сутнасці паняцця “Забраны Край”: “*Так называе беларускі народ свой край, мабыць таму, што Беларусь (Крывія) была пад чужынскім захопам, была забранай*” [9, с. 242]. Другая тлумачыла адсутнасць аднаго верша: «*25. выкрэслена мабыць цензурай з першага выдання (“Калядная пісанка”, Вільня 1913), з якога перадрукаваны гэты апокрыф у 1-м нумары “Крывіч”-а з напраўкамі, зробленымі аўтарам на адным асобніку*» [9, с. 243].

Публікацыя “Апокрыфа” ў сукупнасці з суправаджальнай інфармацыяй носіць падкрэслена добразычлівы, карэктны характар: без пярэчанняў прымаецца “крывіцкая” нацыянальная канцэпцыя В. Ластоўскага, рэдактара часопіса і першапублікатара новага варыянта твора М. Багдановіча; да тэксту дапасоўваюцца рэ-

дактарскія заўвагі – факт беспрэцэдэнтны ў дачыненні да перакладных мастацкіх твораў, што публікаваліся на старонках “Летапісу”.

Вывяўлены намі пераклад “Апокрыфа” М. Багдановіча значны для гісторыі вывучэння міжнацыянальных культурных узаемадачынэнняў 1920-х гг., некаторыя з якіх маюць важную пазнаку першасці:

- паводле існага рэестра перакладаў твораў М. Багдановіча на замежныя мовы [10, с. 415 – 416], гэта першы, дасюль невядомы, прыклад мастацкага перастварэння “Апокрыфа” і празаічнага твора ўвогуле;

- перад намі першы факт рэцэпцыі беларускага твора ў выданнях хвалі ўкраінскай эміграцыі, сфарміраванай у Еўропе ў пачатку 1920-х гг.;

- выяўлены пераклад істотна пашырае геаграфію нацыянальных культурных узаемадачынэнняў, у якіх беларускі бок выступае ў ролі паўнапраўнага суб’екта;

- пералік перакладчыкаў твораў М. Багдановіча на ўкраінскую мову папаўняецца новым іменем – К. Купчанко.

З мэтай актывізаваць тэксталагічны аналіз перастварэння “Апокрыфа” Максіма Багдановіча на ўкраінскую мову, змешчанага ў часопісе “Літопіс політыкі, пісьменства і мистецтва”, мы публікуем перакладны тэкст з усімі каментарыямі, захаваўшы ўсе нюансы аўтэнтычнага правапісу.

Спіс літаратуры

1. Луцкевіч, А. Праблемы красы й мастацтва ў творах Максіма Багдановіча / А. Луцкевіч // Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва; уклад., прадм., камэнт., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – С. 206 – 213.
2. Багдановіч, М. Апокрыф / М. Багдановіч // Калядная пісанка. – Вільня: Друкарня М. Кухты, 1913. – С. 27 – 30.
3. Багдановіч, М. Апокрыф / М. Багдановіч // Крывіч. – 1923. – № 1. – С. 5 – 6.
4. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч; АН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Янкі Купалы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – Т. 2. – 600 с.
5. Ад Рэдакцыі // Крывіч. – 1923. – № 1. – С. 1.
6. Кузеля, З. Навуковае Таварыства імені Шэвчэнкі у Львове / З. Кузеля // Крывіч. – 1924. – № 1 (7). – С. 32 – 37.
7. **Энцыклапедыя українознаўства** / Наўкове Таварыства ім. Шэвчэнка; галоўны рэдактар проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris – New York: Молоде Життя, 1962 – 1980. – Т. 4. – 1600 с.; Т. 9. – 3600 с.
8. **Шэвчэнкіўскае свято серед білорусинів** // Літопіс політыкі, пісьменства і мистецтва. – 1924. – № 13. – С. 204.
9. Багдановіч, М. Апокрыф / М. Багдановіч; пер. К. Купчанко // Літопіс політыкі, пісьменства і мистецтва. – 1924. – № 15/16. – С. 242 – 243.
10. **Максім Багдановіч**: энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; навук. рэд. М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2011. – 608 с.

Мікола ТРУС,

загадчык кафедры беларускай філалогіі

Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

АПОКРИФ

Написав Максим Багдановіч*

1. Від Максима Книжника початок
2. І коли минуло сім тисяч літ від створення світа, Христос зійшов зимою на землю й ходив по ній, щоб сповнилося те, про що свідчили пророки.
3. І ходив він по всьому Забраному Краю** і по Заніманщині, і по Задвінщині і Березинській землі.
4. І разом із ним святий Петро й святий Юрій. Але ніхто з людей не пізнавав його.
5. Бо йшли вони босими ногами з непокритими головами й були одіті в білий кужаль*** і суконні свитки, а не того сподівалися люде.
6. Тому ніхто не звернув уваги на них, коли в часі жнив проходили між працюючими людьми.
7. Тільки музика, котрому тепер не було чого робити, підійшов до них і сказав: Соромно мені, бо сьогодні день праці й все клопотається коло землі; один я нікчемний.
8. І сказав йому Христос: Не сумуй у серцю своїм. Чи-ж не твої пісні співають вони тепер, в часі жнив! Тому не хили вниз голови твоєї, й не ховай обличчя від очей людських.
9. Бо нема правди в того, який каже, що ти – зайвий на землі. Зправди кажу я тобі: Надійде йому година гіркости-туги – і чим він розважить тугу свою як не піснею твоєю? Як у день смутку, так само в день радості він призове тебе.
10. І навчаючи його сказав: З піснею кладуть людину в колиску, і зі співами впускають її в могилу.
11. Щоденними клопотами повниться життя людське. Але коли зворухнеться душа чоловіка, – лишень пісня здоліє улагіднити її. Шануйте-ж пісні свої.
12. Бо співають навіть жаби в багні, а чи-ж не ліпшими будете від них?
13. Так поучав Христос музику. Але Петро, почувши слова його, сказав: Учителю, у цій країні є люде, котрі не мають що їсти. Чи-ж не стиснетесь від сорому серце того чоловіка, котрий, шукаючи твердюшки хліба, прийде з піснею до них?
14. І відповідаючи йому, сказав Христос: Так, життя тих людей тяжке, бідне й пригнічене. Чо-

му-ж ти хочеш ще позбавити їх краси! Мало дано їм – невже-ж треба, щоб було ще менше?

15. І, відвернувши обличчя своє до музики, спитав: Коли співають у вас пісень?

16. Музика відповів: Співають на Різдво, в Мясниці, на Великдень, на Тройцю, на Івана Купала, в Петрівку, на зажинки й дожинки****.

17. Співають на уродинах і хрестинах, співають дітей колихаючи, і сами діти співають граючись; співають на ігрищах і на весіллях, і на похоронах, і в розмові, і при праці, і на війну йдучи, і при всякій іншій нагоді. Весь круглий рік співають.

18. І мовив Христос Петрові: Ти, жаліючи голодних людей, осудив пісню, але самі голодуючі не осудили її. Живе ще душа в народі цім.

19. Тоді знова сказав Петро: Але нехай у піснях буде корм для душі, нехай будуть думки добрі й поучаючі, щоб крім краси був у них пожиток людині.

20. І відповів йому Христос: Немає краси без пожитку, бо сама краса є пожитком для душі.

21. І поучаючи їх мовив: Огляньтесь навколо! Чи-ж не нива колихається коло нас?

22. Тяжко коло неї працював господар і, ось, бачить: поміж збіжжя вирости васильки.

23. І сказав він у серцю своїм: хліб відбирають у мене ті сині квітки; бо повні й важкі колоси могли-б вирости тут замість васильків.

24. Але, ще з малоліття, краса їх припала мені до душі. А тому я не вирву їх з корінням і не викину, як всяке блага зілля. Нехай ростуть і веселять, як у дитинстві, серце мое.

26****. Так казав собі господар у серцю своїм! І не підніс він руки на васильки. Я-ж кажу вам: добре бути колосом; але щасливий той, кому дано бути васильком. Бо нащо колосся, коли нема васильків!

27. І кажучи так, він почув пісню женців і промовив: Слухайте, що кажуть слова цієї пісні. Її склали люде, котрі знають що вартний хліб.

28. Вони-ж почули, що слова тої пісні кажуть; нема кращого квіточка над василька. І дальше вже мовчки йшли вони.

29. І босі ноги Христа залишали, на теплім, м'яккім пилі дороги, сліди.

30. Але горе вам, люде, бо давно вже затоптали ви їх. Амінь.

Переклав К. КУПЧАНКО.
Падрыхтоўка тэксту
Міколы ТРУСА.

* Білоруський (кривицький) поет, займає перше місце в білоруській ліриці. Уродився в Іродні; маючи 5 років, переїхав в Ярославль у Московщині, куди перенесено батька. Тут скінчив ліцей. Припадково попала талановитому юнакові в руки "Наша Ніва" (Вільно 1906 – 1915). Рідний дух, яким повівало з цього білоруського журналу, вплинув так сильно на чутливого молодця, що почав писати на рідній мові. Умер підчас війни на сухоти, проживши 23 роки. Доси появився один збірник поезій Багдановіча "Вінок". Батько, котрий переїхав у Мінськ, передав непечатані ще рукописи "Інститутові білоруської культури", який має їх видати.

** Так називає білоруський нарід свій край, мабуть тому, що Білорусь (Кривічія) була під чужою займанщиною, була забраною.

*** Тонка, льняна тканина.

**** Початок і кінець жнив.

***** 25. зчеркнене мабуть цензурою з першого видання ("Кольядна пісанка", Вільно 1913), з якого перепечатано цей апокриф в 1-ім числі "Кривіч" -а з поправками, зробленими автором на одним примірнику.

НАРАТЫЎНАЯ СТРАТЭГІЯ Ў АПОВЕСЦІ “ЦІХАЯ ПЛЫНЬ” МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

УДК 821.161.3

У артыкуле вызначаецца наратыўная стратэгія ў аповесці “Ціхая плынь” М. Гарэцкага – арыентацыя на фіктыўнага чытача. Разглядаюцца наратыўныя прыёмы, з дапамогай якіх арыентацыя на фіктыўнага чытача рэалізуецца ў тэксце: кантраст, чаргаванне апавядальных планаў, інтэрактыўнасць, мантажная будова тэкставых фрагментаў з розным узроўнем мастацкай умоўнасці, сугестыўнае мастацкае маўленне, акцэнтаваная драматызацыя выбраных эпізодаў.

Ключавыя словы: *беларуская проза, наратыўная стратэгія, наратыўны прыём, тэкст, аўтар, наратар, фіктыўны чытач.*

The author of this article defines the narrative strategy in the novel “Quiet stream” by M. Garetsky – orientation towards a fictitious reader. The author considers narrative techniques by which orientation towards a fictitious reader is implemented in the text: contrast, striping of narrative plans, interactivity, mounting structure of text fragments with different levels of artistic convention, suggestive art speech, emphasized dramatization of selected episodes.

Вывучэнне наратыву склалася як развіццё ідэй у першую чаргу расійскіх фармалістаў, структуралістаў, семіётыкаў, а таксама іншых замежных навукоўцаў. У нараталогіі вялікая ўвага аддаецца разгляду пісьменніцкага падыходу да падачы матэрыялу, самому разгортванню апаведу.

“Ціхая плынь” (1917–1930) – прэцэдэнтны тэкст, самая лірычна-тужлівая з аповесцей М. Гарэцкага [1, с. 100]. Разгледзім наратыўную (апавядальную) стратэгію ў творы. Бо нават з улікам пільнай увагі навукоўцаў да хрэстаматыйнай аповесці задача наблізіць яе сапраўдны месці да сучаснага чытача яшчэ застаецца ў значнай ступені нявырашанай.

Пад наратыўнай стратэгіяй будзем разумець сукупнасць наратыўных працэдур, якія вытрымліваюцца, або наратыўных сродкаў, што выкарыстоўваюцца для дасягнення пэўнай мэты ў разгортванні апаведу [7, с. 79]. Паняцце *фіктыўны чытач* будзем выкарыстоўваць у значэнні інстанцыі, каму наратар адрасуе апавед [10, с. 54]. Мы не будзем вылучаць асобна абстрактнага чытача (адрасата абстрактнага аўтара), як прапануе нямецкі наратолаг В. Шмід, таму што пагаджаемся з крытыкай М. Бала і А. Падучавай, якія лічаць такое размежаванне немэтазгодным [10, с. 54].

Дзмітрый Бугаёў заўважыў, што “непаспешлівая, някідкая, знешне зусім сціплая, пазбаўленая ўсякай афектацыі, але затое даволі грунтоўная ў сваёй дзелавітасці, сагрэтая стрыманым лірызмам, апавядальная манера пісьменніка падкупляе даверлівай інтанацыяй сардэчнай гутаркі, плаўнай павольнасцю, своеасаблівай мернасцю моўнага складу і дакладнай узважанасцю кожнага слова” [2, с. 158]. Выбар пэўнай апаведнай манеры ўжо з’яўляецца стратэгічным. Так, апавед у “Ціхай плыні” выклікае ўражанне аб’ектыўнасці, і разам з тым звароты да чытачоў дазваляюць прама ўздзейнічаць на адрасатаў. Наратар у творы не персаніфікуецца, не паве-

дамляе нічога пра сябе*, не ўдзельнічае ў падзеях аповесці, аднак часам нібы ўцягвае чытача ў гутарку. Для аповесці характэрна экспліцытнае выяўленне фіктыўнага чытача: да яго звяртаюцца, яму задаюць пытанні.

Пачатак “Ціхай плыні” наводзіць на невясёлыя думкі. У раздзеле “Забыты шлях” апісаны маркотны беларускі куток: вёскі, беднасць, глухата, няшчасны край, няшчасны герой... Згодна з В. Шмідам, і апісанне можа набываць наратыўны характар [10, с. 20]. У дадзеным выпадку яно спрыяе выяўленню аўтарскай інтэнцыі: выклікаць у чытача вострае спачуванне, суперажыванне, а за імі – роздум, актыўнае разуменне прачытанага, што якраз абвергне звыклыя прапагандысцкія штампы пра нікчэмнасць беларуса там, дзе трэба бачыць найперш несправядлівы гвалт з яго (а наратар упэўнены, што фіктыўны чытач бачыць найперш нікчэмнасць). З гэтай мэтай звязаны шэраг наратыўных мастацкіх прыёмаў.

Яшчэ В. Шклоўскі абвясціў знакамiты тэзіс фармалістаў – “мастацтва як прыём” [9]. Ю. Тынянаў адзначыў, што мастацкія прыёмы нельга вывучаць безадносна іх функцыі, бо “ўся сутнасць новай канструкцыі можа быць у новым выкарыстанні старых прыёмаў, у іх новым канструктыўным значэнні” [8, с. 173]. І нас цікавяць наратыўныя мастацкія прыёмы ў суадносінах з іх функцыямі ў тэксце, роляй у камунікацыі.

У “Ціхай плыні” найперш гэта прыём кантрасту. Так, чытач адразу ж заўважае: у інтанацыі апавядальніка гучыць не толькі “песня жалбы”, фіксацыя заняпаду. Прысутнічае таксама згадка пра былую веліч народа і культуры: “...прытулілася тое Асмолава пры вялікім некалі шляху з Вялікага княства Літоўскага на Масковію” [4,

* Вядома, што першыя варыянты аповесці напісаны ад імя старога чалавека. І падпісаў іх М. Гарэцкі псеўданімам *Дзед Кузьма* [5, с. 401]. Выдавочная мэта пазіцыянаваць наратара як інстанцыю больш кампетэнтную за чытача.

с. 243]; “*Да трох дзён грымеў тут некалі кірмаш з бойкім торгам і ўсякай весялосцю... Апошнія гады ўсё меней збіраецца народу, цішэй гудзіць дуда і цішэй галосіць дудкі-пасвісцелі (так завуцца тут падвойныя жалейкі); не так дужа і не так шчыра пяюць сляпыя старцы пра таго Богага ўгодніка Лазара і толькі дзеля гадзіся пагражаюць пякельным агнём грэшнаму люду*” [4, с. 244]; “*...а то ўздываюць шэры, важкі пыл з пахам поту і дзэгцю, уздымаюць там, дзе некалі, як пішуць вучоныя гісторыкі, шумела вольная рада магутных і ганарлівых продкаў нашай белай косці, там, дзе гудзеў звон рады і бразгала гострае шабелле. Можжа, і так!*” [4, с. 244 – 245]. Наратар кажа “*можжа*”, бо кантраст паміж мінулым (умовамі жыцця беларуса ў ВКЛ) і сучаснасцю (жыццём на паўночна-заходняй ускраіне Расійскай імперыі) такі вялікі, чалавек апынуўся настолькі прыніжаным, гэтак заняпаў, што нібы і не верыцца ў былую веліч. Гістарычнаму мінуламу супрацьпастаўляецца цёмная сучаснасць, калі вяскоўцы з-за цемрашальства здольныя нават прывязаць да конскага хваста дзіця і пусціць у поле... Прыгнёт робіць пачварным не толькі знешняе, але і ўнутранае, духоўнае жыццё.

Слова апавядальніка ў аповесці мае выключнае функцыянальнае значэнне, нават калі яно (слова), на першы погляд, непасрэдна не тычыцца падзей.

Прыём згадвання годнага мінулага ў параўнанні з жахлівай сучаснасцю прачытваецца і ў расповедзе пра старога, які калісьці еў уволю, а цяпер нявестка хавае ключ ад клеці, каб не пусціць яго туды. Паступова рэалізуецца адна з асноўных агульных ідэй аповесці: ідэя дэградацыі, з экзістэнцыйным сэнсавым адценнем. Названы прыём, а за ім – ідэю, мы бачым таксама ў наступным урыўку: “*Хто счарсцвеў, пагінуў у будзёнішчыне, – у дзіцячыя гады быў вялікім музыкаю, граючы на скрыпачыцы з лучынак і са струнамі з нітак. І даўлела яму, быў змысел і была радасць. Хто зрабіўся тупы, як палка, – у гады маленства з палкі вырабляў мастацкія для яго мастацкіх пачуванняў шукі: птушчак, звяроў і проста харошы кіёчак-папірашкі. Надыйлі гады жыццёвага амбарасу і бясконцага дурнога клопату – і знішчылі творчую радасць, растапталі дыямант у пабітым шкле, з паэта зрабілі быдліну*” [4, с. 250].

Вельмі часта выкарыстоўваецца прыём чаргавання апавядальных планаў; яго можна назваць кінематаграфічным, звязаным з візуальнасцю, чаргаваннем пластычных (слоўных) малюнкаў.

Так, у “Ціхай плыні” наратар у нейкі момант закалыхвае чытача карцінамі беларускай вёскі: “*Ці траплялася вам бываць на вёсцы ў гэткі час, калі пуста ў ёй пад някучым сонейкам, усе людзі на полі сярод аўса і лёну, што жаўце і галубе?*”

Ціха вясковая вуліца. Паснулі сланечнікі і макі...” [4, с. 250]. І вось ад сцішаных вясковых краявідаў апавядальнік пераходзіць да такіх рэалій, як бедната, галеча, недагледжанасць... Панарамныя замалёўкі чаргуюцца з дэталізацыяй і буйнымі планами. У саміх гэтых апісаных наратар не перастае настойліва даводзіць да свядомасці чытача пэўны пункт гледжання.

Людміла Корань слушна заўважыла, што «немудрагелістую фэбулу “Ціхай плыні” лёгка расчытваць паводле вульгарных штапаў пра цемру, галечу, забітасць, “ніжэйшасць” беларускага жыцця і самога беларуса. І М. Гарэцкі як бы прадчувае такога непрыязнага, такога глухога і сляпога чытача; пісьменнік як бы ўлічвае заканамернасці тэндэнцыйнай рэцэпцыі» [6, с. 37]. Вось прыклад з тэксту аповесці, якім можна пацвердзіць такую думку (толькі ўжо ў адносінах наратар – фіктыўны чытач): “*Калі вочы вашы послабкі, калі яны, апрача свайго ўласнага адбітку і зялёнае цямноты, нічога ў акно не ўбачаць, – вы не грэбуйце, не бойцеся запэцкаць рукі і ўпыхніце лахманы. У дзірку бухне з хаты цяжкаватае смуроднае наветра. Адхіліце на хвілінку голаў і ізноў зірніце: можжа, цяпер вам не ашукацца ў цемеці шкла?*” [4, с. 251]. Далей паказваецца ступень заняпаду, акцэнтаваная праз натуралістычныя, вельмі дэталізаваныя малюнкi, іх “кінематаграфічнае” ўзбуйненне, вывядзенне на першы план. Супрацьстаяць такому заняпаду проста няма змогі ў слабога, “маленькага” чалавека. І калі мы чытаем фразу з апісаннем старога печы: “*...калі вы доўга прамучыце яе пад сваім урачлівым культурным поглядам, у якім нявера і крытыка, дык яна, ох, ліханька! – загрыміць цэглай і падавіць усё, што ў ёй і пад ёю...*” [4, с. 251], разумеем, што наратар, выстаўляючы і печ, і ўсю бедную хату на “мучэнне” пад “урачлівы культурны погляд”, сам сурокаў гэтага погляду не баіцца і нават іранізуе з яго магчымай “разбуральнай” сілы. Так апавядальнік праз слова выяўляе агульную аўтарскую мараль.

Далей карціна набывае яшчэ больш натуралістычны характар. У выніку мы бачым маленькага хлопчыка нібы з экрана, калі персанаж то знаходзіцца далёка ад нас, а то набліжаецца, быццам кінакамера здымае яго буйным планам: “*А вы зірніце на жывое. Яно сярод хаты, на земляной падлозе, збітай у ямкі і залітай памыйкамі, сядзіць на кучы кійкоў і бляшанак, сядзіць, патурэчку падтуліўшы ногі, сядзіць ля місы, у якой рулі з пастаялкі, хлеба, мух і смяцця*” [4, с. 252].

У гэтым урыўку знаходзім і прыём, які часам выкарыстоўваецца сучаснымі рэжысёрамі, каб зацікавіць адрасата – не толькі чытач бачыць Хомку, але і Хомка нібы ўбачыў чытача: “*Круглыя дзіцячыя вочкі, зарумзаныя і пахмур-*”

ныя, з безнадзейным подзівам уталопяцца на вас. І патроху з'яўляецца свядомасць: чаго вам трэба? Бо вы – не маці, што зачыніла яго...” [4, с. 252]. А далей апавядальнік прадстаўляе героя чытачу: “Гэта – герой нашае гісторыі Хомка. Гэта – яго дзіцячая пара” [4, с. 252].

І вось рэакцыя Хомкі на такое знаёмства: “Безнадзейны подзіў пачынае навалі знікаць, даючы месца тужліваму расчараванню: не, не маці, а чужынец, незнаёмы, безуважна пазірае на бяду малага. Пакутна ападае ручка, брудненькая і худзенькая, на якой толькі трошку-трошку цьмяна-жоўтай дзіцячай пухласці, і апяшала кідае лыжку ў міску з малаком” [4, с. 252].

Фразы тыпу “бо вы – не маці” фіксуюць тыя моманты, калі апавядальнік напраткі ўводзіць у тэкст фіктыўнага чытача, робіць яго суб’ектам тэксту. Такім чынам, у аповесці выкарыстоўваецца прыём, які можна назваць інтэрактыўнасцю. Гэты прыём нарматыўнай стратэгіі спрыяе ўсталяванню даверу чытача да тэксту, стварае мацнейшую, чым звычайна, ілюзію саўдзелу.

Тое, што “чужынец, незнаёмы, безуважна пазірае на бяду малага” [4, с. 252], гучыць як дакор таму, хто чытае аповесць, робіць уздзеянне на адрасата яшчэ большым. Яшчэ больш выразнай становіцца аўтарская мэта выклікаць спачуванне да хлопчыка.

Наратар піша пра Хомку так, як размаўляюць з дзецьмі, нібы сам у пэўныя моманты звяртаецца непасрэдна да маленькага героя аповесці: “А нхэ! Нецікавае дзіця – герой наш. Увесь у соплях, і нямыцька, і худы, а жывот – як той бубен: так выпнуўся ў дзіцяці ад пушнога хлеба і бульбы” [4, с. 253]. Тут заўважаецца горкая іранічная інтанацыя, пераплеценая са шкадаваннем.

Апавядальнік адкрыта далучае персанажа і да сябе, і да адрасатаў: героя называе *нашым*. Задае пытанні, сам адказвае на іх, дае тлумачэнні, каб і чытач да “нашага героя” займеў такое самае стаўленне. Так інтэрактыўнасць набывае інтанацыю, статус пераканання.

У творы вылучаюцца даволі выразныя мікрасюжэты, фрагменты навелістычнага характару, якія складаюць адну галоўную гісторыю жыцця, але маюць пэўную самастойнасць у тэксце (апавесць пісалася на працягу трынаццаці гадоў, друкавалася фрагментамі). Гэта сюжэт “няўдалага” Хомкавага адказу пра птушку шпака-скворца ў школе, прыкрася гісторыя з біркай, сны (напрыклад, мікрападзейя выступае сон пра збітую бацькам кабылу), перавозка спірту і ганебны ператрус у чужой хаце... Наратар абірае для расповеду яскравыя моманты, якія найбольш дапамагаюць раскрыць Хомкаву душу і ўвогуле расказаць гісторыю жыцця беларуса. Час у творы будуюцца апавядальнікам згодна з узгаданнем

самага істотнага. Але гэтыя істотныя моманты – моманты са звычайнага вясковага побыту. Нездарма А. Адамовіч адзначаў, калі пісаў пра ўплывы рускіх пісьменнікаў на М. Гарэцкага: «Чэхаў, Горкі маглі дапамагчы маладому пісьменніку маладой прозы зразумець, ацаніць эстэтычную “вагу” паўсядзённай рэальнасці, “ціхай плыні” жыцця, у якой схаваны маланкі» [1, с. 108].

Як элементы, праз якія крытыкуецца тагачасны сацыяльны лад, выступаюць у “Ціхай плыні” не толькі падзеі жыцця Хомкі. Калі наратар малае побыт вёскі, лірычна апісваецца дзяўчынка, што бярэ з калодзежа ваду: “Цяжка ёй наліваць... Аблілася дужа! І сарамліва іншы раз азірнецца, ці не пройдзе міма які хлапец, з гэтай чужой вёскі, – быццам таму хлопцу дужа яна ў галаве, такая малеча” [4, с. 282]. І адразу ж пункт гледжання наратара выяўляецца ў словах: “Бачыце (зноў адзначаем апеляцыю да свядомасці чытача, якога наратар імкнецца запэўніць, пераканаць, ператварыць у свайго аднадумца. – **І. Ч.**), міравыя пасрэднікі і старасвецкія каморнікі, наразаючы сялянам ад панюў зямлю, зрабілі так, каб дзяўчынка мусіла бегчы ўлетку на ваду з свайго жніўнага поля ў чужы калодзеж, бо да свайго дужа далёка” [4, с. 282].

Цікава злучаецца ірэальны свет (але ірэальны толькі знешне: насамрэч, у снах адлюстроўваюцца не менш звыклыя рэчы са штодзённага жыцця) з рэальным у аповесці: «Жах абуяў хлопчыка, і ён валицца наскрозьдоння, глыбей, глыбей... Высака, хто ведае дзе, крычаць бабы: “Хомка! Хомка!...” – “Крычаць бабы наяве: Хомка! Хомка! Шпак дурны! Коні ў панскі лог ускочаць, – забрытаюць леснікі!» [4, с. 275 – 276]; “Бяжы, Хомачка, на каня, кажа ён сыну” – «“Каня! каня! каня!” – крычыць хтосьці дзесьці... Чуе Хомачка праз сон, а прагнуцца не мае сілы» [4, с. 280].

Два асобныя пласты фіктыўнай рэальнасці аб’ядноўваюцца ў прыведзеных прыкладах пры дапамозе паўтараў асобных слоў. Тут можна вылучыць прыём мантажнай будовы тэкставых фрагментаў з розным узроўнем мастацкай умоўнасці: сны і падзеі з рэальнага Хомкавага жыцця ўзаеманакладаюцца. Гэта адзін з пастаянных прыёмаў нарматыўнай стратэгіі ў аповесці “Ціхая плынь”: Хомкавы сненні вылучаюцца ў ёй у цэлую сюжэтную лінію.

Калі Хомка спіць, наратар не перастае ўсё ведаць. І глядзіць часам разам з героем (сінтаксічна гэта аформлена праз пераходы да няўласна-простай мовы): “Прыплюшчыць адно вока – каснічкі растуць, бягуць далей, як жывыя. Чаму яно так? Ну чаму? Няма адгадкі, чаму... І яшчэ гэты патаёмны хрупат адзяду” [4, с. 275].

Сняцца хлопчыку і прыемныя моманты. Як ловіць ён з іншымі дзецьмі ракаў... У снах дзіця-

ці паэтызуецца прырода, што сведчыць пра тонкую натуру маленькага беларуса. І менавіта ў час прыемных сноў будзіць Хомку горкая рэальнасць.

Для кантрасту побач з абразлівымі словамі вясковых баб у адрас Хомкі гучаць “рэплікі прыроды”, дзе хлопчыка папярэджваюць: “Прачніся, а прачніся! – шапочуць яму кусточки лазовыя. – Табе сніцца твая дзіцячая пара, але не тады – цяпер крычаць бабы, каб ішоў ты зганяць коні. Прачніся! Ага, будзе бяда!” [4, с. 276].

Вяртанне да сноў адбываецца праз наратарскі каментар, у якім спалучылася інфармацыя пра цяжкае дзяцінства Хомкі і пра яго стан-самаадчуванне на той момант: “Сон скаваў хлопчыка, замардаванага надмернаю працаю летняе пары. І няма ніякае магі парваць хваравіты ланцуг сненняў – і трывожных, і тамуючых, і супакойных...” [4, с. 276]. Адначасова такім лагодным тонам апавядальнік закалыхвае чытача. У дадзеным выпадку мы бачым выразна выяўлены прыём сугестыўнага мастацкага маўлення: тэкст уздзеінічае на свядомасць і падсвядомасць адрасата, нібы прымушае і яго супакойвацца і бачыць сны (тыя ж, што і Хомка), а потым рэзка прачынацца адначасова з персанажам.

Адметнасцю твора, прыёмам наратыўнай стратэгіі з’яўляецца і своеасаблівая падкрэсленая, акцэнтаваная драматызацыя пэўных эпізодаў (вядома, што М. Гарэцкі цікавіўся тэатральным мастацтвам, пра што сведчыць хоць бы яго артыкул “Наш тэатр”, а таксама наяўнасць у творчай спадчыне пісьменніка драматызаваных аповесцей). Наратар так паказвае прастору, быццам піша рэмаркі-інструкцыі для п’есы. Дзеянне ажывае на старонках “Ціхай плыні”. Возьмем, напрыклад, школу, дзе падрабязна апісваецца знешні выгляд дзяцей, іх заняткі:

“Другое аддзяленне асцягла плюе на грыфельніцы і шмаруе па іх рукавамі, высалуплівае з натузі языкі, пахіляе і крывіць галовы, цісне ад старання грудзьмі на парты і выводзіць дрыжачыя кії і крывулі. Першае галосіць па лемантару:

– Б, л, а – бла! в, л, а – ўла! г, л, а – гла!

Трэцяе крычыць:

– Скворец известен всем! Скворец известен всем!” [4, с. 254].

А пасля расповеду пра тое, як Хомку адправілі са школы з-за “шпака”, апавядальнік піша так, быццам супакойвае ўжо самога героя-хлопчыка (прычым праз яскрава індывідуалізаванае маўленне нейкага старэйшага, нібы вось-вось гатовага персаніфікавацца новага персанажа): “Ну, нічога: падрасце, паразумнее Хомка, дык, можа, лепей будзе ўчыцца хоць на другі год. Корань навукі горкі, затое плод яе салодкі...” [4, с. 257]. Аўтарска-наратарскія адносіны да хлопчыка пе-

рададзены і ў тым, як апавядальнік называе героя: “Толькі болей пільнуецца Хомачка паказаць рупнасць сваю ў рабоце...” [4, с. 282]; “...і ён, наш бедны, сарамлівы Хомка” [4, с. 287]. Блізкасць і станоўчыя адносіны апавядальніка і аўтара да Хомкі перадаюцца адрасату. Тэкст правакуе чытача на эмпатыю ў адносінах да персанажа. Гэта выяўляецца ў непасрэдным сумоўі з чытачом, пастаянным выказванні сімпатыі, падтрымкі, спачування свайму герою, актыўным суперажыванні яму.

У пэўныя моманты наратар сам не хавае эмоцый: “О, бірка, бірка! Колькі за цябе пралілося горкіх дзіцячых слёз, колькі выдзерта хахлоў, пабіта рук лінейкаю, намулена бедных каленяў і колькі пасварылася самых блізенькіх сяброў!” [4, с. 260]. Тут відавочная спагада наратара ахвярам несправядлівага, незаслужанага пакарання. А бывае, што праз словы апавядальніка перадаюцца эмоцыі Хомкі: “Каб яны самі ведалі, каб яны самі спрабавалі, як гэта лёгка наўчыцца гаварыць па-панску!” [4, с. 261].

Наратар часта разважае разам з персанажам: “Недарма стараецца так Хомка: ён сёння пойдзе з гаспадаровым сынам на кірмаш. Пара, пара схадзіць і Хомцы!” (відавочнае актыўнае суперажыванне герою: нецярплівасць і эмацыйнасць, радаснае прадчуванне перададзены праз паўторы, клічнік у няўласна-простай мове. – **І. Ч.**) *Сёлета ў касе ідзе ён з Петраком плячо ў плячо, як зусім вялікі хлопец”* (бясспрэчна, сам Хомка лічыць сябе вялікім і наратар радуецца разам з ім. – **І. Ч.**) [4, с. 283]. “*Пятрок ездзіў у Смаленск, разы два пабыў у Магілёве, а Оршу дык і лічыць яму няма чаго! Пятрок хваліўся, што ехаў у Смаленску на трамваі. На параходзе і то ўжо плыў ён... Хомка ж, блізу роўны яму ў рабоце, нідзе далей Лугвенева і станцыі не быў і свету бадай зусім не бачыў”* [4, с. 284], – пачуццё несправядлівасці і лёгкай зайздрасці – тое, што адчувае Хомка, а адначасова і пункт гледжання наратара.

У раздзеле “Кірмашовыя прыемнасці” вылучаем падзею знішчэння Хомкавай мары: лугвенеўская дзяўчына аддала перавагу іншаму, больш заможнаму кавалеру, а асмолаўскі бедны хлопец быў уцягнуты ў бойку паміж вяскоўцамі і гараджанамі, пасля напіўся з гора... І пазней Хомка ўспамінае, што шчаслівым быў толькі тады, калі “адпачываў у чырвоным золаце сонца на захадзе... смакаваў сала з халодным блінам... радасна назіраў на роўненькія слядкі ад кляцоў... на сваю добрую працу...” [4, с. 289]. Матыў гармоніі з прыродай і працай скразны ў “Ціхай плыні”. Зноў прачытваецца думка, што адзінае шчасце, якое мае зняважаны беларус, – шчасце ад блізкасці з прыродай, шчасце ад працы. Падобнае назіраем

і далей, калі Хомку выпраўляюць на вайну: «*Ён цяпер прыбярэцца ў прыгожую “форму”, штодня, як кажучь, будзе есці любовае мяса, убачыць вялікія гарады, шмат усякіх паноў з іхнімі штукамі, убачыць трамвай і электрычнасць. Ды нейкае “усё роўна” ахоплівае думку... Няма цікавасці. “Усё роўна” ахоплівае думку аб сваім хатнім, дарогім і любым, ды як падумаць – жалкім і ўбогім*» [4, с. 293]. Вядома, тое, што тут малюецца, – гэта толькі чаканні Хомкі (а не наратара), яны больш светлыя за жудасную рэальнасць. Але і выдуманая “светлыя перспектывы” не радуець героя.

Увогуле ж у плане бачання атрымліваецца, што часам наратар глядзіць разам з Хомкам, а часам самастойна. Такім чынам, сістэма поглядаў у аповесці складаецца з найўнага ўспрымання свету Хомкам, яго неўсвядомленай і ціхай нязгоды (акрамя эпизоду з біркай) і аўтарскага бунту супраць такога становішча рэчаў (наратарскі і аўтарскі пункты гледжання тут амаль зліваюцца). Гэтыя два погляды – пастаянны кантрапункт, эмацыйна актыўны і пластычна яскравы.

Хомка выступае ў творы як ахвяра. Героя з незаздросным лёсам забіваюць у першым жа баі. Наратар зусім не падобны да абыякавага хранікёра: ён хоць і не самапрэзентуецца (калі не лічыць самапрэзентацыйны звароты да чытачоў), але выказвае занепакоенасць і спачуванне, эмоцыі (што добра відаць па клічных сказах, ацэначных словах).

І праз шчырую найўнасць персанажа, і праз сурова-аб’ектыўнае, часам рэзкае слова апавядальніка, калі яно выяўляе аўтарскую пазіцыю, перад чытачом раскрываецца жорсткая рэчаіснасць.

У “Ціхай плыні” выразна прасочваецца вельмі дынамічная наратыўная стратэгія – арыентацыя на фіктыўнага чытача. І такая наратыўная стратэгія, якая вызначае, афарбоўвае апавядальную інтанацыю, яскрава адрознівае аповесць М. Гарэцкага ад прозы іншых класікаў – Я. Коласа, К. Чорнага, М. Зарэцкага, што адначасова з М. Гарэцкім раскрывалі адну агульную, вялікую адраджэнскую ідэю. Сам тэкст “Ціхай плыні”, яго наратыўная арганізацыя скіраваныя на тое, каб адрасат менавіта актыўна прыняў аўтарскі пункт гледжання. Наратар не проста распавядае гісторыю, а пераконвае чытача, рэакцыю якога загадзя прадбачыць і папярэджвае.

Вядома, ва ўсіх творах прадугледжваецца ўздзеянне на адрасата. Згодна з В. Шмідам, гэта выяўляецца ў арыенціроўцы і апеляцыі*.

* Арыенціроўка, па-першае, заключаецца ў тым, што ўлічваюцца коды і нормы адрасата; па-другое, яна ўяўляе з сябе прадбачанне паводзінаў чытача [10, с. 15]. Апеляцыя – заклік (вельмі часта імпліцытны) да адрасата заняць пэўную пазіцыю ў дачыненні да наратара, персанажаў, апаведнага свету, самога апаведу [10, с. 15].

Аднак у “Ціхай плыні” арыентацыя на фіктыўнага чытача (маем на ўвазе не шмідаўскую арыенціроўку, а больш агульнае паняцце, наратыўную стратэгію) гіпербалізаваная. Яна з’яўляецца дамінантай і вызначае структуру ўсяго наратыўу. Калі В. Шмід у якасці прыкладу твора, дзе роля наратара (фіктыўнага чытача) вызначальная, прыводзіць раман “Падлетак” Ф. Дастаеўскага, то з беларускай літаратуры можна прывесці ў якасці такога прыкладу аповесць М. Гарэцкага.

Мы вызначылі наступныя асноўныя прыёмы наратыўнай стратэгіі ў аповесці “Ціхая плынь”: кантраст, чаргаванне апавядальных планаў, інтэрактыўнасць, мантажная будова тэкставых фрагментаў з розным узроўнем мастацкай умоўнасці, сугестыўнае мастацкае маўленне, акцэнтаваная драматызацыя выбраных эпизодаў.

Арыентацыя на фіктыўнага чытача ў творы непасрэдна звязаная і з жаданнем самога пісьменніка (а не толькі наратара ці аўтара – унутрытэкставай інстанцыі) паказаць, што “*так жыць, як ён [беларус] жыве, не можна, гэткага жыцця не можна трымаць...*” [3, с. 186]. Яна надае тэксту дадатковую шматмернасць, спрыяе паспяховай камунікацыі з чытачом: тэкст аповесці выклікае эмпатыю ў адносінах да галоўнага персанажа, трымае чытацкую ўвагу, дазваляе адрасату інтэрпрэтаваць твор згодна з аўтарскімі ўстаноўкамі, выразна схіляе да менавіта такой інтэрпрэтацыі. Бясспрэчна, сам Максім Гарэцкі быў надзвычайна неабыякавы да лёсу Беларусі і беларусаў, і ў “Ціхай плыні” выразна выявілася яго жаданне і ўменне зрабіць такія ж, максімальна неабыякавымі, і чытачоў.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** “Браму скарбаў сваіх адчыняю...” / А. Адамовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1980. – 224 с.
2. **Бугаёў, Д.** Максім Гарэцкі / Д. Бугаёў. – 2-е выд., выпр., дап. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 239 с.
3. **Гарэцкі, М.** Наш тэатр / М. Гарэцкі // Максім Гарэцкі : Успаміны, артыкулы, дакументы / [склад. А. С. Ліс, І. У. Саламевіч; бібліягр. паказ. і камент. І. У. Саламевіча]. – Мінск : Маст. літ., 1984. – С. 184 – 192.
4. **Гарэцкі, М.** Ціхая плынь // Выбраныя творы / М. Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і камент. Т. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – С. 243 – 298.
5. **Голуб, Т.** Каментарый / Т. Голуб // Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 2 : Апавесці. Драматычныя абразкі. – С. 400 – 405.
6. **Корань, Л.** Максім Гарэцкі / Л. Корань // Цукровы пеўнік : літ.-крытыч. арт. – Мінск : Маст. літ., 1996. – С. 22 – 65.
7. **Ткачук, О. М.** Нараталогічны слоўнік / О. М. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
8. **Тынянов, Ю. Н.** Літаратурная эвалюцыя : Избранные труды / Ю. Н. Тынянов. – М. : Аграф, 2002. – 496 с.
9. **Шкловский, В. Б.** О теории прозы / В. Б. Шкловский. – М. : Сов. писат., 1983. – 384 с.
10. **Шмид, В.** Нараталогія / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

Ірына ЧАСНОК,
магістр філалагічных навук.

“ТАЯМНІЦЫ ЖЫЦЦЯ”

Ў АПАВЯДАННЯХ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА І ЛЕАНІДА АНДРЭЕВА

У артыкуле на матэрыяле апавяданняў М. Гарэцкага і Л. Андрэева даследуецца адлюстраванне розных праяў цудоўнага, маркіраванае беларускім і рускім культурнымі кантэкстамі. Аналізуецца спецыфіка спосабаў выражэння з’явы, яе роля ў вызначэнні аўтарскай канцэпцыі асобы. Падкрэсліваецца гуманістычны напрамак твораў пісьменнікаў.

Ключавыя словы: беларуская проза, руская проза, апавяданне, “патаёмнае”, цуд, асоба, самавызначэнне, духоўная спадчына, душа, забабоны.

The article explores the reflection of different manifestations of a miracle in M. Haretsky's and L. Andreev's short stories, which is marked by Belarusian and Russian cultural contexts. It reviews ways of expression of the phenomenon and their role in detection of the author's conception of personality. Humanistic direction of writers' works is emphasized.

Творы Максіма Гарэцкага і Леаніда Андрэева, прадстаўнікоў аднаго творчага пакалення ў беларускай і рускай літаратуры, вельмі разнастайныя, шматпланавыя. Але пэўныя характэрныя для пачатку ХХ ст. літаратурныя з’явы даюць падставы разглядаць іх творчасць у супастаўленні. Гэта дазваляе не толькі выявіць падабенства ці адрозненне, але і па-новаму асвятліць некаторыя ўжо закранутыя даследчыкамі моманты творчасці кожнага з аўтараў. У дадзеным артыкуле даследуецца адлюстраванне М. Гарэцкім і Л. Андрэевым так званага *патаёмнага*, неспасцігальнага боку жыцця, які займае асобнае месца ў малой прозе абодвух пісьменнікаў, праз прызму светаадчування герояў іх апавяданняў.

Схільнасць персанажаў М. Гарэцкага да раскрыцця жыццёвых таямніц адзначаецца амаль усімі яго даследчыкамі, напрыклад А. Адамовічам [1, с. 83 – 84], М. Мушынскім [2, с. 50 – 51, 53] і інш. У супастаўленні са своеасаблівым андрэеўскім стаўленнем да “праклятых пытанняў” жыцця названая творчая адметнасць набывае самастойны сэнс і раскрываецца больш ярка, што дазваляе глыбей паглядзець на постаць героя, які не знаходзіць сабе месца ад пытанняў: “адкуля ўсё і што яно?” [3, с. 70].

Пазначаная тэма мае розныя адценні і спосабы выражэння ў малой прозе пісьменнікаў. Так, у апавяданнях і Л. Андрэева, і М. Гарэцкага сцвярджаецца роля звышнатуральных з’яў у жыцці чалавека. Аднак калі ў Л. Андрэева яны падаюцца як цуд, увогуле здольны карэнным чынам паўплываць на лёс чалавека, яго светаўспрыманне, то ў прозе М. Гарэцкага ўспрыманне “патаёмнага” нясе дадатковую сэнсавую нагрузку. У тых культурна-гістарычных умовах, якія дыктаваў пачатак ХХ ст. для беларускага народа, яно паўстае, акрамя іншага, неад’емным кампанентам нацыянальнай самабытнасці, багатай духоўнай спадчынай беларусаў. Найбольш паказальныя апавяданні беларускага аўтара “У лазні”, “Патаёмнае”, “Цёмны лес”, “Роднае карэнне”.

Ужо ў першым апавяданні М. Гарэцкі адзначае такія матывы і думкі, якія пройдуць потым праз усё яго творчае жыццё. Пісьменнік паказвае

свайго роду пераломны момант у самавызначэнні галоўнага героя, Кліма Шамоўскага, «*прымача ў “панстве” і сынака вёскі*» [3, с. 51], да якога ўпершыню прыходзяць і разуменне адасобленасці ад роднай вёскі, і ўсведамленне любові да яе. Неспасціжнай таямніцай паўстае перад Клімам радзіма, яе дзікія звычаі і “цёмныя” павер’і. Унутранае перараджэнне героя, пераход на новы ўзровень светаўспрымання адбываецца праз сэнсавую нагрузку на прасторава-часавыя адметнасці апавядання. Невыпадкова Клім праходзіць духоўнае ачышчэнне ў лазні, вядомай для нашых продкаў сваімі ініцыяльнымі функцыямі; адметна таксама, што здараецца гэта ў пераломны этап пераходу да новага года. Кульмінацыйны момант твора – разважанні героя падчас вяртання з лазні. Праз думкі пра расстанне, нязгоду з родным краем прыходзіць разуменне немагчымасці “*ўцяміць*” [3, с. 52] яго і адначасова бязмернай любові да радзімы. Аўтар паказвае, што калі рацыянальна зразумець жыццё беларускай вёскі немагчыма, а многае з таго, што ў ёй адбываецца, супярэчыць розуму, то трэба ўмець падыходзіць да яе сэрцам. Бо і ў самім чалавеку рацыянальнага вельмі мала, а душа яго – таямніца. Цікава, што рэфлексія, якая можа здацца толькі лірычнай замалёўкай, нясе вельмі значную сэнсавую нагрузку. Клім не проста разважае. У ім адбываецца сур’ёзная работа пераходу да ўсвядомленай жыццёвай пазіцыі, свядомае прыманне “патаёмнага”. І ў супярэчнасці паміж марай і рэальнасцю ён знаходзіць сілы не адракацца ад рэальнага, а прыняць яго, палюбіць. Ды і нядзіўна, што спасцігнуць беларускія таямніцы немагчыма. Бо чалавек – толькі дробная частка сусвету, а “патаёмнае”, як відаць у аднайменным апавяданні, – цэлы свет, намаляваны пісьменнікам праз вобраз Цёмнага лесу. “Патаёмнае” і “Цёмны лес” увасабляюць і страх, і веліч, і неахопнасць напоўненай фальклорнымі персанажамі, нязвяданай, непадуладнай розуму “старонкі”, скарбніцы народнае мудрасці. Рэфрэнам у апавяданні “Цёмны лес” гучыць думка пра немагчымасць “*выхадзіць*”, “*налюбавацца*”, “*угледзець*” і “*асвятліць*” “старонкі гэтае патаёмнае” [3, с. 56].

У апавяданні “Роднае карэнне” аўтара цікавяць таксама іншыя праявы таямнічага. Паглыбляецца псіхалагічны канфлікт у свядомасці героя паміж разумным і “патаёмным”. Адсюль узнікае відавочнае супрацьстаянне навуковага і народнага светабачання. Студэнт-медык Архіп Лінкевіч прыходзіць да высновы: “...навука ніколі не дасць, бо не можа даць, адказу на праклятыя пытанні. Ды ў яе і цэль зусім іншая” [3, с. 66]. Насамрэч, навука, народжаная чалавекам, павінна зрабіць яго жыццё больш зручным, але яна ніколі не здолее спасцігнуць, змясціць у сябе ўсю сусветную неахопную мудрасць жыцця, якая мае звышнатуральнае паходжанне.

Праблема “патаёмнага” атрымлівае ў М. Гарэцкага статус ідэнтыфікацыйнай. Для Архіпа прыняцце “патаёмнага”, уласная прыналежнасць да міфічна-лірычнага светабачання продкаў – адна з галоўных падстаў, якія сцвярджаюць яго прыналежнасць да ўсяго народа, што сведчыць пра поўнасць, цэласнасць яго асобы. Рэзанёрскія рысы мае ў апавяданні дзед Яхім: ён прапаўне хлопцу не лезці ў неспасціжнае і не чапаць таго, што знаходзіцца за межамі чалавечага разумення. Пісьменнік даводзіць да чытача думку, што чалавек на тое і чалавек, каб не мець адказаў на “праклятыя пытанні”, бо яго свядомасць пабудавана не па механічным узору. Таму ён павінен навучыцца суіснаваць у свеце неадназначнасцей, неахопных пытанняў, якія ніколі не дадуць па-спажывецку зручнага, правільнага, поўнага адказу на пытанне пра сэнс чалавечага жыцця. Адзіным крытэрыем у такім існаванні можа стаць уласнае сумленне, менавіта да яго заклікае дзед Яхім прыслухоўвацца Архіпа.

Іншае ўспрыманне “патаёмнага” ў рускага пісьменніка. У творчасці Л. Андрэева яно таксама няўлоўнае, невытлумачальнае, але паўстае пераважна не як мэта і кірунак да традыцыі, якога трэба прытрымлівацца, не як складнік асобнага светабачання, а, хутчэй, як цуд, нейкая знешняя сіла, што натхняе чалавека на змены ў светаўспрыманні. Значнае месца займаюць найперш велікодныя і калядныя апаведы пісьменніка: “Баргамот і Гараська”, “З жыцця штабс-капітана Каблукова”, “Свята”, “Што бачыла каўка” і г. д. Штосьці невядомае ўрываецца ў жыццё герояў і пераварочвае іх звыклых шаблоны паводзін. Нешта звышнатуральнае прымушае гарадавога Баргамота па-іншаму паглядзець на п’яніцу і парушальніка грамадскага парадку Гараську, які, нягледзячы на сваю “подлую натуру” [4, с. 46], ішоў у велікодную ноч пахрыстосавацца з ворагам. Чаканне цуду пранізвае апавяданне “Свята”. Дарэчы, яно перагукваецца з творам “Роднае карэнне” М. Гарэцкага, паколькі Качэрын таксама шукае адказы на “праклятыя пытанні”. Але яго пошукі хутчэй не патрабуюць тлу-

мачэння “патаёмнага”, а чакаюць яго праяў, якія напоўнілі б жыццё сэнсам. Цудоўныя змены адбываюцца і са штабс-капітанам Каблуковым, хто “в мелкой погоне за завтрашним днем растерял по дороге по частям свою душу” [4, с. 71], але цудоўным чынам здабывае жыццёвыя асновы, па-іншаму паглядзеўшы на адданага яму дзеншчыка Кукушкіна. Таямніцай паўстае “всепобеждающий свет” [4, с. 77], які схіляе галоўнага героя павярнуцца тварам да блізкага чалавека.

Таямнічыя сілы ў апавяданнях Л. Андрэева здольныя абудзіць сумленне нават у злчынцаў. Перад вачыма драпежнай птушкі, якая чакала абеду праз рабаванне і забойства (апавяданне “Што бачыла каўка”), разгортваецца цудоўная перамога добра над злом. Апавяданне сцвярджае, што ў кожным чалавеку, незалежна ад яго сацыяльнага і маральнага стану, захоўваюцца парасткі таго таямнічага, добрага, на чым трымаецца і дзякуючы чаму становіцца лепшым свет.

Часам штуршком да пераасэнсавання ўласнага шляху робіцца таямніца нараджэння новага жыцця, з яго чысцінёй, бязгрэшнасцю і надзеямі на будучыню, што добра адлюстроўвае апавяданне “У падвале”. Ачышчальным становіцца з’яўленне немаўляці для Хіжнякова, які дажывае век “на самым дне”, сярод зладзеяў і прастытутаў. Яно становіцца праменьчыкам радасці ў шэрым, амаль нежывым існаванні героя.

Атрымліваецца, што нейкія звышнатуральныя праявы жыцця могуць паўплываць на лёс чалавека, унесці ў яго душу новыя перажыванні, узбагаціць яе, падштурхнуць да добрых спраў. Цікава, што ў творчай спадчыне М. Гарэцкага ёсць творы, дзе гучаць такія ж матывы – напрыклад у лірычным апавяданні “Габрыелевы прысады”. У ім сцвярджаецца неспасціжная і вечная каштоўнасць жыцця, што складваецца і з “каравага, чорнага і аграмаднага” [3, с. 213], і з “гарманічнага, музыкальнага і харошага” [3, с. 213], якія адчуліся малому хвораму Габрусіку і засталіся ў яго душы, падштурхнулі насаджаць дрэвы, лёс кожнага з якіх, як і чалавечае жыццё, непрадказальны, але па-свойму каштоўны. Тое, што здарылася з героем, немагчыма лагічна патлумачыць, але, напэўна, адчуванне цудоўнай таямніцы, успрыманне жыцця як цуду і спарадзілі ў Габрыеля звычку няспынна садзіць дрэвы. Аднак як непрадказальны лёс дрэва, так і чалавечае жыццё можа па-рознаму павярнуцца. Для Габрыеля прысады з цягам часу згубілі “патаёмны” сэнс. Нездарма апавядальнік паказвае яго як вялікага “грэшніка, баламута, п’яніцу, картэўніка, гуляку” [3, с. 212]. А ўвогуле ў структуры апавядання даволі празрыста чытаюцца элементы жыццёвага жанру, толькі акрамя цуду ўсе падзеі падаюцца з адваротным, негатыўным сэнсам. Але таму жыццё і таямнічая з’ява,

што шляхі яго нязведаныя. І ўжо не Габрыель у цэнтры ўвагі апавядальніка, а яго ўласны лёс, які невядома куды завядзе. Асноўную думку апавядання мы бачым у тым, што ў неспрадказальнасці жыццёвых дарог, у іх недасканаласці, якая складаецца адначасова і з гарманічнага, і з “каравага”, калечанага, а таксама ў рэдкіх перамогах светлага боку жыцця над цёмным і заключаецца жыццёвае характэрна і прыцягальнасць.

Абодва пісьменнікі сваімі творамі звяртаюць увагу на тое, што “патаёмнае” можа мець не толькі знешнюю, але і ўнутраную, чалавечую прыроду. Увага на гэтым акцэнтуюцца ў апавяданнях “Меў быць крадзеж” Л. Андрэева і “Неразгаданыя людзі” М. Гарэцкага. Першае з іх ідэйна перагукваецца з “Габрыелевымі прысадамі” і малое злодзея, што па дарозе на крадзеж, а магчыма, і забойства, ратуе бездапаможнае шчанё ад смерці, шчанё, міма якога абьякава праходзілі ўсе астатнія, добрапрыстойныя людзі. Герой сам не разумее, што за “непостижимая тайна” [4, с. 434] прымусіла яго, вопытнага і жорсткага злодзея, ахвяраваць сур’ёзнай, цёмнай справай дзеля “парышоваго маленькага щенка” [4, с. 434]. Як бачым, аўтар з верай у перамогу найлепшых рысаў у кожным чалавеку раскрывае перад чытачом непадуладнасць чалавечай душы, матываў і ўчынкаў логіцы, механічным разлікам.

Такой неспрадказальнасцю працяты і адзін з позніх аповедаў М. Гарэцкага “Неразгаданыя людзі”, дзеянне ў якім адбываецца ў савецкай рэчаіснасці. Спрабуе “разгадаць” людзей стары жабрак Адам Скарына, праз яго жыццёвы вопыт і характарызуюцца астатнія персанажы. Вобразы іх абгаўленыя, бо задачай пісьменніка не было адлюстраванне індывідуальнага светаўспрымання. Галоўнае тут – даць чытачу адчуць неадназначнасць і немагчымасць пралічыць матывы паводзін людзей, рух іх душы нават такім вопытным персанажам. Адам Скарына “выпрабоўвае” людзей на шчодрасць, міласэрнасць і дабрыню. Самыя неспрадказальныя ў апавяданні – вобразы інтэлігента (на падобных прататыпаў, дарэчы, на момант напісання твора пачаліся ўжо ганенні) і службоўца. Нечакана былы слуга графа Чапскага, таварыш калекі, цяпер савецкі камісар, не вытрымлівае выпрабавання на чалавечнасць. Яго чэрствасць звязана з жаданнем адгарадзіцца ад таго, хто не здолеў прыстасавацца да новых умоў, каб выбіцца ў людзі, як ён сам. А вось прафесар, “небяспечны” для ўлады чалавек з характэрным прозвішчам Старабыльскі, што сведчыць пра яго прыналежнасць да старога ладу, шчодра падае жабраку. Такім чынам М. Гарэцкі сцвярджае незалежнасць маральнага складу чалавека ад сацыяльна-гістарычных умоў, немагчымасць вывесці адну алгебраічную формулу для вымярэння душы.

Глыбіню чалавечай душы абодва пісьменнікі бачаць таямніцай свету, непадлеглай разгадцы.

Мэтазгодна звярнуць больш увагі на адлюстраваную аўтарамі неспасціжнасць “патаёмнага”. На думку Л. Андрэева (імпрэсіяністычная замалёўка “У цягніку”), бяздонную глыбіню і таямнічасць жыцця перашкаджае спасцігнуць сама чалавечая прырода, бо над жыццёвым багаццем “беззаботно и слепо плавают люди-щенки” [5]. З-за такога слізгання па паверхні, а таксама падманлівасці зроку, думак і ілюзорнасці быцця чалавеку наканавана пастаянна праходзіць, абмінаць нешта важнае. Але далёка не ўсе героі твораў пісьменнікаў гатовы з гэтым мірыцца. Праблемай становіцца нежаданне чалавека зважаць на таямнічае і гарманічна суіснаваць з ім. Менавіта за гэта пакараны Янка (апавяданне “Што яно?”), Якуб Кубраковіч (апавяданне “Дурны настаўнік”), Гаўрыла Пячкур (апавед “Страхацце”) і андрэўскі персанаж Юры Міхайлавіч (апавяданне “Палёт”).

Усе пералічаныя персанажы М. Гарэцкага паплаціліся за недазволена, трансгрэсіўныя адносіны з тагасветнымі сіламі, ад якіх у апавяданні “Роднае карэнне” перасцерагаў Архіпа мудры дзед Яхім. Цікава, аднак, што іх карае не звышнатуральны, а чалавечы закон. Так, памірае праз скептыцызм і самаўпэўненасць, непавагу да старажытнай, накопленай стагоддзямі народнай мудрасці Гаўрыла Пячкур. Памірае ад страху, калі чуе адказ на сваё запрашэнне нябожчыкаў закурыць. З аднаго боку, тлумачэнне вельмі прыземленае: звычайны жарт чалавека, які неспадзявана апынуўся побач. Але пісьменнік папярэджае, што, нават калі на самай справе нічога няма, вельмі асцярожна трэба ставіцца да народных забабонаў-павер’яў, уяўленняў продкаў. Справы, куды рызыкаўна і не без нахабства ўмяшаліся героі пазначаных апавяданняў, не чалавечага ўзроўню, не чалавеку меркаваць пра таямніцы, схаваныя ад яго зроку. Таму, калі настаўнік Якуб Кубраковіч “робіць практыку” [3, с. 252], ён, хоць нічога звышнатуральнага не здарылася, ужо заступіў рысу, якую нармальны чалавек заступаць не павінен. За гэта настаўнік асуджаны звацца “дурным”. Яшчэ адзін “дурны” – Янка-чараўнік: каб толькі знайсці адгадку на “праклятыя пытанні”, ён уступіў у зносіны з нячысцікамі. Разам з тым апошнія два творы даволі неадназначныя па ідэйным змесце. У іх мае месца і сацыяльная праблема, калі знешне разумныя людзі аказваюцца абмежаванымі, нявартым разумення і спачування абывацелей, і менавіта іх забабоны выносяць прысуд героям – “бунтаўнікам па натуре” [6, с. 132].

Ідэйным зместам у разгледжаную групу твораў упісваецца андрэўскі “Палёт”. Ён яшчэ больш катэгарычна акрэслівае межы чалавечых магчымасцяў. Лётчык Юры Міхайлавіч марыў

выпрабаваць тое, што не дадзена чалавеку. Яго імкненне да сонца, да бясконцасці сусвету павярнулася загубай чалавечага існавання. Тое, што давялося адчуць і спазнаць лётчыку, знаходзіцца за межамі чалавечага, таму і становіцца канечным момантам яго жыцця.

Вядома, што пісьменнікі не давалі моцнай веры ў звышнатуральнае. Ды і не заўсёды ў апавяданнях такая вера спраўджваецца. Напрыклад, “Стары прафесар” М. Гарэцкага альбо “Анёлчак” Л. Андрэева дэманструюць падманлівасць спадзяванняў на цудоўнае ўмяшанне тагасветных сіл. Зварот да жыццёвых таямніц быў пераважна сродкам спасціжэння “патаёмнага” не ў свеце, а ў чалавеку. Абодва пісьменнікі нагадваюць, што чалавек не механічны апарат, цалкам пабудаваны на рацыянальнай аснове, а своеасаблівы і непаўторны сплаў эмацыянальнага і разумнага, найвялікшай таямніцай у якім з’яўляецца яго сумленне.

Такім чынам, маючы на ўвазе міфапаэтычную спадчыну і рэлігійную, хрысціянскую традыцыю, Максім Гарэцкі і Леанід Андрэеў адлюстроўваюць розныя праявы цудоўнага, маркіраваныя беларускім і рускім культурнымі кантэкстамі. Пісьменнікі не супярэчаць адзін аднаму, а да-

паўняюць адзін аднаго ў асэнсаванні “таямніц жыцця”, раскрываючы разнастайныя адценні, акцэнтуючы ўвагу на розных момантах гэтай шматграннай з’явы.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. “Браму скарбаў сваіх адчыняю...” / А. Адамовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1980. – 224 с.
2. Мушынінскі, М. Падзвіжнік з малой Багацькаўкі : жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынінскі; навук. рэд. А. М. Макаравіч; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 543 с.
3. Гарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – 446 с.
4. Андреев, Л. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. Андреев. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. 1 : Рассказы 1898 – 1903. – 639 с.
5. Андреев, Л. Н. В поезде / Л. Н. Андреев // Lib.Ru : Классика [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа : http://az.lib.ru/a/andreew_l_n/text_0132.shtml. – Дата доступа : 09.02.2014.
6. Бугаёў, Д. З вялікай творчай аддачай / Д. Бугаёў // Максім Гарэцкі : успаміны, артыкулы, дакументы / склад. А. С. Ліс, І. У. Саламевіч. – Мінск, 1984. – С. 130 – 139.

Любоў ГЛАЗМАН,

аспірантка кафедры літаратуры
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.02.2014 г.

Лабараторыя паэзіі

Юры ПАЦЮПА

ЗАКОНЫ РЫТМУ І ПРЫРОДА ВЫКЛІЧНІКАЎ

Працяг. Пачатак у № 8.

ВЫХОДНАЯ АКСІЁМА

Для пачатку пастановім для сябе адрозніваць ікты (рытмавыя націскі) і акцэнтны (фанетычныя націскі)*. Найчасцей іктамі і выступаюць акцэнтны, але далёка не кожны акцэнт становіцца іктамі, а бывае і так, што слабы акцэнт (клітыка) і нават ненаціснены склад (у выпадку дыясталь**), апынуўшыся ў моцнай пазіцыі, выконваюць рытмаўтваральную функцыю, а моцны акцэнт у слабой пазіцыі ігнаруецца. Чаму і на якіх падставах гэта адбываецца, і трэба даследаваць.

Выходнай аксіёмай, а ў нейкай меры і фактам для разгортвання тэорыі рытму ёсць наступнае палажэнне:

– два ікты не могуць стаяць побач.

Калі паводле тых ці іншых прычынаў два акцэнтны апынаюцца побач, то мажлівае дваякае выйсце:

– адзін з акцэнтаў ігнаруецца і не служыць іктам: **о́б**;

– паміж іктамі ўзнікае разрыў (ці цэзура, ці лейма): **о́ || о́**.

Схोलія VII. Упершыню палажэнне аб стыку акцэнтаў сфармуляваў А. Вастокаў: “Русской язык... лишен... спондея... Когда же два ударения случатся сряду... тогда одно которое-нибудь скрадывается и уступает другому... Если же которое из двух ударений уступит другому не может... тогда непременно должно наблюдать между стекшимися ударениями промежутки или расстановку в голосе (паузу)” [2, с. 21 – 22]. Адначасна другую частку палажэння выказаў і Д. Самсонаў: “Стопы, из коих одна оканчивается высоким слогом, а другая начинается, сочетаться не могут. ...если же иногда и встречаются

* Ад ікта трэба адрозніваць і панятак *моцнае месца* – месца, на якім стаіць ікт, бо апошні можа і прапускацца. Калі прапускаецца ікт (не ўсякі, а моцны – пеонавы) – адбываецца пераразмеркаванне моцных месцаў [7, с. 284 – 289, 295 – 296, 302 – 304].

** Пад *дыясталай* (тэрмін запазычаны В. Брусавым з антычнага вершавання) мы разумеем ненаціснены склад, які пад уздзеяннем рытму набывае націск (становіцца іктам). Г. Шэнгэлі ў гэтым сэнсе ўжываў тэрмін *інтэнса*.

ся в них два высокіе слога сряду, то между ними непременно бывает остановка в произношении” [9, с. 226]. Больш сістэмна гэта прагучала ў А. Кубарава. Як першая частка: “Не может быть в одном такте двух или более ударений. Посему одно только остается, прочие уничтожаются” [5, с. 9 (замечания)]. Так і другая: “Одного только не могли найти спондея, хотя для отыскания его часто набирали прегромозвучные односложные слова” [5, с. 16]. На жаль, вершазнаўцы да гэтай пары не зразумелі важнасці правілаў стыку акцэнтаў і час ад часу разважаюць пра “спандэі”. Для нас правіла стыку акцэнтаў павінна паслужыць мінімальнай “клетачкай” (як “тавар” у “Капітале” К. Маркса), з якой несупярэчліва выводзіцца ўся тэорыя рытму.

Гэтае палажэнне грунтуецца на законах агульнай фанетыкі: у адным слове не можа быць сумежных націскаў, а ў сінтагме дамінуе толькі адзін націск: “Фанетычная цэласць сінтагмы выражаецца ў тым, што ўсе словы, папярэднія апошняму, нясуць толькі звычайны слоўны націск, тым часам як гэтае апошняе характарызуецца ўзмоцненым націскам*, які называецца сінтагматычным” [1, с. 116 – 117]. І, што важна для вершавання: “Слоўны націск унутры сінтагмы можа істотна паслабляцца” [1, с. 117]. Аналагічная сітуацыя назіраецца і ў фразе: “Фраза злучае сінтагмы праз фразавы націск, які падае на апошні націснены галосны ў апошняй сінтагме. Можна сказаць, што фразавы націск – гэта ўзмоцнены сінтагматычны націск апошняй сінтагмы” [1, с. 117]. Адным словам, сінтагмы лучацца ў фразу, гэтаксама, як словы ў сінтагму. Гіпатэтычна можна было б меркаваць, што і ў слове, як цэльнай групе складоў, мусіў бы праяўляцца закон канцавой дамінанты, але з фармальных ці семантычных прычынаў такое далёка не заўжды назіраецца, бо насамрэч слова не набор складоў, а сістэма афіксаў. Каб былі словы як просты шэраг раўназначных складоў, не падпарадкаваны семантычным і фармальным законам, яны і паслужылі б для нас і дэ а л ь н а й м а д э л ь ю даследавання.

Балазе, ёсць такія словы, дзе фармальнажны склад у моцнай пазіцыі і ў той жа час залежыць ад семантычных прыярытэтаў (лагічнага націску) – гэта выклічнікі і гукаперайманы. Наша заданне палягае ў тым, каб паказаць, як з законаў фанетыкі вынікаюць законы верша, якія, зазначым, далей маюць самастойную гісторыю.

ЭЛЕМЕНТАРНЫЯ ПРАТАТЫПЫ

Паспрабуем прамовіць услых слоўную імітацыю стуку ў дзверы: *тук-тук***, а потым ціканне гадзінніка: *цік-так*; голас зязюлі: *ку-ку*; а далей – аналагічныя гукі: *буль-буль*, *кап-кап*, *гаў-гаў*, *мяў-мяў*, *рох-рох*, *ой-ой*, *ля-ля*, *так-сяк*. Не трэба быць лішне назіральным, каб заўважыць, што ў кожным выпадку двухдзельнай, поўнай і няпоўнай, рэдуплікацыі аднаскладовых слоў акцэнт падае на апошні склад: *тук-тук*. Гэтая асаблівасць праяўляецца і ў такіх словах, як *кі-гі*, *ку-га*, *чу-фы*, *кулдык*, *баўбыць*, *штурхель*, *чырык*, *шарах*. Месца націску не залежыць ад прыроды і атачэння галоснага гуку. Вядома, пры жаданні можна сказаць і наадварот *тук-тук*, але для гэтага спатрэбяцца свядомыя намаганні. Так ці інакш, націск у перадпазіцыі заўжды будзе ўспрымацца як нейкая анамалія. Адным словам, пры фармальнай роўнасці націсненых складоў акцэнт заўжды падае на апошні склад. Атрыманы вынік пацвярджае закон, уласцівы ўсім мовам свету, што ў нейтральным стылі сінтагматычны і фразавы націскі стаяць на канцы. Такому самаму закону падпарадкаецца і канстанта радка ў вершы. Чым будзе *тук-тук* і *кулдык* – сінтагмай, словам, фразай ці “словам-фразай” [4, с. 131] – тут пакуль што неістотна, істотна, што вядомы закон паэтыкі супаў з вядомым законам фанетыкі.

Можна правесці яшчэ адзін дослед, аднолькава моцна закцэнтаваць абодва кампаненты рэдуплікантаў: *тук-тук*, *кап-кап*. У такім разе ўзнікне нешта накшталт паўзы – адчувальны разрыў паміж кампанентамі. Гэта якраз тое, што і сцвярджалася вышэй у аксіяматычным палажэнні. Такім парадкам, мы, назіраючы, як паводзяць сябе пры падваенні адзінкі ідэальнай мадэлі, пацвердзілі выходную аксіёму і атрыма-лі наступнае палажэнне:

– з двух асобных націсненых складоў мацнейшым будзе апошні.

Далей разгледзім аналагічныя трохдзельныя спалучэнні: *тук-тук-тук*, *кап-кап-кап*, *гаў-гаў-гаў*, *ах-ах-ах*, *ой-ой-ой* (або *о-ё-ёй!*), *о-го-го*, *о-хо-хо*, *у-ха-ха*, *тра-та-та*, *ну-і-ну*, *та-ра-рах*, *ты-лі-лі*, *цю-лю-лю*, *чык-чырык*, *шабултых*, *кулус-клан* і дадамо яшчэ *кукарэку*, колькасна адрознае ад астатніх. Тут таксама, як няцяжка заўважыць, акцэнты размяркоўваюцца ў пэўнай паслядоўнасці: *тук-тук-тук*, *кап-кап-кап*, *о-ё-ёй!* Наймацнейшым і абавязкова націсненым застаецца апошні склад, але выразны акцэнт чуваць і на першым. (Насамрэч, прырода акцэнтаў на першым і на апошнім складзе розніцца, што

* Гэтае правіла справядлівае толькі для звычайных неафектыўных выказаў. Зрэшты, не дзіва, калі выявіцца, што і ў афектыўных выказах асноўная структура нейкім спосабам захоўваецца.

** Тут і далей падаюцца выклічнікі і гукаперайманы, так ці інакш фіксаваныя ў вядомых беларускіх слоўніках і граматыках [ВРС; ТСБМ; ГБМ-62; БГ-85]. Дзеля эканоміі месца ў кожным канкрэтным выпадку крыніца не пазначаецца.

асабліва заўважаецца на прыкладзе такога гукапераймання, як *i-go-gō!*, дзе на першым назіраем павышанне тону, і склад можа падаўжацца, а на апошнім – чуваць падаўжэнне і ўзмацненне. Але мы абстрагуемся ад характару акцэнтаў.) Тым часам другі, сярэдні, склад гучыць так, нібыта ён і не пад націскам. (Нават свядома перанесці акцэнт на сярэдні склад цяжэй, чым на першы ў двухскаладовай кампазіцыі.) Інакш кажучы, назіраецца чаргаванне ў інтэнсіўнасці вымаўлення пры фармальнай тоеснасці складоў – гэта і ёсць рытм, які можна паўтараць раз за разам. Тыя склады, дзе чуваць націск, будуць іктамі, а пазіцыі, якія яны займаюць, прынята называць моцнымі месцамі. Рэшта (сярэдні склад) апынаецца як бы ў рытмавай яме, ці, іншымі словамі, у слабым месцы.

І калі ў двухскаладовай кампазіцыі мы мелі няпоўную адзінку рытму, бо не ставала другога ікта, каб вызначыць дыяпазон – спантанную колькасць слабых месцаў паміж моцнымі, то ў трохскаладовай мы ўжо маем мінімальны адцінак рытму, знітаваны як адно непарыўнае цэлае, у якім пры ўмовах ідэальнай мадэлі ўсталёўваецца інварыянтавы парадак іктаў.

Для абазначэння адзінкі верша, што рэалізуецца як рад варыянтаў, мы выкарысталі тэрмін *рытмема* (р)* [7, с. 309 – 314; 8]. Ёсць шэраг блізкіх паняткаў: *радок* і *паўрадок*, *фраза* і *сінтагма*, *перыяд* і *колан*** , якія розняцца аспектамі, але ў прынцыпе тоесныя і падпарадкоўваюцца тым самым законам, прыкладам: “Аднасінтагмавая фраза зазвычай не можа змяшчаць унутры сябе паўзы” [1, с. 122]. Непарыўнасць – найважнейшы атрыбут рытмемы, той асяродак, дзе аўтаматычна ўсталёўваецца натуральны – і н в а р ы я н т а в ы – парадак іктаў, заўжды аднолькавы пры наяўнасці ізасілабізму [7, с. 309 – 314]. Як трапна заўважыў Е. Курыловіч, “словы ў вершы ўсведамляюцца як часткі аднаго вялікага складанага слова”, а “кожны верс працівіцца як замкнёнае цэлае іншым версам (папярэдняму і наступнаму) і адзяляецца ад іх паўзамі” [6, с. 398]. Ад колану і сінтагмы рытмема розніцца тым, што пэўны сегмент маўлення з’яўляе як бы знутры, у яго колькаснай і якаснай апрычонасці. І калі стапа як адзінка рытму выклікала нараканні тым, што рэдка калі супадала з адзінкай маўлення – словам, то рытмема практычна супадае з сінтагмай. Уласціваасці рытмемы набываюць актуальнасць пры вертыкальным паў-

торы, ці, іншымі словамі, у вершаваным маўленні, але моцныя і слабыя месцы ў ёй размяркоўваюцца аўтаматычна, да гэтых уласціваасцяў мы звернемся пазней, а пакуль што працягнем наш разгляд выклічнікаў і гукперайманняў.

З усіх згаданых гукперайманняў вылучаецца чатырохскадовае *кукарэку* ці, як варыянт, – *кукарэку*. Ваганні націску ўскосна сведчаць, што тут, як і ў астатніх падобных адзінках, ён не нясе семантычнай нагрукі, але падпарадкаваны законам рытму: імкнецца стаць на канец слова. Варыянт *кукарэку* розніцца ад трохскаладовых толькі жаночай клаўзулай, а варыянт *кукарэку* мае ўжо дыяпазон два склады паміж іктамі, і пачатковы націск у ім выразнейшы. Але больш дэтальнае з’ясненне гэтага комплексу адкладзем да зручнейшага моманту, бо пакуль што бракуе фактычнага матэрыялу. Як гукперайманні вышэй дапамагалі разумець вершы, так вершы дапамогуць зразумець гукперайманне.

Цяпер апрабуем крыху даўжэйшыя спалучэнні і пастараемся прамовіць усе лёгка, нязмушана. А каб не заблытацца ў колькасці складоў, адстукаем іх алоўкам на паперы. Кожны раз выйдзе па пяць складоў: *тук-тук-тук-тук-тук*, *кап-кап-кап-кап-кап*, *гаў-гаў-гаў-гаў-гаў*, *ах-ах-ах-ах-ах*, *о-ё-ё-ё-ёй*. І ў кожным разе наймацнейшы акцэнт вылучаецца на канцы, а пачынаецца кожны пералік таксама з моцнага месца – з ікта, што дае паслядоўнасць: *ту́к-тук-ту́к-тук-ту́к*. Аналагічны парадак вельмі выразна чуваць і ў вядомым рэфрэне калыханкі: *á-a-á-a-á || á-a-á-a-á*. Адным словам, на пяць складоў маем тры ікты, дзе першы і трэці мацнейшыя, а сярэдні – слабейшы. Усё гэта варта апрабаваць эксперыментальна, пры дапамозе дакладнай тэхнікі, а тут пакуль што можна выснаваць яшчэ адну заканамернасць:

– **рытмема ідэальнай мадэлі імкнецца ўкласціся так, каб першы ікт падаў на першы склад.**

Відавочна, што гэта дае нам харэічную кадэнцыю, але ўсякі харэй можа быць пераінтэрпрэтаваны і як няцотны пеон (а ў пэўных раскладах – нават як анапест), таму наагул не варта рабіць паспешлівых высноў наконт вершавых памераў. Пакуль што канкрэтызуем атрыманы вынік прыкладамі з тэкстаў, фальклорных і літаратурных.

Схोलія VIII. З таго моманту, калі мы пагадзіліся лічыць метр шаблонам (гл.: *Схोलія III*), пытанне аб існаванні стапы лагічна адпадае: **анталагічна стапа не існуе**. На тых ці іншых падставах і з той ці іншай паслядоўнасцю панятак стапы крытыкавалі М. Львоў, А. Кубараў, А. Пятэбня, П. Галахвастаў, В. Чудоўскі, А. Квяткоўскі і Л. Цімафееў, у нейкай меры Б. Тамашэўскі. Супраць стапы выказваліся аргументы: **ф а н е**

* Упершыню тэрмін *рытмема* ўвёў балгарскі лінгвіст і вершазнаўца М. Янакіеў [11, с. 89 – 95], але ў яго рытмемай называлася не элементарная адзінка вершавання, а буйнейшая існасць, прыкладна роўная страфе (гл. далей *страфема*).

** Тэрмін *колан* В. Трэдзіякоўскі фактычна выкінуў з вершазнаўства [10, с. 110], што дагэтуль адгукаецца нястачай сістэмнасці ў вывучэнні верша (гл. далей).

тычны (існуе толькі ў скандаванні), лексічны-семантычны (не супадае з словам як сэнсавай адзінкай), лагічны (адвольна то супадае, то не супадае з акцэнтамі), рытмалагічны (занадта дробная мера рытму). Да іх мы можам дадаць яшчэ шэраг довадаў: тэарэтычны (спрашчае іерархію іктаў), метадалагічны (штучна дзеліць вершы на “стопныя” і “нястопныя”), практычны (пры навучанні паэтыцы згладжвае багацце анамалій) і гістарычны (забытвае генезіс паэтычнай мовы). Аднак вышэй мы карысталіся паняткамі “харэй”, “харэйчны рытм”, значыць нейкі статус у стапы ёсць? І гэты статус мы таксама абзначылі (гл.: *Схोलія III*) – адзінкі вымярэння. Тэрміны *харэй*, *ямб*, *пеон* і г. д. якраз з прычыны іх традыцыйнасці і зразумеласці зручна выкарыстоўваць для сегментацыі рытму (не забываючыся пра іх умоўнасць). Яны могуць прыкладацца да рытмемы як вядомыя метрычныя эталоны, прытым дваяка: а) пры дынамічным аналізе стапа ўяўляецца інтэгральна (адзін тып для ўсяго тэксту), праз яе апісваецца адзінства рытмавага працэсу; б) пры статычным аналізе стапа можа ўяўляцца лакальна (як фігура-адцінак, як фрагмент “арнаменту”, які можа змяніцца ў наступным сегменце). І той і другі аналіз (найчасцей без размежавання) здаўна практыкуюцца ў вершазнаўстве, але іх трэба адрозніваць. Пры дынамічным аналізе статус стапы блізкі да рэальнага – гэта дыяпазон рытму, перыядычнасць чаргавання іктаў, дзе колан (рытмема) – элемент верша, а стапа – інтэгрант (“кампанент структуры, які не мае самастойнага значэння” [3, с. 293]), а пры статычным аналізе – стапа абсалютная ўмоўнасць. Для дынамічнага аналізу прыдатныя далёка не ўсе стопы (апрача традыцыйных – пеоны, пентоны, гептоны г. д.), а для статычнага – фактычна ўся антычная наменклатура (што сістэматычна практыкаваў В. Брусаў).

Схोलія IX. Асобнае месца ў абсягах праблемы стапы мае статус пеонаў. Да гэтай пары вершазнаўцы спрачаюцца: існуюць пеоны (чатырохскладовыя стопы) ці іх можна звесці да ямбаў і харэяў (двухскладовых стоп). Чыста арыфметычна ўсе ямбы і харэй можна скласці ў пеоны, а пеоны падзяліць на ямбы і харэй, выбар тых ці іншых – пытанне канвенцыі. Але калі мы ўспомнім дзве схемы харэя (гл.: *Схोलія IV*), то ўбачым, што ў кантынууме рытмемы заўжды чаргуюцца моцныя і сярэднія ікты, таму не бывае ямбаў і харэяў без пеонаў, і наадварот, першыя задаюцца ўсёй наяўнасцю іктаў, а другія – толькі моцнымі (гл. далей *празядыйную пірамід*). Не маюць рацыі абаронцы пеонаў і не маюць рацыі праціўнікі пеонаў. Першыя ўяўна адрываюць пеоны ад ямбаў і харэяў, а

другія не заўважаюць асобнага статусу моцных іктаў. На карысць тых і другіх можна знайсці довады: за ямбы і харэй – традыцыя ўжывання тэрмінаў, за пеоны – забяспечанасць кожнага ікта рэальным акцэнтам, затое не кожны радок можна раскласці на пеоны, а на ямбы і харэй – кожны. Апрача таго, ямб заўжды ямб, харэй заўжды харэй, а пеоны чаргуюцца: то першы з трэцім, то другі з чацвёртым. Здавалася б, на карысць ямбаў і харэяў больш довадаў, відаць, таму Б. Тамашэўскі, пралічыўшы ўсе лагічныя вынікі, адназначна аддаў перавагу традыцыі. Але гэтая спрэчка чарговы раз паказвае ўмоўнасць і абмежаванасць (аднапланавасць) стопнай інтэрпрэтацыі верша, таму далей мы будзем прыняць павя карыстацца і двух-, і чатырохскладовымі адзінкамі вымярэння для адной і той жа рэальнасці.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Бондарко, Л. В.** Основы общей фонетики : учеб. пособие / Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, М. В. Гордина. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1991. – 152 с.
2. **Востоков, А.** Опыт о русском стихосложении / А. Востоков. – Изд. 2-е, знач. поп. и испр. – СПб. : Морская типография, 1817. – 168 с.
3. **Жовтис, А.** Отношение банальности – оригинальности в структуре стиха / А. Жовтис // Русское и зарубежное языкознание. – Вып. 3. – Алма-Ата, 1970. – С. 280 – 294.
4. **Карцевский, С. О.** Введение в изучение междометий / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания. – 1984. – № 6. – С. 127 – 137.
5. **Кубарев, А.** Теория русского стихосложения / А. Кубарев. – М. : Типография Николая Степанова, 1837. – 38 с., замеч. 10 с.
6. **Курилович, Е.** Связь метрики с разговорным языком // Очерки по лингвистике: сборник статей / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – С. 392 – 410.
7. **Пацюпа, Ю.** Страла Зенона : рытмалагічны трактат / Ю. Пацюпа // Arche. – 2004. – № 5. – С. 262 – 319.
8. **Пацюпа, Ю.** Рытмавыя структуры беларускай народнай песні : подступы да праблемы (на матэрыяле в. Дамэйкі Лідскага раёна) / Ю. Пацюпа // Беларускі фальклор : Матэрыялы і даследаванні : зб. навук. прац. – Вып. 1. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – С. 137 – 161.
9. **Самсонов, Д.** Краткое рассуждение о русском стихосложении / Д. Самсонов // Вестник Европы. – 1817. – № 15-16 (август). – С. 219 – 253.
10. **Тредиаковский, В. К.** Способ к сложению российских стихов, против выданного в 1735 годе исправленный и дополненный / В. К. Тредиаковский // Критика XVIII века; авт.-сост. А. М. Ранчин, В. Л. Коровин. – М. : ООО «Изд-во “Олимп”» : ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – С. 109 – 147.
11. **Янакиев, М.** Българско стихознание / М. Янакиев. – София : Наука и изкуство, 1960. – 231 с.

Скарачэнні

БГ-85 – Беларуская граматыка : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 431 с.; **ВРС – Станкевіч, Я.** Беларуско-русский (Великолитовско-русский) – Беларуско-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік / Я. Станкевіч. – New York : Lew Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation, [1990]. – 1305 с.; **ГБМ-62 – Граматыка беларускай мовы** : [у 2 т.]. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – Т. 1 : Марфалогія. – 540 с.; **ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977 – 1984.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Скарбы мовы

БАТАНІЧНЫ СЛОЎНІК ЗОСЬКІ ВЕРАС ДА 90-ГОДДЗЯ ВЫПУСКУ Ў СВЕТ

*Больш чым цялеснай баюся смерці –
душой умерці...*

Зоська Верас.

Імя Зоські Верас – Людвікі Антонаўны Сівіцкай, па мужу Войцік (1892 – 1991), – беларускай пісьменніцы, грамадска-культурнай дзяячкі, лексікографа, ведае кожны. І не толькі той, хто цікавіцца беларускай культурай, мовай, літаратурай.

Прыгадаем... Зоська Верас была добра знаёмая з М. Багдановічам, У. Галубком, З. Бядулем, Ф. Ждановічам, Г. Леўчыкам, іншымі беларускімі грамадскімі дзеячамі, пісьменнікамі, вучонымі, акцёрамі. Яна самааддана працавала на ніве беларускай культуры больш за восемдзсят гадоў. Карэспандэнт “Нашай Нівы”, супрацоўніца выданняў Беларускай сялянска-работніцкай грамады, рэдактар часопісаў “Заранка” (1927) і “Беларуская борць” (1934), выдавец зборніка вершаў “Малюнкi” М. Машары (1928), аўтар вершаў, абразкоў, апавяданняў, нарысаў (“Каласкі”, 1985), навукова-папулярных і педагогічных артыкулаў, мемуарных публікацый пра М. Багдановіча, Г. Леўчыка, Ядвігіна Ш., У. Галубка, перакладчыца на беларускую мову з рускай і ўкраінскай.

Зоська Верас – аўтар першага батанічнага шматмоўнага слоўніка, да якога і сёння звяртаюцца самыя дасведчаныя лексікографы, каб даведацца, як па-беларуску называецца тая ці іншая расліна. “Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік” быў выдадзены ў 1924 г. у Вільні, якраз у той час, калі адбывалася фарміраванне і станаўленне беларускай лексікаграфіі і навуковай тэрміналогіі, тэрмінасістэм розных галін навукі, культуры і тэхнікі. Мэта выдання – паказаць, што ў беларускіх народных назвах раслін адлюстраваны сапраўдны духоўны скарб, паэтычнасць, спрадвечная мудрасць, розум, талент беларускага народа.

Людвіка Войцік пачала збіраць беларускія назвы раслін яшчэ гімназісткаю, да вучобы на

курсах агародніцтва, садоўніцтва і пчалярства ў Варшаве (1913 – 1914), і складаць, як сама назвала, *батанічны зельнік*. Але сусветная вайна, што пачалася ў 1914 г., перапыніла збіральніцкую працу. Вярнулася збіральніца да картатэкі і назіранняў толькі ў 1918 г. Літаратурныя здольнасці, веданне мовы, веды агранома дапамаглі стварыць сапраўдную навуковую працу. Слоўнік быў выдадзены рэдакцыяй газеты “Толас беларуса”, надрукаваны ў друкарні С. Бэкера.

З прадмовы даведваемся, што слоўнік “чалавеку цікаваму, знаёмаму з назовамі раслінаў у яго роднай мове і то з назовамі не штучнымі, выдуманымі, а чыста народнымі, кожная раслінка, кожнае зелянка расказа не толькі дэталі свайго ўласнага жыцця, гісторыю свайго роду, але ж таксама напамінь аб той ролі, якую іграе ў жыцці нашых сялян, у іх медыцыне, чарах і варожбах. Часта адно характарнае названне раскрые перад нашымі вачыма ўсю паэтычнасць і багатую фантазію нашага народу...” [1, с. 3].

Як вядома, беларуская навуковая тэрміналогія пачала фарміравацца ў самым пачатку ХХ ст., калі адраділася кнігадрукаванне, з’явіліся кнігі, газеты, навукова-папулярныя брашуры на беларускай мове. Вынікам шматаспектнай працы навукоўцаў і супрацоўнікаў тэрміналагічнай камісіі сталі падрыхтоўка і выданне 24 выпускаў “Беларускай навуковай тэрміналогіі”. Так, напрыклад, на працягу 1923 – 1928 гг. былі выдадзены такія тэрміналагічныя даведнікі, як “Слоўнік геаметрычных і трыганаметрычных тэрмінаў і сказаў” К. Дуж-Душэўскага і В. Ластоўскага, “Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік” В. Ластоўскага, “Спіс назваў птушак і некаторых рыб” А. Фядзюшына, “Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік” М. Гарэцкага, “Расійска-беларускі слоўнік” С. Некрашэвіча і М. Байкова і інш. У гэты спіс увайшоў таксама і батанічны слоўнік З. Верас.

Тагачасная беларуская тэрміналагічная школа не мела добрай сістэматыкі раслін, іх назваў, і, “каб хоць у часці парадзець гэтаму недастатку”, Зоська Верас апрацавала слоўнік беларускіх назваў раслін і падала “з дадаткам назваў у польскай, расейскай і лацінскай мовах”, акрамя таго, як адзначала аўтарка, слоўнік “можа служыць падмогай пры навуцы батанікі з падручніка ў чужой мове”, “можа спатрэбіцца таму, хто ўмее назваць расліну па-беларуску... але хоча ведаць яе навуковае імя...” [1, с. 4].

Людвіка Войцік выкарыстала ў слоўніку матэрыялы – перш за ўсё і галоўным чынам – з уласных назіранняў. Родныя назвы раслін Сакольшчыны дапоўніла назвамі з Лепельскага, Дзісенскага, Пружанскага павеатаў, а таксама, хоць і небагатымі, матэрыяламі, сабранымі знаёмымі. Карысталася яна і працай “Lud Białoruski na Rusi litewskiej” М. Федароўскага, слоўнікам братоў Гарэцкіх.

Батанічны слоўнік Зоські Верас – гэта лексікаграфічнае апісанне трохсот дзвюх раслін, у ліку іх – больш за дзевяноста лекавых, усіх назваў раслін – чатырыста дваццаць чатыры. Гэта тлумачыцца тым, што “адна і тая... расліна на Беларусі мае часта розныя назвы, іншы раз зусім адна да аднае непадобныя” [1, с. 4].

Слоўнік Зоські Верас складаецца з чатырох частак: уласна чатырохмоўнага слоўніка (*Братачкі – bratki – анютины глазки – Viola tricolor*) і алфавітных даведнікаў на польскай, рускай і лацінскай мовах. Назвы раслін падаюцца ў алфавітным парадку. Кожная назва мае свой парадкавы нумар. А пры дапамозе дадатку (ён у канцы слоўніка) вельмі проста і лёгка арыентавацца і знаходзіць патрэбную назву расліны, што робіць слоўнік зручным пры карыстанні. Моўны ўказальнік падаецца асобна, у ім – назвы па-польску, па-руску, па-латыні.

Слоўнік – сведчанне багацця жывой народнай мовы, яе арыгінальнай батанічнай тэрміналогіі: **Жабіныя вочкі** – *niezarotniajki* – *незабудки – Myosotis palustris*; **Жоўтазель** – *janowiec* – *дрок красильный – Genista tinctoria*; **Зязюльчын гашт** – *iris syberijski* – *пелюшка, касатик сибирский – Iris sibirica*; **Малачай** – *mniszek lekarski* – *одуванчик – Taraxacum officinalis*; **Падарожнік** – *cykoria podroznik* – *цикорий дикий – Cichorium intybis*; **Сухавейка** – *sucholistki* – *бессмертник – Helichrysum arenarium*; **Цвінтарэй** – *gysiacznik goryczkowaty* – *золототысячник – Erythraea centrarium*. Адна расліна можа мець дзве, тры, а то і болей назваў, а гэта сведчыць пра сінанімічнае багацце беларускіх батанічных назваў: *зязюльчын гашт – касач; падарожнік – мацаўнік; цвінтарэй – сардэчнік; сухавейка – нітуніч, нячуйвецер; жоўтазель – жаўцюха, жаўціла,*

жаўцічнік, жоўтае зелле, хварбідла, ніцлаза, прытуліца і інш.

Усе беларускія назвы раслін можна сістэматызаваць. Паводле структуры яны падзяляюцца на тры групы: простыя назвы-словы (*аўсюг, блёкат, бабоўнік, грэчка, порхаўка, русальніца*), тэрміны-словазлучэнні (*вароняе жыта, гусячыя лапкі, бабін мур, сухотнік палявы, балотнае вужава зелле, заячы мак белы, рутка лесавая чырвоная, святога Пётры і Паўла ключыкі*), складаныя назвы-словы (*брат-з-сястрою, вербалоз, дзевясіл, нячуйвецер, чортаналох*). Вызначаюцца пэўныя тыпы ўтварэння тэрмінаў: суфіксальны (*капытнік, крываўнік, пырнік, сардэчнік, мятліца, дзятліна, жавіны, зуброўка, ваўчуга*), прэфіксальна-суфіксальны (*пралеска, залётнік, падснежнік, пераступнік*), лексіка-сінтаксічны (*панна-дзяванна, брат-з-сястрою*), асноваскладанне (*сіваніжма, ніцлаза, вербалоз*).

Некаторыя з назваў вылучаюцца цікавай народнай этымалогіяй, якая адлюстроўвае нацыянальна-культурную спецыфіку мовы. Так, напрыклад, назва кветкі *брат-з-сястрою* (варыянты: *брацітка з сястрыцаю, травіца брат-сястрыца, брыцятка й сястрыца, браціц-сястрыца*) вобразная. Належыць да назоўнікавага тыпу фразеалагічных спалучэнняў. Былое спалучэнне слоў ператварылася ў фразему. Вобраз і паходжанне яе праясняюцца, калі прыгадаць народнае паданне пра родных брата і сястрыцу, якія пакахалі (так звёў лёс) адно аднаго, але не змаглі ўзяць шлюбу: родныя ж. І рассяліся яны травіцаю ў чыстым полі: *А ты будзеш сіні цвет, а я буду жоўты цвет. Будзе свята – Свята Ян, пойдуць дзеўкі краскі рваць. Будуць дзеўкі краскі рваць, брата з сястрой успамінаць: “Гэта тая травіца, што брацітка й сястрыца”* [5, с. 122]. Пра назву *Святога Пётры і Паўла ключыкі* сама З. Верас пісала наступнае: «*Першацвет* – палітарны пераклад *первоцвета*. Беларускія, нашы назовы да выбару: *ключыкі, грабелькі*, гэта яшчэ і зязюльчыны *панчошкі*. Да назову *ключыкі* стае народная легенда. Называюць іх яшчэ *ключыкамі святога Пётры і Паўла*, і быццам яны пасля зімовага сну “адчыняюць” зямлю. Прыгожа? Праўда? І – сваё» (з ліста да Н. Лобань ад 24.11.1985 г.).

Паслядоўнае адлюстраванне ў назвах раслін іх пэўных якасцей і ўласцівасцей – колеру, смаку, месца, дзе расце пэўная расліна, практычнага прымянення ў медыцыне – дазваляе вызначыць тэматычна-сэнсавыя групы тэрмінаў, якія раскрываюць унутраную форму наймення:

- назвы паводле месца, дзе расце расліна: *балотная мятліца, паўзун лесавы, паўзун палявы, сухотнік лесавы, сухотнік палявы;*

• назвы, якія паказваюць на прыналежнасць (батанічныя тэрміны з пераносным значэннем): *бабін мур, валовае вочка, валовы язык, гусячыя лапкі, зязюльчыны панчошкі, зязюльчыны слёзкі;*

• назвы паводле колеру: *бялява, быркун жоўты, нарцыз белы, чарнушка, чырвоныя ягады;*

• назвы паводле смаку: *кіслец, гарчыца;*

• назвы паводле ўздзеяння расліны (яе паху, соку) на стан чалавека: *дурман, драпач, дурніцы, дурнап'ян, джыгучка;*

• назвы паводле будовы расліны, яе частак: *капытнік, званец, звончыкі, гарлачыкі, стрэлкі, рагулькі;*

• назвы паводле назваў жывёл, птушак, насякомых: *ваўчуга, вошы, вужачкі, зуброўка, зязюлька;*

• назвы паводле назваў іншых раслін: *грушаўнік, дзеравянка, лянок, сасонка;*

• назвы паводле іх практычнага прымянення ў народнай медыцыне: *сардэчнік, дзевясіл, мацаўнік, гойнік, чортапалох;*

• назвы паводле пэўнага прамежку часу: *начнічнік, раннік;*

• іншыя назвы: *мак праўдзівы, мята пухова* і г. д.

Частотнасць ужывання беларускіх тэрмінаў рознай структуры неаднолькавая. Так, простыя назвы раслін, назвы-словы – часцейшыя за іншыя. Прыгадаем: на 18 старонках слоўніка (с. 7 – 24) назваў-слоў – каля 210, значна меней тэрмінаў-словазлучэнняў – 54, яшчэ менш складаных слоў-назваў – каля 15.

Калі параўнаць беларускія і рускія, беларускія і польскія, беларускія і лацінскія назвы раслін паводле іх структуры, гучання і напісання, то нельга не заўважыць розніцы. Так, напрыклад, беларускай назве-словазлучэнню адпавядае назва-слова ў рускай мове: *балотная мятліца – дрожалка; вароняе вочка – спорынья; драсэн белы – горчак; зязюльчыны панчошкі – первоцвет;* назве-слову ў беларускай мове адпавядае назва-словазлучэнне ў рускай: *вужачкі – касатик желтый болотный; кіцюкі – клевер кошачий; мурог – овсяница луговая; рачыкі – раковые шейки.* У параўнанні з беларускімі назвамі польскія і лацінскія часцей двухслоўныя, назвы-словазлучэнні.

Шматлікія батанічныя назвы прыйшлі да нас з латыні, засвоіліся, замацаваліся ў нашай мове. Традыцыі класічнай (лацінскай) тэрміналогіі, заснавальнікам якой быў К. Ліней, бачым на прыкладзе беларускіх тэрмінаў: **Камвалея лекавая** – *konwalia lekna* – *ландыш* – *Convallaria majalis*; **Ляванда** – *lawenda* – *лаванда* – *Lavandula officinalis*; **Нарцыз белы** – *narcyz poetow* – *нарцис* – *Narcissus poeticus*; **Хвасоля** – *fasola* – *фасоль*, **бобы** – *Phaseolus vulgaris*.

Відавочна, у беларускай мове ёсць назвы, якія адрозніваюцца гучаннем і напісаннем ад польскіх і лацінскіх. Зразумела, польская тэрміналогія (як і сама мова) падпала пад выразна большы ўплыў лацінскай, чым беларуская: **Мацаўнік** – *sychorium podroznik* – *Cichorium intybis*; **Начнічнік** – *jasioneek* – *Jasione montana*; **радоста** – *ruza centyfolia* – *Rosa centifolia*; **Раструха** – *astry* – *Aster chinensis*; **Уразнік** – *fiolek lesny* – *Viola canina*.

Слоўнік Зоські Верас адлюстраввае і агульнае ў батанічнай тэрміналогіі: тыя самыя тэрміны ў беларускай, рускай, польскай і лацінскай мовах (**Мятка палявая** – *mięta polna* – *мята полевая* – *Mentha arvensis*; **Мята пухова** – *mięta prosta* – *мята кудрявая* – *Mentha crispa*; **Мята пятрова** – *mięta pieprzowa* – *перечная мята* – *Mentha crispa*; **Пятрушка** – *pietruszka siewna* – *петрушка* – *Petroselinium sativum*; **Размай** – *rozmaryn* – *розмарин* – *Rosmarinus officinalis*). Несумненна, такая пераемнасць ідзе з латыні, якая і сёння жыве ў медыцынскай навуцы.

Матэрыялы, сабраныя і спарадкаваныя Зоськай Верас у “Беларуска-польска-расейска-лацінскім батанічным слоўніку”, маюць відавочную каштоўнасць. Яны былі неабходныя, калі сучасная беларуская батанічная тэрміналогія яшчэ прыводзілася ў пэўную сістэму.

Вядома, што батанічная навуковая тэрміналогія любой мовы ўзнікае толькі тады, калі ёсць так званая народная тэрміналогія. Зоська Верас у свой час збірала і сістэматызавала народныя назвы расліннага свету. У слоўніку народная тэрміналогія займае значнае месца, большая яе частка ўвайшла ў беларускую навуковую тэрміналогію.

Больш за сорок гадоў “Батанічны слоўнік” Зоські Верас быў адзіным дапаможнікам у працы батанікаў. Але не толькі яны карысталіся гэтым скарбам. Так, напрыклад, У. Караткевіч прасіў аўтарку даслаць яму слоўнік, бо “надта патрэбны ў працы”. У 1967 г. выйшаў “Лаціна-руска-беларускі батанічны слоўнік” Анатоля Кісялеўскага [2]. Пры ўкладанні слоўніка аўтар выкарыстаў і беларускія народныя назвы раслін, сабраныя такімі даследчыкамі, як Г. Антонаў, І. Васількоў, В. Дабравольскі, А. Краскоўскі і З. Верас.

Зоська Верас усё жыццё пільна ставілася да пытанняў правільнасці ўжывання назваў раслін, турбавалася пра чысціню роднай мовы, выказвала думку, што “існуюць цэлыя трактаты пра мову, яе чысціню, а як прыйдзе што да чаго, то, не задумваючыся, ужываюць першую лепшую (на думку ўжывальнікаў) назву, не спраўджаючы,

ці яна беларуская... І найбольш так абьякава адносяцца да прыроды..." (з ліста да Н. Лобань ад 24.02.1986 г.).

Клопат, а самае галоўнае – актыўная дзейнасць, скіраваная на захаванне родных слоў (назваў), – вось што характарызуе Зоську Верас як навуковага дзеяча, чалавека, які так шмат зрабіў для станаўлення і развіцця беларускай батанікі, лексікаграфіі, тэрміналогіі і мовы ў цэлым. Словы Людвікі Антонаўны пацвярджаюць узгаданы клопат пра родную мову: «Як дысанансам і фальшам было б у малюнку прыроды ўжыць не адпаведныя фарбы, напрыклад, намалюваць... блакітнае неба зялёным, так і фальш уносяць у нашу родную беларускую мову, мову нашых дзядоў і прадзедаў чужаземныя назовы раслін нашай зямлі. Што гэта? Абьякавасць? Несумленнасць? І не разумею, чаму мовазнаўцы гавораць пра памылкі граматычныя і г. д., а яшчэ ніхто не звярнуў увагі на памылковыя назовы, асабліва расліннага свету, быццам гэта, што "пад нагамі", нявартае ўвагі..."» (з ліста да Н. Лобань ад 19.10.1985 г.).

З якім лірызмам, пяшчотай (і адначасова з сумам) пісала Зоська Верас пра знаёмыя з маленства, не раз чутыя ёю, беларускія назвы раслін!

"Забудзем, што цяпер восень, збяремся на вяснову экскурсію..."

Як толькі сыйдзе снег, прыгрэе сонейка, па берагах лесу і на сонечных палянках закрасуе цэлае мора сіняружовых букецікаў-кветак, чыё інтэнсіўна зялёнае, крыху шорсткае лісцё цэлую вясну і лета будзе свежым і зялёным... Гэта цвіце *мядоўка*. Чамусьці... называюць яе *медуница*.

Пойдзем далей. На сухіх берагах лесу, найчасцей хвойнага, бачым на голай зямлі серабрыста-шэрыя кашлатыя пупышкі. Гэта пупышкі фіялетавых званочкаў (лісцё вырасце пазней) *сончыкаў*. Украінцы называюць іх *праліска-сон*, а па-польску гэта – *sasanka*. Як бачым, кожны народ дае свой уласны назаў. У нас – *сон-трава* ды *сон-трава*. Чаму?

Яшчэ адну кветачку вясны агледзім. Гэта цудоўная духмяная кветка, яна ж і лекарская. Даю назовы ў розных мовах: беларуская – *канвалея*, украінская – *конвалія маёва*, польская – *konwalia majowa*, руская – *ландыш*, лацінская – *Convallaria majalis*. Як бачым, у трох славянскіх мовах мае адну версію *канвалія* (з малой розніцай у гучанні і напісанні). А ўсе паходзяць ад лацінскай, навуковай назвы. Тымчасам асобныя беларусы... ужываюць назву *ландыш*. І зноў пытанне: чаму?" (з ліста да Н. Лобань ад 19.10.1985 г.).

"Чаму для нас расейскі назаў мусіць быць навуковым? Ён жа ў расейцаў народны? Паводле мяне навуковым можа быць толькі па-латыні.

Ведаючы лацінскі назаў, можам паразумецца з усімі біёлагамі, батанікамі цэлага свету..." (з ліста да Н. Лобань ад 10.11.1985 г.).

Зноў і зноў прыгадваюцца незабыўныя словы дарагой Зоські Верас, словы, якія яна пісала на сваім дзевяноста пятым: "Безумоўна, трэба ўсім і ўсімі сіламі старацца захаваць расліннае багацце Беларусі. Але ж не меншым абавязкам трэба лічыць захаванне багацця і чысціні мовы: не дапускаць да аканчальнага знікнення беларускіх назваў!"

Слоўніку Зоські Верас ужо дзевяноста гадоў. Ён стаў бібліяграфічнай рэдкасцю, але сваю навуковую і практычную каштоўнасць захаваў да нашых дзён. Дзякуючы "Беларуска-польска-расейска-лацінскаму батанічнаму слоўніку" і іншым лексікаграфічным працам таго часу беларуская навуковая тэрміналогія паднялася на некалькі ступеняў вышэй. Назвы раслін, вылучаныя і зафіксаваныя Зоськай Верас, увайшлі ў найлепшыя лексікаграфічныя працы дзесяцігоддзяў. І да гэтага часу менавіта слоўнікам З. Верас карыстаюцца вучоныя розных галін навукі. І сёння беларускія лінгвісты, гісторыкі, біёлагі, краязнаўцы, пісьменнікі звяртаюцца да працы Людвікі Войцік, з вялікай пашанай і падзякай гавораць пра дарагі "Зэльнік", пра яго аўтарку – Зоську Верас.

Няма сумненняў: матэрыялы слоўніка Зоські Верас могуць і павінны быць выкарыстаны пры далейшай распрацоўцы пытанняў, звязаных з вывучэннем слоўніка і семантыкі беларускіх батанічных назваў, тэарэтычных пытанняў беларускай лексікаграфіі і яе гісторыі, знойдуць сваё прымяненне ў практыцы складання слоўнікаў беларускай літаратурнай мовы новага пакалення, у першую чаргу сучасных тэрміналагічных і перакладных, у тым ліку электронных, даведнікаў, а таксама пры стварэнні падручнікаў і дапаможнікаў па батаніцы.

Спіс літаратуры

1. **Верас, З.** Беларуская-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік / З. Верас. – Вільня : Голас Беларусі, 1924. – 76 с.
2. **Киселевский, А. И.** Латино-русско-белорусский ботанический словарь / А. И. Киселевский. – Минск, 1967.
3. **Лобань, Н.** Першы батанічны шматмоўны / Н. Лобань // Моўныя адзінкі ў кантэксце : Зборнік навуковых прац. – Мінск, 1986. – С. 119 – 126.
4. **Нямковіч, Н.** Першаму беларускаму – шэсцьдзесят / Н. Нямковіч, А. Паддубская // Пытанні лексікалогіі, фразеалогіі, стылістыкі : Зборнік навуковых артыкулаў. – Мінск, 1985. – С. 111 – 113.
5. **Янкоўскі, Ф.** Сучасная беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – Мінск, 1984. – С. 122 – 123.

Наталля ЛОБАНЬ,
кандыдат філалагічных навук.

АСАБЛІВАСЦІ ЗАСВАЕННЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ НА ФІНАЛЬНЫЯ *-OR / -ER, -EL, -ING*

Беларускі лексікон актыўна папаўняецца запазычанымі словамі, якія маюць ідэнтычную структуру, і таму яны павінны падпарадкоўвацца адзінай канцэпцыі напісання. Так, новую сістэмную групу слоў склалі адзінкі на фінальныя *-ing* (*-ынг*), павялічваецца колькасць слоў на *-ар / -ер, -аль / -ель*. Аднак часам праблемы ў адаптацыі ўзнікаюць, калі трэба знайсці баланс паміж палітарнай перадачай іншамоўнага слова і дакладнай перадачай яго гучання.

Адным з новаўвядзенняў “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008) стала рэкамендацыя перадаваць ненаціскныя фінальныя *-эр / -эль* праз *-ар / -аль*, такім чынам у адпаведных словах і вытворных ад іх паслядоўна распаўсюджваецца агульны прынцып адлюстравання акання на пісьме: *аўтсайдар* (*аўтсайдарскі*), *прынтар* (*прынтарны*), *світар*, *иніцаль* [1, с. 65].

Новыя запазычаныя на першапачатковыя фінальныя *-er* (*-eur* і пад.), *-or* (*-aire* і пад.) абазначаюць асобу паводле дзеяння і прыметы, жывёл, функцыянальныя прадметы, абстрактныя з’явы: *фрылансер* < англ. *freelancer*, *гастарбайтар* < ням. *Gastarbeiter*, *мітальшынаўцар** < ням. *Mittelschnauzer*, *рэстаратар* < фр. *restaurateur*, *рыдар* ‘электронная кніга’ < англ. *reader*, *каларыфер* < фр. *calorifère*, *гэндар* < англ. *gender*. Існуюць даўнія запазычаныя з падобнай структурай: лац. *аператар* < *operator*, *фундатар* < польск. *fundator* < лац. *fundus* ‘засноўваць’, *фэльчар* < ням. *Feldscher*, *гандальёр* < іт. *gondoliere*, *пальдар* < галанд. *polder* ‘асушаны ўчастак’. Паводле А. Лукашанца, уласна ў беларускай мове суфіксы *-ар / -яр, -ер, -ор / -ёр* з’яўляюцца аднымі з актыўных сродкаў утварэння назоўнікаў, якія абазначаюць суб’ект дзеяння, інструменты [2, с. 107 – 111]. У “Слоўніку беларускай мовы” (2012) зафіксаваны наступныя лексемны тыпу: *заўзятар*, *вясляр*, *танцёр*, *водазабор*, *міліцыянер* (суф. *-янер*), *капіёр*, *цвікадзёр* [3]. Новая лексіка рэдка набывае фінальныя *-ор, -ёр*: *дэбітор*, *валанцёр*.

Французскі даследчык А. Мее разглядаў індаеўрапейскія суфіксы **-ter* і **-tel* як суфіксы назоўнікаў для абазначэння дзейнай асобы, што распаўсюдзіліся ў грэчаскай і лацінскай мовах (у форме *-тор / -тёр*), а ў славянскіх, наадварот, пераважыла форма **-tel* (лац. *genitor* – славян. *ро-*

дитель) [4, с. 283]. У сучасных еўрапейскіх мовах гэтыя суфіксы пішуцца і вымаўляюцца па-рознаму, але засвойвацца яны павінны аднастайна.

У англійскай мове фармант *-er* у словах тыпу *стайлер*, *дыскаўнтар* будзе вымаўляцца як нейтральны галосны [ə], падобны на вельмі кароткі [a]: *styler* [stailə], *discounter* [diskauntə] [6, с. 60]. Аналагічна ў англійскіх словах на *-or*: *time-factor* [taim-fæktə] – *тайм-фактар*, *horror* [horə] – *хорар*. Як бачым, афармленне фіналяў слоў, запазычаных з англійскай мовы, з *-ар* пасля цвёрдага зычнага апраўдана як максімальная перадача слова з мовы-першакрыніцы + пашырэнне ўласцівага беларускай мове акання. Пасля мяккага зычнага, галоснага + *j* пішацца *-ер*: *асэмблер* ‘мова праграмавання’, *клябер*, *стаёр*. Фактычна перадачу запазычанняў з англійскай мовы на *-ор / -ер* можна раскласці паводле наступнага правіла: *д, т, зацвярдзелы зычны + -ар*: *фэйдар*, *хінстар*, *менеджар*, *хорар*, *эйч-ар*, іншыя зычныя + *-ер*: *красовер*, *баер*, *банер*, *логер*, *шэйкер*. Варта адрозніваць: *райдар* < *raider* ‘прадпрыемства-захопнік’ // *райдар* < *rider* ‘спіс патрабаванняў артыста да арганізатараў гастроляў’. Таксама трэба звярнуць увагу, што літара *c* ‘сі’ і гук [s] перадаецца як мяккі *c*: *freelancer* – *фрылансер*, *break-dancer* – *брэйк-дансер*, літара *s* ‘эс’ і гук [z] – як *з*: *browser* – *браўзер*, *user* – *юзер*, *teaser* – *тызер*. Выключэнне ў гэтым выпадку – слова *прадзюсар* ад *producer*.

Спалучэнне галосных у фіналі *-eur* у французскай мове вымаўляецца як гук [œ], блізкі да *ё-о, -айрэ* як [ɛ] – шырокі гук [ə] [7, с. 32 – 38]. Але для засваення запазычанняў з французскай мовы дзейнічае той жа прынцып: “зацвярдзелы зычны, *д, т + ар*”, “іншы зычны + *-ер*”: *initiateur* – *ініцыятар*, *secrétaire* – *сакратар* ‘памочнік кіраўніка’, але *секрэтэр* ‘пісьмовы стол’, *éclair* – *эклёр*, *legionnaire* – *легіянер*, *missionnaire* – *місіянер*. У дзясятку запазычанняў з французскай мовы з фінальным *-ere* (вымаўляецца як [e] – вузкае [ə]) [7, с. 43 – 44] захоўваецца э ў фіналі пад націскам: *fougere* – *фужэр*, *torchere* – *таршэр*.

З нямецкай мовы ненаціскныя прэдрэдазыхны [e] у фіналі *-er* перадаецца ў беларускай мове праз *-ар* у большасці выпадкаў: *Bauer* – *баўар*, *Baletmeister* – *балетмэйстар*, *Kleister* – *клеўстар* і *Bruwer* – *брóвар*, *Berliner* – *берлінар*, але *Bürger* – *бюргер*, *Summer* – *зўмер*, *Rottweiler* – *ратвэйлер* (пры зычных, якія маюць пару “цвёрды – мяккі гук”). Спалучэнне *-ie* пад націскам у фіналі, якое вымаўляецца як [i], будзе перадавацца праз *-ір*

* Мовазнаўца У. Куліковіч раіць захоўваць *-эль* у сярэдзіне слова *мітальшынаўцар* [5, с. 65], але тут слова *мітальшынаўцар* пададзена, як і запазычанне *міталь*.

Табліца 1. Перадача фіналяў *-or* / *-er*.

Не пад націскам і пад націскам	-ар	а) Пасля зацвярдзелых зычных, <i>ў, д, т</i>	<i>лаўкостар, мэнеджар, пінчар, рыдар, фэйдар, хіпстар, хорар, суперстар, віндроўар, эйч-ар</i>
		б) Пасля іншых зычных пад націск. ад <i>-ar</i> і ад ненаціск. <i>-or</i>	<i>квазар, пульсар, электракар; правізар, мікрапрацэсар, ферафосфар; + часткі слоў -вар (варыць), -кар (карэспандэнт): мылавар, спецкар</i>
	-ер	Пасля большасці зычных (але не зацвярдзелых, <i>д, т</i>), пасля галоснага + <i>j</i>	<i>асэмблер, блэгер, бургер 'ежа', лайнер, легіянер, ньюсмэйкер, рэтрывер, эклэр, бэер, інтэрв'юэр, плэер, тампліер, але прадзюсар, берлінар, брөвар</i>
Пад націскам	-эр -ор	Пасля зацвярдзелых зычных, <i>ц, д, т</i>	<i>прэс-афіцэр, фужэр, таршэр; коміваяжэр, крэдытэр, лабрадэр, масажэр</i>
	-ёр -яр	Пасля большасці зычных, <i>д, т</i> (пераходз. у <i>дз', ц'</i>)	<i>фунікулёр, рэжысёр, калбасёр, вахцёр, валанцёр, каскадзёр; юбіляр, капіляр, мадзьяр</i>

(*-ыр*) у залежнасці ад цвёрдасці-мяккасці зычнага: *Vizier – візір, Bombardier – бамбардзір, Spazier – шпэцір*, але *Offizier – афіцэр* [8, с. 140 – 141].

Ненаціскная фіналь *-or* з лацінамоўных запазычанняў перадаецца праз *-ар*: *repetitor – рэпетытар, sponsor – спонсар, compiler – кампілятар*.

Варта памятаць, што захоўваецца *ц + ёр, дз + ёр* пад націскам у даўно асвоеных запазычаннях (*вахцёр, каскадзёр*) і некаторых актуалізаваных (*парламенцёр, валанцёр*). Звычайна і ў рускай мове ў такіх словах вымаўляецца і пішацца *-ёр* з папярэднім мяккім зычным: *волонтёр, каскадёр*. У цэлым, калі ў рускай мове ў запазычаннях будуць націскныя *-ёр, -яр, -ор, -ар*, аналагічна яны перададуцца і ў беларускай мове: *прызёр – прызёр, экзэмпляр – экзэмпляр, крэдытёр – крэдытёр, пульсар – пульсар*. Адрозненні будуць назірацца там, дзе ў рускай мове ў запазычаннях пішацца *-ер*: *калібэр – калібэр*, але *сабвўфэр – сабвўфэр*. Таксама ненаціскное *-ор* адпаведна законам беларускай арфаэпіі пяройдзе ў *-ар*: *провізор – правізар, мікропроцэсор – мікрапрацэсар* (гл. табліцу 1).

Такім чынам, галоўным прынцыпам перадачы фіналі *-or* / *-er* выступае яе націскное або ненаціскное становішча і характар папярэдняга гука (зацвярдзелы зычны, *д, т* або іншыя зычныя, папярэдні галосны).

Назоўнікі з фіналлю *-el* (*-eil* і інш.) засвойваюцца беларускай мовай як лексемы мужчынскага роду з нулявым канчаткам, а таксама жаночага роду з нулявым канчаткам: *кэгель – м. р. (ням. Kegel), топ-мадэль – ж. р. (англ. top model < лац. modulus)*. Часам граматычныя паказчыкі рэдкаўжывальных і новых слоў можна вызначыць толькі па слоўніку. Так, назоўнік *бешамель* (фр. *béchamel* ад уласнага імя маркіза Луі дэ Бешамеля) зафіксаваны “Слоўнікам беларускай мовы” (2012) [3] як назоўнік жаночага роду. У інтэрнэт-выданнях можна сустрэць формы як ж. р. (*маладыя індыкі з бешамеллю – ад ‘падліўка’; nv-online.info/by, 24.09.2013*), так і м. р. (*проста паліваем бешамелем – ад ‘малочны соус’; arujon.livejournal.com, 31.03.2008*).

Для большасці запазычанняў мужчынскага роду, новых і даўніх, фіналь *-ель* перадаецца пасля мяккага зычнага пад націскам і не пад націскам: *штрудзель < ням. Strudel, трыфель < ням. Trüffel, гэфель ‘умацаванне на лодцы’ < галанд. gaffel, мірабель ‘гатунак слівы’ < фр. mirabelle, тонсель ‘трохвугольны парус’ < англ. top sail, фалáfель ‘гарошавыя катлеты’ < араб., іўрыт falafel, кугель ‘від запяканкі’ < ідыш kugel, скальпель < лац. scalpellum*. Таксама захоўваецца *-ель* у славянскім суфіксе *-цель*: *настаяцель, папчыцель, самавучыцель*.

Паводле “Слоўніка беларускай мовы” (2012), у сямі словах на *-el* пішацца *-эль* пад націскам з папярэднім цвёрдым зычным: *атэль, тунэль, матэль, менестрэль, метрдатэль, мускатэль, рытурнэль*, а таксама *спаніэль*. У сувязі з тым, што ў слове (*г*)*атэль* (англ. *hotel*) перадаецца *-эль* пад націскам, складана вызначыцца з напісаннем новага слова ад англ. *hostel* [hɒstəl] ‘гасцініца тыпу інтэрната’ – *хосталь, хостэль* або *хостэл*. СМІ аддаюць перавагу слову *хостэл*, які адпавядае англамоўнаму напісанню, хоць варыянт *хосталь* больш прымальны з пункту погляду перадачы беларускай арфаэпіі.

Шэсць адзінак, якія мелі *-эль* не пад націскам, перайшлі ў *-аль*: *міталь, рондаль, шніцаль, шпáталь, вэксаль, бэраль*. Асобныя словы з першапачатковым *-el* у ненаціскным становішчы раней атрымалі пастаянную фіналь *-аль*: *гіцаль, пэндзаль, гáндаль, зэдаць*. Як бачым, не пад націскам *-аль* ад *-el* пішацца пасля зацвярдзелых зычных, *д, т, ц, дз*, якія не змякчаюцца. Таксама *-аль* пішацца пад націскам у адзінках замежнага паходжання з першапачатковым заканчэннем на *-al*: *фэстываль < фр. festival, міндаль < лац. amygdalus, правансаль < фр. Provençal*. Пасля галоснага, мяккага зычнага *-аль* пераходзіць у *-яль*: *раяль, мундзіяль, халыяль ‘дазволенае ісламам’* (гл. табліцу 2).

Фіналі ў назоўніках жаночага роду пішуцца пад націскам, таму вызначыцца з іх напісаннем нескладана. Пасля большасці зычных будзе пішацца *-ель*: *газэль, карамель, паралэль*, а таксама ў агульнаславянскіх словах: *капéль, пасцéль*. У іншамоўных запазычаннях на зацвярдзелы, *д,*

t будзе *-эль*: *пастэль* ‘няяркі тон’ < іт. *pastello*, *імартэль* ‘расліна’ < фр. *immortelle*, *макрэль* ‘скупбрыя’ < галанд. *makreel*, *цытадэль* < іт. *citadella* і *дуэль* < лац. *duellum*, а таксама сталі пісацца з *-эль панэль*, *сэндвіч-панэль*. Выразнае вымаўленне і напісанне фіналі *-аль* (вытворнай ад *-al*): *кефаль* < лац. *cephalus*, *звышмагістраль* < лац. *magistralis*, *эмаль* < фр. *email*. Для параўнання – у рускай мове тут таксама будзе *-аль*: м. р. *провансаль*, ж. р. *сверхмагістраль*.

Таксама сустракаюцца націскныя фіналі *-оль*, адаптаваныя ад *-ol*: м. *гліколь*, ж. *жырандоль*, але *акропаль* (не пад націскам).

Такім чынам, і ў перадачы фіналі *-el* важна яе націскное або ненаціскное становішча, папярэдні зычны (зацвярдзелы, *д, т, ц, дз* або іншы зычны), а таксама размежаванне ад запазычанняў на *-al*.

Элемент англійскай несабовай формы дзеяслова герундзій *-ing*, які ўказвае на працэсуальнасць (параўн.: *jumping* ‘скачкі’), дастаткова часта сустракаецца ў новых словах, што абазначаюць канкрэтныя (*холдынг*) і абстрактныя паняцці (*роўн-джампінг, цюбінг, бітбоксінг*). Слова з кампанентам *-інг (-ынг)* ужываюцца нават тады, калі магчыма замена аддзяяслоўным назоўнікам н. р. (*мадэлінг – мадэляванне, кіберсквотынг – кіберскваіраванне*) або скарачонай формай слова (*капірайтынг – капірайт, маўнтынг-бордынг – маўнтынг-борд*).

Прынцып перадачы дадзенай фіналі сфарміраваўся даволі выразна. Звычайна *-інг* пішацца пры любым папярэднім зычным (акрамя зацвярдзелых і *д, т*) ці любым галосным + *j*: *аўтсорсінг, аўтстафінг, карвінг, джогінг, грумінг, каньёнінг, пальмінг, ролінг, лупінг, хайджэкінг, фандрэйзінг, скаінг, ё-ёінг*. На *-ынг* заканчваюцца словы, дзе перад *-інг* знаходзіцца зацвярдзелы зычны (*р, ж, ч, ш*): *брэйн-рынг, скіджорынг, іміджынг, стрэйчынг, геакэшынг*, а таксама зычныя *д, т*, якія не пераходзяць у *дз, ц’*: *вендынг, модынг, холдынг, картынг, рэрайтынг, рэйттынг, скаўтынг*. Адно выключэнне, калі *д* пераходзіць у *дз’ – брэндзінг (branding)*. Трэба звярнуць увагу на тое, што англійскае *t* [t] пераходзіць у *t* (*cyber squatting – кіберсквотынг*), літара *c* (“ci”) [s] – у *c’*: *outsourcing – аўтсорсінг, street racing – стрытрэйсінг* (гл. табліцу 3).

Паколькі большасць такіх назоўнікаў – працэсуальныя, яны ўжываюцца з канчаткам *-у* ў Р. скл. адз. л.: *вендыngu* ‘продажу’, *інжынірыngu*, *маркетыngu*, *дэмпінгу*, *аўтстафінгу*, акрамя назоўнікаў, якія абазначаюць гульні, назвы відаў спорту і музычных напрамкаў: *геакэшынга, кайтынга, джогінга*, канкрэтныя прадметы: *слінга, холдынга*.

Табліца 2. Перадача фіналі *-el*.

Не пад націскам і пад націскам	<i>-ель</i>	Ад <i>-el</i> , пасля любых зычных, акрамя зацвярдзелых	м. р. <i>штрудзель, кэгель, дызель, трэфель, стаксель, мірабэль</i> ; + суфікс <i>-цель</i> : <i>папячыцель</i> ; ж. р. <i>бешамэль, газэль</i>
	<i>-аль</i>	Ад <i>-el</i> , пасля зацвярдзелых зычных, <i>ц, дз, д, т</i> Ад <i>-al</i> пасля ўсіх зычных	м. р. <i>бэраль, хосталь, шніцаль, міталь, пэндзаль</i> м. р. <i>шпіталь, міндаль, фестываль</i> ; ж. р. <i>эмаль, звышмагістраль</i>
Пад націскам	<i>-яль</i>	Ад <i>-al</i> пасля галосных, мяккіх зычных	м. р. <i>мундзіяль, раяль, халяль</i>
	<i>-эль</i>	Ад <i>-el</i> пасля зацвярдз., <i>д, т, н</i>	м. р. <i>атэль, тунэль, матэль, менестрэль, метрдатэль, мускатэль, рытурнэль</i> ; ж. р. <i>панэль, макрэль, цытадэль</i>

Табліца 3. Перадача фіналі *-ing*.

<i>-ынг</i>	Пасля <i>р, ж (дж), ч, ш</i>	<i>брэйн-рынг, скіджорынг, флерынг-шоу, іміджынг, стрэйчынг, геакэшынг, брашынг</i>
	Пасля <i>д, т</i>	<i>вендынг, модынг, холдынг, картынг, рэрайтынг, рэйттынг, скаўтынг, але брэндзінг</i>
<i>-інг</i>	Пасля астатніх зычных, галоснага + <i>j</i>	<i>аўтсорсінг, аўтстафінг, грумінг, джогінг, каньёнінг, карвінг, пальмінг, лупінг, ролінг, хайджэкінг, фандрэйзінг, цюбінг, ё-ёінг, скаінг</i>

Такім чынам, напісанне фіналі *-ing* даволі празрыстае, бо для гэтага важна ўлічваць толькі характар папярэдняга зычнага: зацвярдзелы, *д, т* або іншыя зычныя ці галосны + *j*.

Як бачым, запазычанні з аднатыпнай структурай (*-or / -er, -el, -ing*) арганічна ўпісваюцца ў сістэму беларускай мовы, выпрацоўваючы пэўную структуру напісання і захоўваючы ўласную будову, адначасова яны падпарадкоўваюцца фанетычным законам: пазіцыі гука пад націскам або не, характару папярэдняга гука.

Спіс літаратуры

1. Лукашанец, А. А. Вывучаем новыя правілы беларускага правапісу : Правапіс галосных (§§1 – 4) / А. А. Лукашанец, Л. П. Кунцэвіч, І. У. Кандраценя // Роднае слова. – № 1. – 2009. – С. 62 – 65.
2. Лукашанец, А. А. Праблемы сучаснага беларускага словаўтварэння / А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 315 с.
3. Слоўнік беларускай мовы / уклад.: Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; рэд.: А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – 916 с.
4. Мейе, А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М. – Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1938. – 510 с.
5. Куліковіч, У. І. Сучасная беларуская арфаграфія : Правілы, трэніровач. заданні, кантрольн. работы, залік. тэсты, даведкі : вучэб. дапам. / У. І. Куліковіч. – Мінск : Новое знанне, 2011. – 512 с.
6. Кавалёва, Л. Я. Англіцызмы ў тэрміналогіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы : Манаграфія; навук. рэд. П. У. Сцяцко / Л. Я. Кавалёва. – Гродна : ГрДУ, 2007. – 186 с.
7. Щерба, Л. В. Фонетика французского языка : Очерк французского произношения в сравнении с русским / Л. В. Щерба. – М. : Высш. шк., 1963. – 308 с.
8. Лапіцкая, І. А. Асіміляцыя беларускай мовай нямецкіх націскных галосных у запазычаных словах / І. А. Лапіцкая // Беларуская лінгвістыка. – 2012. – Вып. 69. – С. 136 – 144.

Кацярына ШЧАСНАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

КОРПУСНАЯ ЛІНГВІСТЫКА І ІНТЭРНЭТ

Уплыў камп'ютарна-апасродкаванай камунікацыі і ўласна інтэрнэту на характар даследаванняў не ва ўсіх лінгвістычных напрамках добра заўважны. Аднак ёсць галіны мовазнаўства, дзе інтэрнэт выступае спрыяльным асяроддзем існавання лінгвістыкі. Адзін з паказальных прыкладаў – корпусная лінгвістыка. Па словах Э. МакЭнэры і Э. Хардзі, “корпус неабходны лінгвісту, як астраному – тэлескоп” [12, с. 53].

Корпусная лінгвістыка – прыклад паспяховага развіцця прыкладной лінгвістыкі ў віртуальным асяроддзі і ў інтэрдысцыплінарным рэчышчы. Яна пачала хутка развівацца амаль адначасова са з'яўленнем даступных шырокаму колу навукоўцаў камп'ютарных тэхналогій і стала жыватворнай крыніцай інтэрнэт-асяроддзя.

Наяўнасць корпуса ў сучасным універсітэце ўжо даўно нікога не здзіўляе. Уласна, ва ўніверсітэцкім асяроддзі, у Браўнаўскім універсітэце, і быў створаны першы лінгвістычны корпус, знакаміты *Браўнаўскі корпус* (*Brown Standard Corpus of Present-Day American English* – Браўнаўскі стандартны корпус сучаснай амерыканскай англійскай мовы), які стаў узорам для шматлікіх перайманняў [9]. Браўнаўскі ўніверсітэт – адзін з найстарэйшых амерыканскіх універсітэтаў – знаходзіцца ў г. Правідэнс (ЗША), заснаваны ён у 1764 г. Стварыўшы ў 1964 г. *Браўнаўскі корпус*, яго аўтары, Генры Кучэра і Нэльсан Фрэнсіс, зрабілі выдатны падарунак свайму ўніверсітэту да 200-гадовага юбілею і назаўсёды ўпісалі свае імёны ў гісторыю мовазнаўства.

Канцэптуальная схема першага корпуса была немудрагелістай – 500 прыблізна двухтысячаслоўных фрагментаў разнастайных тэкстаў, 1 014 312 словаўжыванняў з разнастайных жанраў. Нягледзячы на некаторую штучнасць канструкцыі, абраны фармат даказаў сваю жыццяздольнасць. Цяпер, вядома, мільёнам словаўжыванняў нікога не здзівіш, лік ідзе на сотні мільёнаў. Але ў 1960-я гг. мільённы аб'ём корпуса здаваўся эпохальнай падзеяй.

Відавочная перавага корпуснага стандарту – яго дакладнасць у апрацоўцы колькасных паказчыкаў маўлення. Напрыклад, дзякуючы карпусам з'явіліся дакладныя звесткі пра распаўсюджанасць (частотнасць) класаў слоў, лем, асобных слоў, словазлучэнняў. Так, нягледзячы на важнасць для моўнай сістэмы самастойных часцін мовы, у рускіх тэкстах найвышэйшыя паказчыкі частотнасці маюць службовыя часціны мовы. Напрыклад, у прыназоўніка *в* частотнасць будзе ў 3,55 раза вышэйшая, чым у дзеяслова *быть*, і ў

8,1 раза вышэйшая, чым у назоўніка *год*. Менавіта службовыя часціны мовы занялі першыя пяць радкоў рэйтыngu, напрыклад, *Корпуса газетных тэкстаў* (для 11 401 479 словаўжыванняў) [4].

Падобная сітуацыя, па звестках *BNC* (Брытанскага нацыянальнага корпуса), назіраецца і ў англійскай мове [8]. Сярод дваццаці самых частотных слоў англійскай мовы – толькі тры дзеясловы: *be* ‘быць’, *have* ‘мець’ і *do* ‘рабіць’. “Індэкс рэпрэзентатыўнасці”, або I_r (колькасць словаўжыванняў корпуса, падзеленая на колькасць словаўжыванняў лемы), у першай дваццатцы найбольш частотных слоў *BNC* (для 110 691 482 словаўжыванняў) будзе вагацца ад $\approx 17,89$ для *the* да $\approx 214,03$ для *by*.

Пра дакладную корпусную статыстыку для сістэмы беларускай мовы пакуль можна толькі марыць. Але новыя магчымасці, якія апошнім часам дае даследчыкам з'яўленне ў інтэрнэце беларускамоўных корпусных рэсурсаў *Corpus Albaruthenicum* і *Паралельнага беларуска-рускага корпуса ў складзе НКРМ* (*Нацыянальнага корпуса рускай мовы*), – безумоўна, станоўчая адзнака. Калі першы з узгаданых карпусоў мае дачыненне да мовы навуковага стылю (350 027 слоў), то ў складзе *Паралельнага беларуска-рускага корпуса НКРМ* прадстаўлены 2 839 268 словаўжыванняў у выглядзе шэрагу твораў беларускай мастацкай літаратуры і некалькіх перакладаў на беларускую мову. У першай палове 2013 г. у інтэрнэце з'явіўся яшчэ адзін рэсурс: *Беларускі N-корпус*. Інфармацыя на сайце пра яго вельмі сціслая: першы варыянт корпуса меў 1945 тэкстаў (~15 млн словаўжыванняў) мастацкай літаратуры (проза і вершы) з граматычнай разметкай і пашпартызацыяй (аўтар, назва твора і г. д.) [3]. Па апошніх звестках, “корпус мае больш за 50 тысяч тэкстаў (~30 млн словаўжыванняў)” [3].

Першы працаздольны рускамоўны корпус быў створаны ў 1990-я гг. па аналагічнай “браўнаўскай” мадэлі ў найстарэйшым, вядомым з 1477 г., скандынаўскім універсітэце – Упсальскім. Прафесар Л. Лёнгрэн быў непасрэдным кіраўніком выкананай у Інстытуце славістыкі Упсальскага ўніверсітэта працы па стварэнні корпуса, адным з вынікаў якой у 1993 г. стаў *Частотны слоўнік сучаснай рускай мовы* [7]. Упсальскі корпус складаецца з прыблізна 600 рускіх тэкстаў, якія змяшчаюць адзін мільён словаўжыванняў (токенаў), у роўнай меры размеркаваных паміж публіцыстыкай і прозай. Публіцыстычныя тэксты адносяцца да перыяду паміж 1985 і 1989 гг., у той час як

проза, мова якой старэе не так хутка, ахоплівае больш працяглы перыяд: 1960 – 1988 г. У корпус не ўключаны паэзія і драматургія [15].

Неабходна адзначыць, што выданне частотных слоўнікаў мовы стала надзвычай актуальным у сярэдзіне ХХ ст. У гэты перыяд з’явілася шмат частотных слоўнікаў, напрыклад рускай мовы: Г. Ёсельсана (1953), Э. А. Штэйнфельт (1963), Н. Вакара (1966), І. П. Харакоза (1971), Г. П. Паляковай (1971) і інш. Не ўсе праекты суправаджаліся арганізацыяй класічных корпусных баз, але так ці інакш засноўваліся на тэкставых масівах. У некаторай ступені такую дзейнасць можна разглядаць як корпусную па сутнасці.

Наколькі важны факт прысутнасці ці адсутнасці якой-небудзь адзінкі ў мове – пытанне досыць папулярнае. З’яўленне корпусных тэхналогій не дало адназначнага адказу на яго, але значна спрасціла працэдуру яго пошуку: “...адсутнасць моўнай рысы ў прыватнай сукупнасці моўных фактаў не можа быць даказана яго адсутнасцю ў корпусе. Корпус – толькі ўзор, і дадзеная рыса можа праявіцца ў большай сукупнасці тэкстаў, пакуль не прадстаўленых у корпусе... У той жа час корпусныя лінгвісты ўпэўнены, што частотныя характарыстыкі – цікавыя і важныя...” [17].

Не ўсе корпусныя праекты былі завершаны, напрыклад, толькі частка запланаваных прац была выканана ў рамках стварэння *Машинынага фонду рускай мовы*, пачатага ў 1985 г. [1]. Хоць, безумоўна, назапашаны вопыт паспрыяў паспяховаму развіццю рускай корпуснай лінгвістыкі ў ХХІ ст.

Ідэя *корпуса* не ўзнікла нечакана, тэксты чалавечтва збіралі з даўніх часоў. Аднак менавіта са з’яўлення камп’ютарных тэхналогій карпусы пачалі паспяхова ствараць у выглядзе велізарных тэкставых масіваў. У англійскай мове *корпуснае* значэнне ‘калекцыі фактаў або рэчаў’ вядомае з 1727 г. [13]. Традыцыя раскрываць адценні значэння канкрэтнага слова праз кантэкст пашырылася даволі даўно. Класічны прыклад – “Оксфардскі слоўнік англійскай мовы”, па аналагічнай мадэлі ён даступны і ў рэжыме анлайн [14]. У шматлікіх слоўніках, асабліва тлумачальных, такая практыка атрымала шырокае распаўсюджанне. Пасля з’яўлення камп’ютарных тэхналогій прырода тэкстаў не змянілася, змяніліся магчымасці іх апрацоўкі.

Існаванне ў Сярэднявеччы розных перакладаў *Бібліі*, у тым ліку шматмоўных *Біблій*, абумовіла не толькі сучасны фармат паралельных карпусоў, але і практыку іх “выраўноўвання” па сказах. Больш за тое, менавіта ў розных варыянтах *Бібліі* часта пранумаравана кожнае слова. Выданне шматмоўных тэкстаў друкарскім спосабам таксама можна разглядаць як правобраз сучасных карпусоў.

Між іншым, першым досведам выкарыстання камп’ютара для корпуснай апрацоўкі тэксту лічыцца пачатак у 1946 г. езуітам Р. Буза працы над складаннем канкардансаў твораў Фамы Аквінскага. Сваёй ідэяй Р. Буза зацікавіў кіраўніцтва кампаніі *IBM*, дзякуючы якой праца выконвалася з дапамогай камп’ютараў. Працэс заняў больш за 30 гадоў, а праз без малага 60 гадоў, у 2005 г., функцыя *Index Thomisticus* з’явілася ў інтэрнэце на сайце *Corpus Thomisticum* [11].

Фармат корпуса даўно перарос першапачатковы стандарт не толькі колькасна, але і якасна. З аднаго боку, лацінскае паходжанне тэрміна і класічная семантыка дазваляюць выкарыстоўваць яго для абазначэння практычна любой моўнай сукупнасці – ад “корпуса прыназоўнікаў” да “корпуса твораў”. З другога боку, паспяхова збіраюцца калекцыі ўзораў вуснага маўлення, відэа- і мультымедыяныя карпусы – “корпус жэстаў”, напрыклад.

У шырокім сэнсе словам *корпус* упэўнена можна назваць любую сукупнасць тэкстаў у электронным выглядзе. Электронныя бібліятэкі не валодаюць, вядома, уласна лінгвістычнай разметкай, але, тым не менш, у тым ці інакшым выглядзе структуравання і суправаджаюцца метамоўнай інфармацыяй.

Наколькі вялікім павінен быць корпус – не вельмі істотна. У камп’ютарна-апасродкаваным або віртуальным асяроддзі лічбавае прадстаўленне як старонкі тэксту, так і шматтомнага збору твораў запатрабуюць зусім мала месца. Так, аб’ём стомільённага корпуса *BNC* з яго 5,2 гібайтамі па сілах любому сучаснаму персанальнаму камп’ютару. Зразумела, гіперкорпус *інтэрнэт* – гэта таксама корпус, гэтак жа, як тэксты інтэрнэту – гэта таксама тэксты, а пошукавыя сістэмы інтэрнэту, па сутнасці, мала чым адрозніваюцца ад класічных корпус-менеджараў.

Лінгвістычныя карпусы па класічнай схеме ўключаюць у сябе звесткі ў выглядзе, як правіла, тэкстаў і праграмага забеспячэння, з дапамогай якога можна даследаваць і выкарыстоўваць гэтыя звесткі. Пытанне “Якая частка корпуса больш важная?” будзе рытарычным. Больш за тое, толькі ў сукупнасці лінгвістычныя звесткі і інфармацыйны інструментарый ствараюць *корпус* [12]. Сёння асобныя корпусныя рэсурсы могуць дасягаць некалькіх мільярдаў адзінак і многія з іх ёсць у інтэрнэце.

Даступнасць корпусных рэсурсаў праз сетку *інтэрнэт* служыць своеасаблівай гарантыяй іх функцыянальнасці, развіцця і запатрабаванасці. Наколькі важны факт прысутнасці сучасных лінгвістычных рэсурсаў у інтэрнэце, можна зразумець па гісторыі першага беларускага корпуса – базы *Машинынага фонду беларускай мовы*. Вышэйзга-

даны рэсурс, створаны ў лабараторыі інтэлектуальных інфармацыйных сістэм на факультэце прыкладной матэматыкі і інфарматыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта па замове Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь у 2006 г., вядомы толькі вузкаму колу спецыялістаў.

Вядома, лінгвістычныя параметры корпуса часткова апісаны [2]. Акрамя таго, элементы дадзенага корпуса былі паспяхова інкарпараваны *Яндэксам* і, адпаведна, *Нацыянальным корпусам рускай мовы*. Аднак публічнай падзейі ў беларускай лінгвістыцы ён так і не стаў. Доступ да яго абмежаваны, прычым ужо не толькі яго ведамаснай прыналежнасцю, але і састарэлым праграмным суправаджэннем. Меркаванне, што знаходжанне названага рэсурсу ў сетцы *інтэрнэт* змагло б забяспечыць непасрэдны доступ да яго шырокага кола карыстальнікаў, не патрабуе доказаў. Альтэрнатыва – маральная састарэласць праграмага забеспячэння і сціплае месца на паліцы ў музеі.

Паўвекавы тэрмін корпуснай дзейнасці абумовіў цікавую асаблівасць адпаведнай дыскурсіўнай практыкі: рэарганізацыю ўжо зробленай раней працы. Карпусы, якія працуюць на базе маральна састарэлага праграмага забеспячэння, цалкам рэальна забяспечыць больш дасканалымі сродкамі праграмага суправаджэння. Новыя тэхналагічныя магчымасці дапамагаюць набыць “другое дыханне” і могуць істотна падоўжыць паўнаватасную функцыянальнасць корпуса. Прыклад – *Цюбінгенскія карпусы рускіх тэкстаў*, якія забяспечылі анлайн-доступ да тэкстаў 1980-х гг., сабраных у знакамітым *Упсальскім корпусе рускіх тэкстаў*. Дапоўнены фрагментамі інтэрв’ю, новы сінтэтычны праект сведчыць пра дастаткова высокую філалагічную каштоўнасць некалі сабраных тэкстаў як самадастатковую і ўнікальную сукупнасць [6]. Доступ да *Цюбінгенскіх карпусоў рускіх тэкстаў* арганізаваны Цюбінгенскім універсітэтам. Там жа, акрамя рускамоўных, у спісе карпусоў прысутнічаюць яшчэ 30 рэсурсаў.

Дзейнасць па арганізацыі корпуса тэкстаў можа быць досыць разнастайнай. Крытэрыі адбору тэкстаў для кожнага асобна ўзятага корпуса вызначаюцца суб’ектам у адпаведнасці са спісам навуковых або практычных задач. *Парог рэпрэзентатыўнасці* будзе вызначацца неабходнасцю дастаткова поўна падаць у корпусе запланаваны моўны аб’ект. Здольнасць корпуса тэкстаў адэкватна адлюстроўваць асаблівасці *праблемнай галіны*, рэлевантныя для пэўнага тыпу лінгвістычнага даследавання, вызначаецца яго рэпрэзентатыўнасцю.

Аб’яднанне адабраных па адпаведных крытэрыях тэкстаў адбываецца, як правіла, з улікам папярэдне вызначанай мэты. Умовы стварэння і функцыянавання абранага матэрыялу заўсёды ва-

лодаюць комплексам прыкмет у кантэксце металінгвістыкі. Разам з тым, пачынаючы з Браўнаўскага корпуса (амаль адразу выкарыстанага для сацыялагічных даследаванняў), практычная значнасць прафесійна створанага корпуснага рэсурсу, як правіла, перавышае запланаваныя магчымасці.

Існуе досыць шырокая класіфікацыя карпусоў – па многіх лінгвістычных і інфармацыйных параметрах. Паводле крытэрыяў адбору тэкстаў і рэпрэзентатыўнасці карпусы прынята дзяліць на два класы. У першы клас уваходзяць *універсальныя карпусы* тэкстаў, мэта якіх – аб’ектыўна адлюстроўваць шырокую плынь маўленчай дзейнасці. Толькі суцэльны, максімальна свабодны ад суб’ектыўнага ўплыву корпус, напрыклад *нацыянальны корпус*, дазваляе атрымаць поўную, сістэмную карціну мовы. Традыцыя называць вялікія, максімальна прадстаўнічыя рэсурсы “нацыянальнымі”, магчыма, ідзе ад *British National Corpus*. Ён быў першым у шэрагу карпусоў, якія прэзентуюць мову адной краіны, Вялікабрытаніі, пры шырокай распаўсюджанасці англійскай мовы ў глабальным маштабе.

На практыцы корпусныя даследаванніносяць лакальны па пэўных паказчыках характар. Метадалогія пабудовы карпусоў першага тыпу такці інакш грунтуецца на прынцыпе дэдукцыі: ад агульнага (аб’ектыўнай маўленчай практыкі) да канкрэтных тэкстаў, якія адлюстроўваюць гэтае агульнае. Ва ўніверсальных карпусах высокая дакладнасць вынікаў забяспечваецца высокімі колькаснымі паказчыкамі. Неабходнасць улічваць пэўную прапарцыянальнасць і структураванасць тэкстаў абумоўлена частотнасцю той ці іншай з’явы ў праблемнай галіне. Гэтае патрабаванне абумоўлівае папярэдняю арыентацыю рэсурсу па ўзроўневым прынцыпе: фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным, лексічным, семантычным, дыскурсіўным і інш. Што зусім не выключае ўніверсальнай прэзентацыі моўнага матэрыялу.

У другі клас уваходзяць *ілюстрацыйныя карпусы*, пабудаваныя для даследавання пэўнай моўнай заканамернасці. У гэтым выпадку пры стварэнні корпуса даводзіцца абмяжоўвацца тымі ці іншымі выбаркамі з агульнай сукупнасці моўных звестак і ў рэчышчы індукцыі рухацца да абагульненняў. Гэтыя выбаркі павінны адпавядаць крытэрыям якаснай рэпрэзентатыўнасці матэрыялу для лінгвістычнага даследавання. Разгляд праблемнай галіны з улікам дыскурсіўнага аспекту дазваляе паспяхова вырашаць многія лінгвістычныя задачы на аснове кампактнага матэрыялу. Працэдура пабудовы карпусоў другога класа павінна забяспечваць высокую ступень карэктнасці адлюстравання асобнага лінгвістычнага феномена.

Сучасны трэнд лінгвістыкі, эмпірычныя даследаванні абумоўліваюць цікавасць да збору і сістэ-

матызацыі велізарных корпусных масіваў, у якіх парадак лічбаў словаўжыванняў – сотні мільёнаў. Напрыклад, у НКРМ – прыкладна паўмільяра да токенаў [5]. Найлепшым чынам адпавядаюць такой тэндэнцыі карпусы першага тыпу – універсальныя, нацыянальныя. Але і спіс карпусоў, створаных лінгвістамі для пэўных лакальных даследаванняў, проста бясконцы. Пры гэтым пераважная частка з іх, што характэрна, пазней выкарыстоўваецца для выканання больш шырокага кола задач, чым планавалася першапачаткова.

Немалаважны аспект камп’ютарна-апасродкаванай камунікацыі – мінімальнасць дыстанцыі паміж стварэннем тэкстаў ці іх калекцый, напрыклад у выглядзе корпуса, – і доступам да іх адрасатаў ці даследчыкаў. Корпус-менеджары чацвёртага пакалення – у карпусах *BNC*, *PELCRA*, *Hellenic National Corpus*, *НКРМ* і іншых – забяспечваюць доступ да карпусоў у рэжыме рэальнага часу. Такая арганізацыя корпуснай дзейнасці вызначаецца вельмі істотнымі перавагамі: “Гэтыя [інтэрнэт-] інтэрфейсы абумоўлены, вядома ж, не толькі меркаваннямі прававога парадку. Яны таксама дазваляюць стваральнікам корпуса рабіць сваю працу даступнай аўтаматычна, з дапамогай ужо добра знаёмага ўсім карыстальнікам камп’ютараў праграмнага забеспячэння (вэб-браўзер). Дасягальныя ў сусветным павуцінні, яны без абмежаванняў даступныя карыстальнікам любой аперацыйнай сістэмы – у супрацьлегласць такім інструментам трэцяга пакалення як *WordSmith*, даступнаму толькі праз *Microsoft Windows*, або *Xkwc*, даступнаму толькі ў сістэмах тыпу *Unix*...” [12, с. 44]. Даступнасць корпусных дадзеных у інтэрнэце, безумоўна, будзе садзейнічаць іх верыфікацыі.

Метамоўныя і дыскурсіўныя асаблівасці корпуснай дзейнасці абумоўліваюць развіццё і функцыянаванне ключавых асаблівасцей саміх карпусоў. Рэпрэзентатыўнасць любога корпуса, у прыцыпе, не абмяжоўваецца ўласна лінгвістычнымі параметрамі. Так, у кожным канкрэтным выпадку можа ўзнікнуць неабходнасць улічыць стылістычны, часавы, аўтарскі і іншыя аспекты тэкставага масіва праблемнай галіны. Наяўнасць *разметкі* тэкстаў – своеасаблівай абалонкі корпусных дадзеных – дазваляе дапоўніць працу даследчыкаў вопытам і кампетэнцыяй складальнікаў корпуса.

Успрыманне корпуснай сукупнасці дадзеных у кантэксце, з улікам дыскурсіўных якасцей, стварае аснову для сістэмнага даследавання маўленчай дзейнасці. І такая парадыгматычная абумоўленасць корпусных рэсурсаў ператварае сукупнасць тэкстаў у шматузроўневы культурны феномен. Раней ці пазней дыскурсіўны ўзровень корпусных дадзеных павінен быў стаць аб’ектам самай пільнай цікавасці лінгвістаў: “Дыскурсіўныя ўласцівасці тэксту даў-

но разглядаліся як крытычныя для лінгвістычнай тэхналогіі, і больш за сорок гадоў наша разуменне і імкненне выкарыстоўваць дыскурсіўныя асаблівасці тэксту ўзрасталі па многіх прычынах” [16].

Інавацыйны патэнцыял корпусных даследаванняў цесна звязаны з інфармацыйнымі магчымасцямі камп’ютарна-абумоўленай навуковай дзейнасці. Эмпірычныя даследаванні прапануюць тую базу дадзеных, якая абнаўляе лінгвістычныя ўніверсаліі, дазваляе інтэграваць філалагічна-апасродкаваную гуманітарную сферу і сінтэзаваць новую якасць лінгвістычнай тэорыі.

Спіс літаратуры

1. Андрющенко, В. М. Концепция и архитектура машинного фонда русского языка / В. М. Андрющенко. – М.: Наука, 1989. – 200 с.
2. Барковіч, А. А. Лексічны патэнцыял беларускай мовы ў святле корпуснай лінгвістыкі / А. А. Барковіч. – Мінск: РІВШ, 2012. – 158 с.
3. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://bnkorporus.info>. – Дата доступу: 30.01.2014.
4. МГУ-ЛОКЛІ: Компьютерный корпус текстов русских газет конца XX-ого века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philol.msu.ru/~lex/corpus/corpus_desc.html. – Дата доступа: 29.10.2013.
5. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru>. – Дата доступа: 29.10.2013.
6. Тюбингенские корпуса русских текстов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sfb441.uni-tuebingen.de/b1/rus/corpora.html>. – Дата доступа: 29.10.2012.
7. Частотный словарь современного русского языка [Ред.: Л. Лёнгрен] // Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Slavica Upsaliensis 32. Uppsala, 1993. – 188 p.
8. British National Corpus [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>. – Date of access: 29.10.2013.
9. Brown corpus manual [Electronic resource]. – Mode of access: <http://khnt.aksis.uib.no/icame/manuals/brown>. – Date of access: 29.10.2013.
10. Corpus Albaruthenicum [Electronic resource]. – Mode of access: <http://grid.bntu.by/corpus>. – Date of access: 29.01.2014.
11. Corpus Thomisticum [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.corpusthomisticum.org>. – Date of access: 29.10.2013.
12. McEnery, T. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice / T. McEnery, A. Hardie. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 294 p.
13. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/index.php?search=pager>. – Date of access: 29.10.2013.
14. Oxford English Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oxforddictionaries.com>. – Date of access: 29.10.2013.
15. The Uppsala Russian Corpus – Uppsala universitet [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.moderna.uu.se/slaviska/ryska/corpus/description>. – Date of access: 29.10.2013.
16. Webber, B. Discourse structure and computation: past, present and future / B. Webber, A. Joshi // Proceeding ACL ‘12 Proceedings of the ACL–2012 Special Workshop on Rediscovering 50 Years of Discoveries. – P. 42 – 54.
17. Wynne, M. Searching and concordancing / M. Wynne // Corpus Linguistics: An International Handbook. – Berlin – New York: Walter de Gruyter. – P. 706 – 737.

Аляксандр БАРКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часоніка.

ГІСТАРЫЁГРАФ УСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА МОВАЗНАЎСТВА СЯРГЕЙ БУЛІЧ

Вядомы рускі лінгвіст, этнограф, гісторык музыкі і педагог Сяргей Канстанцінавіч Буліч нарадзіўся 8 верасня 1859 г. (па новым стылі) у Санкт-Пецярбургу (па некаторых іншых звестках – у Казані) у патомнай дваранскай сям’і. Розначытанні ў месцы нараджэння абумоўлены, відаць, той акалічнасцю, што “яго бацька служыў па судовым ведамстве папераменна то ў Пецярбургу, то ў Казані” [11, с. 96], хоць у прыжыццёвым выданні біяграфічнага слоўніка выкладчыкаў Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта (1896), дзе С. Буліч ужо працаваў на той час, месцам яго нараджэння падаецца менавіта Санкт-Пецярбург [7, с. 99]. Па маці, якая была дачкой прафесара Казанскага ўніверсітэта П. Сяргея, быў у роднасных адносінах з акадэмікам А. Бутлевым [7, с. 99] (між іншым, бацькаў родны брат Мікалай Мікітавіч Буліч – вядомы ў Расіі вучоны-філолаг).

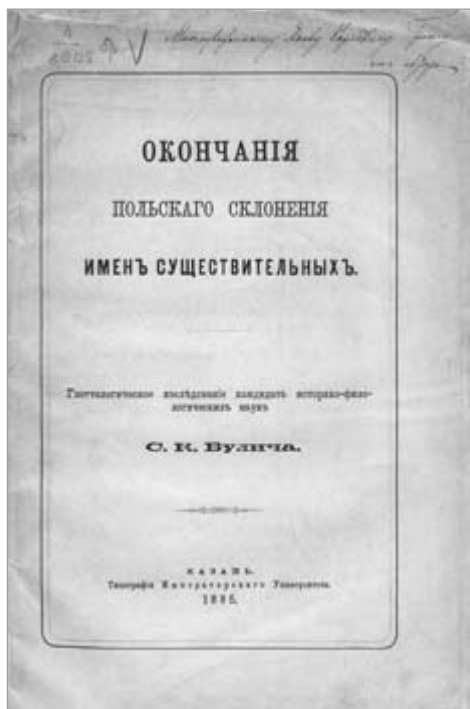
Пасля заканчэння 2-й Казанскай класічнай гімназіі (1870 – 1878) Сяргей Буліч паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Казанскага ўніверсітэта. Тут пад кіраўніцтвам прафесара І. Бадуэна дэ Куртэнэ і яго вучня М. Крушэўскага займаўся вывучэннем санскрыту і параўнальнага мовазнаўства. Ужо на другім курсе ўніверсітэта за навуковую працу “Гісторыя зычных гукаў верхня-лужыцкага дыялекту” (1879), выкананую на кафедры славянскіх моў у межах факультэцкай тэмы “Гісторыя мовы і літаратуры лужычан”, быў уганараваны срэбраным медалём. Большасць даследчыкаў схіляецца да думкі, што вырашальнае значэнне для фарміравання Сяргея Буліча як вучонага-лінгвіста мелі заняткі ў гуртку, якім кіраваў І. Бадуэн дэ Куртэнэ. Тут на рэгулярных суботніх пасяджэннях студэнт С. Буліч пераважна рэфераваў працы нямецкіх младаграматыкаў. Пазней у прадмове да сваёй магістарскай дысертацыі “Царкоўнаславянскія элементы ў сучаснай літаратурнай і народнай мове” (1893) вучань выказаў шчырую падзяку “найперш настаўніку свайму, вядомаму мовазнаўцу-славісту, прафесару І. А. Бадуэну дэ Куртэнэ, лекцыям, навуковым гутаркам і парадам якога аўтар шмат абавязаны першым абуджэнням навуковай цікавасці да сферы з’яў мовы і сваім далейшым навуковым развіццём” [6]. Аднак многія пазнейшыя даследчыкі гісторыі расійскага мо-

Прафесар Сяргей Буліч.

вазнаўства [1, с. 15; 11, с. 96 і інш.] адзначаюць значна большы ўплыў на фарміраванне лінгвістычных поглядаў С. Буліча якраз не І. Бадуэна дэ Куртэнэ, а прафесара М. Крушэўскага, які даволі рана пайшоў з жыцця (1887). Менавіта яму С. Буліч і прысвяціў названую вышэй магістарскую дысертацыю.

У магістарскай дысертацыі прааналізаваны якасныя змены фанетычнага і марфалагічнага ладу царкоўнаславянскай мовы друкаваных выданняў у дыяхранічным аспекце на працягу XVI – XIX стст. Для гэтага даследчык выкарыстаў тры публікацыі Бібліі: Астрожская 1581 г., першадрукаваная Маскоўская 1663 г. і новая рэдакцыя твора 1879 г. Рэцэнзіі на працу, што неўзабаве з’явіліся ў друку, былі неадназначныя. Так, напрыклад, В. Багародзіцкі ацаніў даследаванне цалкам станоўча, Я. Будэ выказаў шкадаванне, што аўтар для аналізу не выкарыстаў дыялектны матэрыял і насуперак высьновам аўтара выказаў уласнае меркаванне пра ўплыў рускай мовы на царкоўнаславянскую, а не наадварот, як у С. Буліча. А. Сабалеўскі ўвогуле канстатаваў, што аўтар даследаваў важны фактычны матэрыял, але зусім не той, які варта было вывучаць [11, с. 98]. Тым не менш, неабходна адзначыць, што праца ўсё ж не страціла сваёй вартасці да нашага часу. Пра гэта яскрава

Вокладка кнігі “Канчаткі польскага скланення назоўнікаў” Сяргея Буліча з дарчым надпісам аўтара Якаву Гроту.

сведчыць факт яе перавыдання ў серыі “Узоры славянскай філалогіі” ў 1989 г. у Мюнхене.

Як ні дзіўна, ацэнкі дзейнасці Казанскай лінгвістычнай школы неадназначныя і супярэчлівыя. Больш за тое, некаторыя даследчыкі ўвогуле адмаўляюць нават сам факт яе існавання і спасылаюцца пры гэтым на такія радкі з ліста самога І. Бадуэна дэ Куртэнэ да В. Радлава ад 27.06.1886 г.: “Мая казанская дзейнасць – у найлепшыя гады! – была пераважна пустым страшеннем паветра і бессэнсоўнай тратай часу. Уся так званая казанская лінгвістыка – гэта проста глупства. Мае так званыя вучні ў большасці сваёй гультай і ні на што не здатныя. І я, дурань, замест таго, каб рабіць свае ўласныя справы, марнаваў на гэтых спадароў па 15 гадзін у тыдзень – а *cui bono*? Цяпер я адчуваю толькі згрызоты сумлення і горкае расчараванне” [1, с. 15]. Аўтар прадмовы да гісторыі рускага мовазнаўства Ф. Бярэзіна савецкі лінгвіст А. Лявонцьеў, які апублікаваў пададзеную вытрымку з ліста І. Бадуэна дэ Куртэнэ, выказваў думку, што ідэю (“міф”) існавання Казанскай лінгвістычнай школы стварыў менавіта С. Буліч, “чалавек вельмі самалюбівы і ўражлівы” [1, с. 14]. На наш погляд, магчыма, яму, як і большасці дзеячаў навукі, культуры, мастацтва, сапраўды было ўласціва самалюбства, бо без гэтага дасягнуць поспеху і прызнання ў грамадстве даволі складана. Ды і сам С. Буліч, урэшце, не адмаўляў неабходнасці для навукоўца такой рысы: «На-

вуковая дзейнасць, як і дзейнасць артыста, патрабуе спачування і прызнання. Не кожны можа захаваць ранейшы запал і адухаўленне і ісці “дорогою свободной, куда влечёт его свободный ум”, сустракаючы навокал агульнае непаразуменне» [1, с. 15].

Казанскі ўніверсітэт С. Буліч закончыў са ступенню кандыдата па аддзяленні расійска-славянскай філалогіі і быў пакінуты пры ўніверсітэце для падрыхтоўкі да прафесарскага звання па кафедры параўнальнага мовазнаўства і санскрыту. У 1884 г. ён здаў экзамен на ступень магістра, а вясной 1885 г. пасля чытання дзвюх пробных лекцый “Запазычаныя словы і іх значэнне для развіцця мовы” (уласная тэма) і “Германскае перамяшчэнне зычных” (факультэцкая) атрымаў у Казанскім універсітэце званне прыват-дацэнта [7, с. 99]. З восені 1885 г. Сяргей Буліч быў дапушчаны чытаць лекцыі ў Санкт-Пецярбургскім універсітэце. У гэтым жа годзе ў “Вучоных запісках” Казанскага ўніверсітэта ён надрукаваў аб’ёмнае даследаванне “Канчаткі польскага скланення назоўнікаў” (асобнік, падараваны аўтарам акадэміку Я. Гроту, захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь). У студзені 1887 г. Міністэрства народнай асветы камандзіравала яго на стажыроўку ў Германію тэрмінам на два гады (Берлін, Ляйпцыг, Ена). Там ён слухаў лекцыі выдатных нямецкіх лінгвістаў І. Шміта, А. Вебера, К. Дэльбрука, А. Лескіна, К. Бругмана і іншых па параўнальнай граматыцы, санскрыце і зенду, ведыйскай, германскай і раманскай філалогіі. Акрамя таго, паралельна з філалогіяй ён актыўна вывучаў тэорыю музыкі ў Г. Белермана і К. Наўмана [4, с. 443].

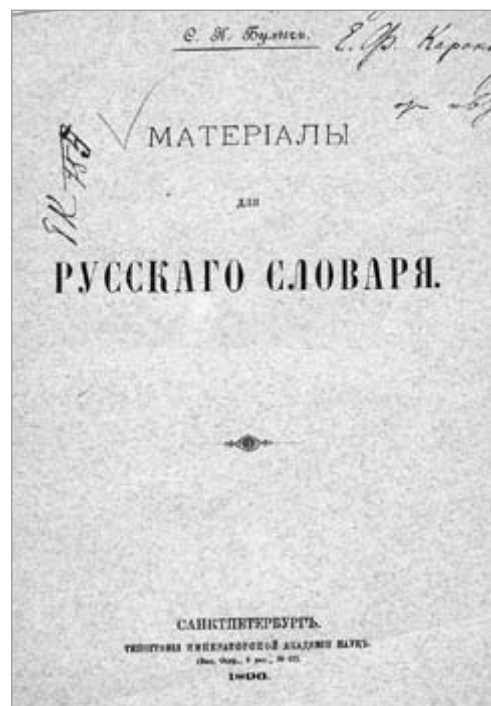
У канцы 1888 г., пасля вяртання з Германіі, пачалася актыўная творчая дзейнасць вучонага-педагога. Сяргей Буліч адразу ж працягнуў сваю працу ў Санкт-Пецярбургскім універсітэце, а з 1891 г. пачаў выкладаць рускую мову на Вышэйшых жаночых (Бястужаўскіх) курсах. У 1895 г. ён узначаліў кафедру рускай і царкоўнаславянскай мовы ў гісторыка-філалагічным інстытуце, з 1903 г. абраны прафесарам гэтай установы, з 1908 г. – прафесар Пецярбургскага ўніверсітэта, а з 1910 г. – рэктар Вышэйшых жаночых (Бястужаўскіх) курсаў у Пецярбургу. Акрамя таго, С. Буліч – адзін з заснавальнікаў лінгвістычнага аддзялення Неафілалагічнага таварыства і на працягу 20 гадоў яго нязменны старшыня [15, с. 88].

Абсяг навуковых даследаванняў С. Буліча шырокі і разнастайны. Ён лічыцца адным з пачынальнікаў вывучэння Індыі ў Расійскай дзяржаве, што з поспехам рэалізавана вучоным

у шматлікіх артыкулах, змешчаных у слоўніку Бракаўза і Эфрона: *Веды, Зенд, Индийская литература, Индийскія мовы, Калідаса, Махабхарата, Санскрыт, Пракрыйт, Рамаяна, Сікхі, Сінгалезскія мовы, Тамільскія мовы, Тыбецкая мова і літаратура, Хіндзі і інш.* Увогуле ўдзел С. Буліча ў гэтай энцыклапедыі па-добраму ўражае: тут змешчана больш за тысячу яго артыкулаў агульным памерам каля 40 друкаваных аркушаў, што супастаўляльна з цэлым асобным томам выдання (нататкі па разнастайных лінгвістычных пытаннях, гісторыі айчынай лінгвістыкі, а таксама нарысы пра В. Багародзіцкага, І. Бадуэна дэ Куртэнэ, У. Даля, М. Крушэўскага, І. Сразнеўскага і А. Шляйхера). Акрамя таго, С. Буліч быў яшчэ і рэдактарам музычнага аддзела энцыклапедычнага слоўніка.

Аднак найбольш важнай працай вучонага прызнаецца яго грунтоўнае даследаванне “Нарыс гісторыі мовазнаўства ў Расіі” (1904), за якое яму была нададзена вучоная ступень доктара філалогіі. Праца ахоплівае значны храналагічны перыяд з XIII ст. і да 1825 г. У ёй 14 раздзелаў, дзе ахарактарызаваны найбольш важныя лінгвістычныя працы і напрамкі – ад “рукапіснай граматычнай літаратуры XIII – XVI стст.” і “старажытнарускіх гласарыяў-азбукоўнікаў”, праз «дзеясць нашай Акадэміі навук і “Параўнальны слоўнік” Кацярыны II», а таксама “этымалагічныя здагадкі нашых гісторыкаў Тацішчава, Шчарбатава, Болціна” да “аналізу навуковай спадчыны XVIII ст.” і “стану мовазнаўства на працягу першай чвэрці XIX ст.” [9]. Гэта першае ў расійскай дзяржаве буйное даследаванне гісторыі ўсходнеславянскага мовазнаўства – т. зв. гістарыяграфічная панарама ўсходнеславянскай лінгвістыкі.

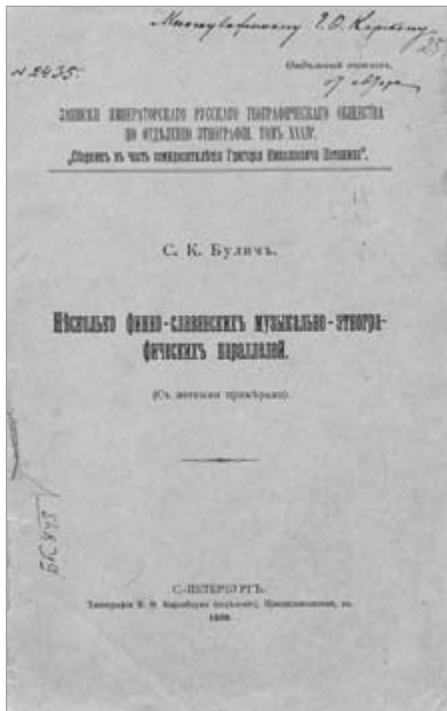
Значнае месца ў працы займае, натуральна, аналіз публікацый па беларусістыцы. Так, пра “Лексиконъ” Л. Зізанія С. Буліч піша, што “крыніцы яго невядомыя... Відавочна Зізаній складаў свой слоўнік самастойна, беручы матэрыял з кніг Св. Пісання, канфесійных і сачыненняў айцоў царквы, напрыклад Кірылы Іерусалімскага. У яго слоўніку знаходзім ужо нямала тлумачэнняў энцыклапедычнага характару, што робіць яго быццам пераходным звяном ад простых гласарыяў да пазнейшых энцыклапедычных азбукоўнікаў” [9, с. 165]. На думку аўтара, П. Бярында да крыніц свайго слоўніка “адносіцца даволі самастойна, выпраўляючы і дапаўняючы іх правапіс і тлумачэнні... У яго слоўніку ўжо нярэдка ўдала адмяжоўваецца царкоўнаславянскі элемент ад народнага... хоць, зразумела, паслядоўнасці і вытрыманасці ў гэтых адносінах нельга і патрабаваць ад кніжніка XVII ст.” [9,

Вокладка “Матэрыялаў для рускага слоўніка” Сяргея Буліча з дарчым надпісам аўтара Яўхіму Карскаму.

с. 165]. Ад слоўнікаў Сяргей Буліч пераходзіць да разгляду першых граматык, мэтай якіх было “же бы мы добре мовили и писали”, і пры гэтым адзначае, што “месцам іх з’яўлення служыла заходняя і паўднёва-заходняя Расія, дзе больш было стымулаў для навуковых інтарэсаў і дзе мацней дзейнічаў прыклад заходняй адукаванасці і навукі” [9, с. 170], а пазней “з’яўленне паўднёва-заходніх вучоных у Маскве ў другой палове XVI ст. адгукнулася ажыўленнем і нашай граматычнай літаратуры” [9, с. 180]. Значную ўвагу, акрамя іншых, аўтар аддае граматыцы М. Смятрыцкага, значэнне якой у гісторыі ўсходнеславянскага мовазнаўства яму бачыцца ў тым, што яна стала “асноўным граматычным кіраўніцтвам” і “на яе грунце ўжо складаліся практычныя школьныя граматыкі” [9, с. 175]. Сяргей Буліч падрабязна ахарактарызуе змены, якія ўносіліся ў тэкст граматыкі М. Смятрыцкага ў пазнейшых яе перавыданнях, напрыклад у маскоўскім выданні 1648 г. (без пазначэння аўтара): “Маскоўскія выдаўцы не пакінулі без змен амаль ніводнай формы або акцэнтацыі, якія падаліся ім дзіўнымі або нязвыклымі” [9, с. 175].

Істотнае месца ў працы адведзена дыялекталогічным даследаванням усходнеславянскіх гаворак, што пачалі разгортвацца ў Расіі на пачатку XIX ст. Так, на думку аўтара, “да 1805 года адносіцца і пачатак збірання ўзораў беларускіх гаворак, калі сапраўды зборнік беларускіх замоў, запісаных у Мсціслаўскім павеце памеш-

Вокладка працы “Некалькі фіна-славянскіх музычна-этнаграфічных паралеляў” Сяргея Буліча з дарчым надпісам аўтара Яўхіму Карскаму.

чыкам Далецкім, адносіцца да 1805 – 1819 гг., як гэта сцвярджае сп. Раманаў, што выдаў яго” [9, с. 1107]. Падкрэсліваючы, што К. Калайдовіч “першы ў друку прызнаў беларускую гаворку самастойнай моўнай адзінкай, хоць бы і змешанага паходжання” [9, с. 1130 – 1131], далей дзеля навуковай аб’ектыўнасці С. Буліч заўважае: “Папярэднікам быў Я. Балхавіцінаў, але ў прыватным лісце да Кепена” [9, с. 1131]. Потым аўтар спыняецца на аналізе навуковага ўнёску ў даследаванні беларускіх гаворак Я. Балхавіцінава, П. Кепена, З. Даленгі-Хадакоўскага і іншых у першай чвэрці XIX ст., падае іх класіфікацыі ўсходнеславянскіх гаворак і навуковую аргументацыю прапанаванага навукоўцамі падзелу.

І ў навуцы, і ў педагогічнай дзейнасці С. Буліч не ішоў пратаптанымі сцежкамі, а пракладаў свае – ствараў аўтарскія лекцыйныя курсы, навуковы спектр якіх быў дастаткова шырокі і разнастайны. У выніку ён прачытаў студэнтам і літаграфічна апублікаваў асобнымі выданнямі такія курсы, як “Лекцыі па фанетыцы і марфалогіі рускай мовы” (1885 – 1886), “Параўнальная граматыка індаеўрапейскіх моў. Лекцыі” (1891), “Лекцыі па рускай мове на Санкт-Пецярбургскіх вышэйшых жаночых курсах” (1891 – 1894), “Лекцыі па марфалогіі рускай мовы” (1903 – 1904), “Лекцыі па параўнальна-гістарычнай фанетыцы рускай і стараславянскай моў” (вып. 1 – 2, 1904), “Уводзіны ў параўнальнае мовазнаўства і параў-

нальна-гістарычная фанетыка рускай і стараславянскай моў” (1907), “Параўнальна-гістарычная марфалогія рускай і старажытнаславянскай моў” (1908) і інш.

У апошнія гады жыцця С. Буліч актыўна ўдзельнічаў у стварэнні акадэмічнага “Слоўніка рускай мовы, складзенага Другім аддзяленнем Акадэміі навук”, які, на жаль, так і не быў завершаны. Першы выпуск трэцяга тома слоўніка, дзе С. Буліч пададзены як навуковы рэдактар гэтага выпуску, выйшаў пасля смерці вучонага [16]. Між іншым, актыўны ўдзел у стварэнні названага слоўніка, як вынікае з прадмоў да яго, бралі Я. Карскі, У. Дабравольскі і М. Янчук. Прозвішчы апошніх двух як аўтараў слоўнікавых артыкулаў падаюцца ў ім нават пасля іх смерці. Варта адзначыць таксама, што ўдзел С. Буліча ў акадэмічным слоўніку ў якасці навуковага рэдактара не быў выпадковым: да гэтага ён ужо меў асабісты лексікаграфічны вопыт. У 1896 г. вучоны апублікаваў “Матэрыялы для рускага слоўніка” – фактычна ўласны дыялектны слоўнік, лексіка для якога сабрана “шляхам выпадковага запісвання ў розных мясцінах Расіі, пераважна ў паўночна-ўсходняй і паўночна-заходняй яе частках. Некаторыя словы адзначаліся пры выпадковым... чытанні белетрыстычных або іншых артыкулаў у часопісах і газетах” [8, с. 1]. У ім змешчаны 364 слоўнікавыя артыкулы, сярод якіх нярэдка сустракаюцца словы, вядомыя і беларускім гаворкам: *жыто, жыхарь, лытка, мухлеватъ, отрута, прясло, пүто, пятры, рачить, розсоха, смород, сябра* і інш. Дарэчы, адзін экзэмпляр слоўніка аўтар падараваў акадэміку Я. Карскаму, і цяпер гэты асобнік захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь.

Яшчэ адзін напрамак дзейнасці С. Буліча – эксперыментальнае вывучэнне фанетычнага ладу мовы. Сумесна з В. Багародзіцкім ён заснаваў кабінет эксперыментальна-фанетычных даследаванняў пры Пецярбургскім універсітэце і стаў першым яго загадчыкам (1899). Дзякуючы намаганням вучонага тут “было ўведзена выкладанне эксперыментальнай фанетыкі” [2, с. 277]. Між іншым, слухачом С. Буліча ва ўніверсітэце быў “будучы прафесар Л. У. Шчэрба, які заявіў пра сябе буйнымі працамі ў галіне эксперыментальнай фанетыкі”, а пасля смерці настаўніка стаў кіраўніком кабінета эксперыментальнай фанетыкі [2, с. 277].

Сяргей Буліч стварыў шэраг прац па гісторыі музыкі ў славянскіх і фіна-ўгорскіх народаў, у складзе якіх можна вылучыць дзве даміноўныя тэмы: а) рускія пісьменнікі і музыка; б) майстры рускага рамансу. Першай праблема

прысвечаны публікацыі “Пушкін і руская музыка” (1900), “А. С. Грыбаедаў – музыкант” (1901), “М. Ю. Лермантаў і руская музыка” (1913), а другой – “Дзядуля рускага рамансу М. А. Цітоў” (1900), “А. Я. Варламаў (1801 – 1848). Некалькі новых звестак пра яго біяграфію” (1901), «“Прадзядуля” рускага рамансу” Р. М. Цяплоў» (1916) і інш. З 1907 г. узначальваў Таварыства пісьменнікаў аб музыцы, быў адным са стваральнікаў і дэканам факультэта музыкі Інстытута гісторыі мастацтваў у Пецяярбургу (1919). Меў сяброўскія адносіны з М. Балакіравым, на пачатку 60-х гг. XX ст. іх ліставанне было апублікавана [12]. Каштоўнай у галіне музычнай этнаграфіі лічыцца праца С. Буліча “Некалькі фінаславыянскіх музычна-этнаграфічных паралеляў” (1909). У шэрагу перыядычных выданняў ён надрукаваў артыкулы “Да пытання аб навазной-дзёных помніках старажытнагрэчаскай музыкі” (1894), “Дэльфійскія музычныя знаходкі” (1894), “М. І. Глінка” (1904), “Музыка і вызваленчыя ідэі” (1909), “М. А. Балакіраў. Некралог” (1910) і інш.

Абставіны смерці вучонага патрабуюць яшчэ ўдакладнення і дакументальнага пацвярджэння. Паводле адных звестак, ён памёр 15 красавіка [13, с. 54], а паводле іншых – у чэрвені 1921 г. [11, с. 99; 15, с. 88] у Петраградзе [5, с. 44; 3, с. 335] або ў Фінляндыі [4, с. 443; 3, с. 335]. Сям’я вучонага, па розных звестках, сапраўды выехала ў Фінляндыю і больш у Расію не вярнулася. Сам С. Буліч у апошні год жыцця быў у прыгнечаным стане, пра што сведчыць запіс ад 23 сакавіка 1920 г. у дзённіку Яўлаліі Казановіч – “летапісца не толькі жыцця [Пушкінскага Дома], але ў многім і жыцця пецяярбургскага навуковага свету” (М. Рабінсон): “На Буліча, напрыклад, нельга глядзець абыякава: не столькі трывога за сям’ю, якая знаходзіцца ў Фінляндыі, колькі духоўная цемра ў яго любімай справе забівае яго” [14, с. 45 – 46]. Акрамя таго, ёсць сведчанне М. Карынскага, які ў лісце да акадэміка А. Сабалеўскага ўжо 6.06.1921 г. паведамляе: “З Петраграда мне пішуць пра смерць... Буліча” [14, с. 97]. У апошнія два дзесяцігоддзі з’явілася некалькі версій і прычыны заўчаснай смерці вучонага, якія маюць выразны палітычны падтэкст: памёр, бо “захварэў на тыф у турэмным зняволенні” [11, с. 99], арыштаваны ў верасні 1919 г., потым “памёр ад вынікаў зняволення” [10, с. 118]. На жаль, абедзве версіі сумнеўныя: па-першае, у пісьмовых крыніцах адсутнічаюць звесткі пра арышт С. Буліча ў 1921 г., а вядома толькі пра яго затрыманне 5 верасня 1919 г. з дзённіка Я. Казановіч. Але ўжо вясной 1920 г. яна запісала ў дзённіку пра тое, як сустрэла С. Буліча на вуліцы ў вельмі прыгнечаным

стане [14, с. 45]. Па-другое, як вынікае з тых жа дзённікавых запісаў Я. Казановіч, С. Буліч знаходзіўся ў зняволенні непрацяглы час, і таму яно, відаць, не магло так фатальна паўплываць на стан яго здароўя. Магчыма, тут збег розных абставін: расстанне з сям’ёй і хваляванне за яе лёс, стан здароўя, псіхалагічны настрой у новых сацыяльна-палітычных умовах (быў відным кадэтам), сціплае ва ўмовах грамадзянскай вайны харчаванне, частыя страшныя эпідэміі ў краіне, што падрывалі здароўе людзей, і інш.

Спіс літаратуры

1. Березин, Ф. М. Очерки по истории языкознания в России (конец XIX – начало XX века) / Ф. М. Березин. – М. : Наука, 1968. – 310 с.
2. Богородицкий, В. А. Казанская лингвистическая школа / В. А. Богородицкий // Труды Московского института истории, философии и литературы : Сб. статей по языкознанию. Т. V / под ред. М. В. Сергеевского, Д. М. Ушакова, Р. О. Шор. – М., 1939. – С. 265 – 294.
3. Большая Российская энциклопедия : в 30 т. – М. : Большая Рос. энцикл., 2006. – Т. 4. – 751 с.
4. Большая энциклопедия : в 62 т. – М. : ТЕРРА, 2006. – Т. 7. – 592 с.
5. Булахов, М. Г. Восточнославянские языковеды : Библиографический словарь : в 3 т. / М. Г. Булахов. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – Т. 1. – 319 с.
6. Булич, С. Церковнославянские элементы в современном литературном и диалектном языке. Ч. 1. / С. Булич // Записки историко-филологического факультета Санкт-Петербургского университета. – СПб., 1893.
7. Булич Сергей Константинович // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Санкт-Петербургского университета за истекшую третью четверть века его существования. 1869 – 1894. – СПб. : Тип. Б. М. Вольфа, 1896. – Т. 1. – С. 99 – 101.
8. Булич, С. Материалы для русского словаря / С. Булич. – СПб. : Тип. Императ. акад. наук, 1896. – 41 с.
9. Булич, С. Очерк истории языкознания в России. Т. 1. (XIII в. – 1825 г.: с прил., вместо вступления, “Введения в изучение языка Б. Дельбрюка”). – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1904. – 2, XI, 3, 1248 с.
10. Васильков, Я. В. Репрессированное востоковедение : Востоковеды, подвергшиеся репрессиям в 20-е – 50-е годы / Я. В. Васильков, А. М. Гришина, Ф. Ф. Перченко // Народы Азии и Африки : История, экономика, культура. – 1990. – № 4. – С. 113 – 125.
11. Кондрашов, Н. А. Сергей Константинович Булич (к 130-летию со дня рождения) / Н. А. Кондрашов // Русский язык в школе. – 1989. – № 4. – С. 96 – 99.
12. Милий Алексеевич Балакирев. Воспоминания и письма. – Л., 1962.
13. Новая Российская энциклопедия : в 12 т. – М. : ООО «Изд-во “Энциклопедия” : ИД “ИНФА”», 2007. – Т. III (2). – 479 с.
14. Робинсон, М. А. Судьбы академической элиты : отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов) / М. А. Робинсон. – М. : ИНДРИК, 2004. – 432 с.
15. Славяноведение в дореволюционной России : Библиографический словарь. – М. : Наука, 1979. – 429 с.
16. Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии наук. – СПб. : Тип. Императ. Академии наук, 1922. – Т. 3. Вып. 1. – VII с., 224 стб.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук.

Алесь КАЎРУС

КАРЦІНА – ГЭТА ПРАЦА, РАБОТА...?

Напэўна, няма беларускага моўцы або пісьмоўцы, які б хоць час ад часу не задумваўся, якое слова лепей ужыць: *работа* ці *праца*. Адна з прычын гэтага палягае ў семантыцы слоў: некаторымі значэннямі яны тоесныя ці блізкія (так было яшчэ ў старабеларускай мове). На цяперашнім этапе, у варунках білінгвізму, на выбар сіноніма актыўны ўплыў робяць узоры выкарыстання рускіх адпаведнікаў *работа* і *труд*.

Моўная практыка строга не размяжоўвае словы *праца* і *работа*. Там, дзе слоўнікі рэкамендуюць ужываць *работа* (земляныя работы, дыван ручной работы), сустракаюцца варыянты *земляныя працы, дыван ручной працы*. Напрыклад: *Але будаўнічыя працы* (побач з *работы*. – А. К.) *затрымліваліся* (Наша слова. 7.05.2014).

Зразумела таму, што ўжыванні назоўнікаў *праца* і *работа* трапляюць у поле зроку навукоўцаў. Так, Юрась Бушлякоў у нядаўна выдадзенай кнізе “Жывая мова”, выкарыстоўваючы слоўнікі, даў лаканічныя, у самых агульных рысах, парады адносна ўжывання слоў *работа, праца, рабіць, працаваць* [2, с. 236].

Паказвае на тое, што гэтыя парады (падкрэслім: слушныя) маюць абавязачы характар. Аднак канкрэтныя сітуацыі зносін, рэальныя кантэксты вымушаюць, апрача прапанаваных парад, улічваць некаторыя іншыя моманты, звязаныя з пабудовай тэксту і – шырэй – з развіццём мовы. Разгледзім прыклад.

Сам аўтар кнігі “Жывая мова” напэўна ж кіраваўся парадзі-правіламі, калі пісаў у нататцы “Скланенне прозвішчаў...”: *Студэнтка прынесла курсавую работу. Гляджу на тытульным лісьце, чыя работа* [2, с. 106].

Зусім відавочна (гэта не трэба тлумачыць): паўтор слова *работа* тут непажаданы, успрымаецца як стылёвая хіба. Ёсць дзве магчымасці ўнікнуць яе. 1. У першым сказе пакінуць тэрмін *курсавая работа*, а ў другім ужыць слова *праца*. 2. Тэрміналагічнае спалучэнне *курсавая работа* замяніць сінанімічным *курсавая праца*. Параўнаем: “Курсавыя працы па беларускай мове” (Мінск: Выш. шк., 1990).

Некаторыя лічаць, што слова *работа* больш уласцівае жывой народнай мове і яму пажадана аддаваць перавагу. Але ж напраўду *работа* дамінуе ў кантэкстах, дзе гаворка ідзе галоўным чынам пра фізічную працу. Згадаем прыказкі.

Дзе няма ахвоты, там няма работы; Па рабоце майстар відаць; Работа ў добрага гаспа-

дара заўсёды знойдзецца; Не работа сушыць, а турбота [5].

Для абазначэння разумовай, творчай, духоўнай дзейнасці і яе вынікаў ужо ў помніках беларускага пісьменства зафіксавана слова *праца*: *...готовили себе на дѣховныи працы поста* [3, с. 484].

У прадмове да “Лексікона славенароскага” Памвы Бярынды (Кіеў, 1627; 2-е выд. – друкарня Куцеінскага манастыра каля Оршы, 1653) чытаем: *...и тую працу мою... лексіконъ, по словенску реченникъ... на свѣтъъ выпуцаю* [1, с. 300]. *Прийми любомѣдрый блгочестивый читателю тѣю нашѣ охочѣю працѣ* вдача [3, с. 485].

Як бачым, слова *праца* ўжыта ў значэнні ‘слоўнік, кніга’.

У нашы дні ўсё большая доля дзейнасці чалавека прыпадае на сферы разумовыя, інтэлектуальныя. Для абазначэння вынікаў яе выкарыстоўваюцца назоўнікі *праца, работа*. Гэта пацвярджае тлумачальны слоўнік [4].

ПРАЦА, -ы, ж. ... 3. Вынік творчай, разумовай дзейнасці; твор. Друкаваная праца. Лінгвістычная праца. // толькі мн. (працы, прац). Назва навуковых часопісаў, зборнікаў. Працы Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР.

РАБОТА, -ы, ж. ... 6. Прадукт працы; выраб, твор. Работы юных мастакоў. □ *Першай работай І. Ждановіч у тэатры з’явілася ўвасабленне вобраза Данілікі... Сабалеўскі. Прыкметнае месца на выстаўцы адведзена работам майстроў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.* “Звязда”.

Паводле дэфініцый, што цытуюцца, і ілюстрацый да іх, словы *праца* і *работа* ў паказаных значэннях супадаюць або вельмі блізкія, таму ў тэксце могуць узаемна замяняцца.

Параўнальна з дзеясловам *рабіць* ‘займацца якой-небудзь справай, прымяняючы сваю працу’, які характэрны найбольш для жывой народнай мовы, *працаваць* ужываецца нашмат шырэй у тэкстах кніжных стыляў. Таму як заканамерная і актуальная ўсведамляецца карыстальнікамі літаратурнай мовы словаўтваральная адпаведнасць: *працаваць* → *праца*, аналагічна да *рабіць* → *работа* (насамрэч дзеяслоў, запазычаны з польскай, утварыўся ад назоўніка *праца*). Гэтая акалічнасць можа быць вырашальнай, каб аддаць перавагу назоўніку *праца*: апошні “ўзнаўляецца” ў маўленні праз дзеяслоў *працаваць*.

Многія моўцы асэнсоўваюць слова *праца* як выяўна беларускае. І звычайна ўжываецца яно

тымі аўтарамі, якія дбаюць пра належны літаратурны ўзровень тэкстаў. Некалькі прыкладаў.

“Слоўнік тэрміналогіі агульнай раслінагадоўлі” ў якасці крыніц тэрміналагічнай лексікі прыводзіць 30 назваў навуковых **прац** па земляробстве... [1, с. 87]. Ф. М. Янкоўскі – аўтар каля 300 навуковых **прац** (Н. Гаўрош). У некаторых рускіх **працах** сцвярджаецца, што выразы з кампанентам “свадьба” з’явіліся ў Расіі толькі ў канцы XIX ст., але гэта не так (І. Лепешаў). Да навукоўцаў дайшлі ўсяго два-тры дзясяткі асобнікаў дарвінаўскай **працы** (Звязда. 23.11.2013).

Прывядзем сказы, дзе назоўнік **праца** мае значэнне ‘карціна, твор выяўленчага мастацтва, кінафільм, спектакль’ і пад.

Як можа зачараваць мастак журы і гледача сваімі **працамі**? (Радые “Сталіца”. 20.02.2014). Мае калегі [мастакі] выставілі вельмі цікавую серыю **прац**; Я вельмі захапляюся **працамі** сваіх сяброў мастакоў (М. Котава. – Беларускае радые. I канал. 1.03.2013). Я з цяжкасцю ўяўляла пасля таго, як мела справу з **працамі** Рэгіна, Несцерава і іншых, якім чынам успрымаць нейкае мастацтва плаката (Звязда. 20.02.2013). Дыяпазон яго [Алеся Пушкіна] даравання ахоплівае манументальныя **працы**, упрыгожванне хрысціянскіх храмаў, аздабленне забудоваў, станковы жываніс (Наша слова. 4.12.2013). Наступная вялікая **праца** Р. Аляксандрава і І. Дунаеўскага – карціна “Волга, Волга”

(Р. Патака. – Радыеканал “Культура”. 30.04.2014). Мы адчуваем навагу да тых акцёрскіх **прац** [радыёпастановак, спектакляў 1960 – 1980 гг.] (А. Вінярскі. – Тамсама. 13.05.2014).

Адначасова з такімі прыкладамі мэтазгоднага і пажаданага ўжывання назоўніка **праца** назіраюцца выпадкі адступлення ад заваяваных літаратурнай мовай пазіцый у абсягу лексікі.

Спадар Скрабец можа і павінен знайсці сабе **работу** (Народная воля. 11.03.2014). 9 мая зменіцца **работа метро** (Тамсама. 8.05.2014). **Работа над самім сабой, перакладчыцкая работа** [Аркадзя Куляшова] (Т. Нудзіна). З вопыту **работы** (Роднае слова. 2013. № 11).

У такіх кантэкстах больш звыклым, прыдатным было б слова **праца**. Гаворым жа і пішам: *чалавек працуе* ‘займаецца якой-небудзь працай’, *пісьменнік працуе над сабой* ‘павышае прафесійны ўзровень’, *метро працуе, настаўнік (школа) працуе*.

Спіс літаратуры

1. Беларускае радые: энцыклапедыя. – Мінск: БелЭн, 1994.
2. Бушлякоў, Ю. Жывая мова / Ю. Бушлякоў. – Радые Свабодная Эўропа / Радые Свабода, 2013.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Вып. 27.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: БелСЭ, 1980. – Т. 4.
5. Янкоўскі, Ф. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1962.

Мова маёй зямлі

ЯШЧЭ РАЗ ПРА ГАВОРКІ ДУБРОВЕНШЧЫНЫ

Да апісання гаворак Дубровеншчыны мне давалося звяртацца неаднаразова і невыпадкова. Упершыню гэта было звязана з укладаннем у 1997 г. дакументальна-гістарычнай хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Мне было даручана напісаць пра гаворкі Дубровенскага раёна (гл.: Памяць. Дубровенскі раён. Кн. 1, с. 535 – 539). Адначасова было апрацавана шмат іншых матэрыялаў, у тым ліку і на польскай мове, так ці інакш звязаных з упамінаннем пра Дуброўну і дубровенцаў, а таксама жыхароў навакольных паселішчаў (Тамсама, с. 128 – 134).

Адметнасць складвання і паступовага развіцця блізкародных беларускай і рускай моў – наяўнасць аканья, атрыманага ў спадчыну ад племянных гаворак віцебскіх, полацкіх і смаленскіх крывічоў. У галіне кансанантызму падобнае месца займае вымаўленне мяккага санорнага [р’], у сувязі з чым гаворкі паўночна-ўсходняй дыялектнай зоны прынята называць мяккаэрымі. Гаворкі перасяленцаў з іншых рэгіёнаў, напрыклад з вёскі Лятэрня Полацкага раёна, на адзначанай тэрыторыі сустракаюцца рэдка. З-за

вымаўлення зацвярдзелага санорнага [р] жыхарамі гэтай вёскі суседзі называюць іх *рыгулямі*.

Звернем увагу на некаторыя адметнасці гаворкі Дубровеншчыны. Перш за ўсё гэта датычыцца некаторых гідронімаў як больш устойлівых да фанетычных змен архаізмаў старажытнай лексікі.

Да ліку іх у першую чаргу належаць гідронімы *макрядь* і *річадзь*. Першы абазначае акруглую ўпадзіну на водападзеле, нахштальт невялікага балотца, поўнага вады нават у летнюю спёку, з якога выцякае адзін з правых рукавоў рэчкі Дубровенкі. Другі рукаў, на супрацьлеглым баку кургана, называўся *калодзеські*. Па ўспамінах старажылаў, адтуль пачыналася рэчка Расасенка. Рэчышча яе ад вытокаў да Чыранскага моста называлася *річадзью*. У 1963 г. у сувязі з праведзенай меліярацыйнай па рэчышчах названых рэчак пракапаны сцёкавыя канавы да метра глыбінёй. З павышэннем стоку звязана паніжэнне ўзроўню грунтовых вод. Перасохлыя балоты сталі зарастаць лесам. Ландшафт мясцовасці прыкметна змяніўся не ў лепшы бок.

Па структуры ад названых гідронімаў не адрозніваюцца такія вядомыя старажытнаруускай мове архаізмы, як *рухлядь, челядь, чадь* ‘дзеці, дзятва’. Выходзіць, што па дыяпазоне значэнняў згаданая структурная падсістэма была разнастайнай.

Невядомы ўсходнеславянскім мовам глухі губна-зубны зычны [ф] пасля хрышчэння Русі замацаваўся ў рускай літаратурнай мове пад уплывам стараславянскай мовы. З часу вайны 1812 г. вядомы выраз *штоб цябе пранцы (французы) узялі*, якім, верагодна, палохалі непаслухмяных дзяцей. У беларускай мове гук [ф] паслядоўна замяняецца блізкімі па артыкуляцыі гукамі ці іх спалучэннямі пераважна ва ўласных імёнах (*Пілін, Панас, хверма, Хвядос, Хвядот, Хведар*).

Хутчэй за ўсё, з палаталізацыяй звязана замена зацвярдзелага санорнага [р] палаталізаваным санорным [л], што зрэдку назіраецца ў гаворках. Замест *Рыгор – Лігор*, яго хутар – *Лігорыўшчына*. Іншых выпадкаў чаргавання плаўных санорных не выяўлена.

Асаблівую цікавасць у гэтых адносінах выклікае замена звонкага білабіяльнага гука [б] яго глухім адпаведнікам [п] пры ўтварэнні некаторых тапонімаў. Так, па мадэлі *Коршыкава* ад апелятыва *коршык* ‘астраб’ утворана назва вёскі *Пуцяціна*. У аснову яе пакладзены апелятыў *буцян* – мясцовая назва бусла. Зыходны першапачатковы варыянт – *Буцяціна*. З улікам адзначанай замены гукаў замацаваўся варыянт *Пуцяціна*. Вытворнымі ад яго маглі быць назвы жыхароў, ураджэнцаў ці выхадцаў з вёскі нахталт *пуцяцінец, пуцінец і пуцін*, якія спачатку ўжываліся са значэннем мянушак, а з цягам часу аформіліся ў якасці прозвішчаў.

Апелятыў *буцян* вядомы не толькі гаворкам паўночна-ўсходняй дыялектнай зоны. Варыянты яго зафіксаваны ў помніках старабеларускага пісьменства: *ботянь, батянь, батьянь*, нават з адлюстраваннем цэкання *боцянь, боцянь*, а таксама ў складзе фразеалагізма *яко ботянь жабою пановати* (Гістарычны слоўнік беларускай мовы; далей ГСБМ. Вып. 2, с. 169). У якасці літаратурнай нормы замацавалася слова *бусел*, два выпадкі ўжывання якога зафіксаваны ў згаданым слоўніку: *бусель, бусюль* (Тамсама, с. 259).

Беларускай мове вядомы прыметнікі і прыслоўі, утвораныя ад караня *лепъ*. Як састаўная частка гэты карань уваходзіць у склад рускага прыметніка *великолепный* ‘надта прыгожы’. У значэнні ‘прыгожы’ ў старабеларускай мове ўжываўся прыметнік *лепый* (ГСБМ. Вып. 16, с. 357).

Гэты карань упершыню зафіксаваны ў летапісным паданні пра прыгажуну-варага ў выразе *И бе Якунъ съ лепъ и куна яго золотомъ шита* (“І быў Якун гэты надта прыгожы і плашч яго золатам расшыты”). Старажытнае пісьмо было суцэльным, прабелы паміж словамі адсутнічалі,

таму займеннік *съ* (форма мужчынскага роду ад *сей*) памылкова аб’яднаўся з каранем *леп*, у выніку чаго прыгажун вараг апынуўся сляпым. Вобраз сляпога рыцара быў пакладзены А. Талстым у аснову балады “Такон Сляпы”.

Кароткі дзеепрыметнік *лепль* з эпентэзай галоснага [e], каб пазбегнуць збегу зычных (*леп[е]лть*), і палаталізацыяй санорнага [л’] пасля падзення рэдукаваных (*леп[е]ль*) лёг у аснову назвы горада *Лепель*, размешчанага на беразе Лепельскага возера. У помніках пісьменства гэты населены пункт згадваецца з XV ст. Паводле назвы ён павінен адпавядаць найпрыгажэйшаму гораду Беларусі.

У некаторых гаворках паўночна-ўсходняй дыялектнай зоны (як і ў іншых рэгіёнах Беларусі) памяншальна-ласкавыя варыянты імёнаў захоўваюцца за іх носьбітамі на працягу ўсяго жыцця: былая манашка *Аўдулька*, удовы *Лёксачка, Палагейка, Тацянка*, ляснік *Ладзіміроўшка*, удавец *Мікалайчык*, дзяды *Юрачка і Піліпушка* (апошні, падвыпіўшы, на пацеху аднавяскоўцам дэкламаваў ім самім прыдуманая прыпеўкі нахталт “Пінжак новы, штаны ў клетку, выпалняю пяцілетку”; зяць папярэдзіў яго, што ў час калектывізацыі гэта могуць расцаніць як агітацыю супраць яе правядзення, і тады дзеду давядзецца “выпалняць пяцілетку” на Салаўках).

Паходжанне фразеалагізма *выматаць кішкі на палонік* ‘давесці да адчаю’, хутчэй за ўсё, звязана з тым, што перад начынкай каўбас (памясцоваму *кілбас*) вымытыя кішкі для прасушкі намотвалі на апалонік. Паходжанне фразеалагізма *дурны як Дабрынскае гумно* не паддаецца высвятленню. Па наяўнасці яго ў маўленні раней незнаёмыя людзі высвятляюць, што яны землякі, выхадцы з Дубровеншчыны.

Вывучэнню асаблівасцей беларускай дыялектнай мовы, акрамя фундаментальных даследаванняў, прысвечаны шэраг іншых прац, у тым ліку кандыдацкіх дысертацый. Пры гэтым улічвалася, асабліва пры збіранні фактычнага матэрыялу, нівеляванне дыялектаў у сувязі з ліквідацыяй непісьменнасці вясковага насельніцтва, пашырэнне асветы праз школу, прэсу і іншыя сродкі масавай інфармацыі. Пры апытанні асноўная ўвага звярталася на старэйшае пакаленне вяскоўцаў як носьбітаў традыцыйнай гаворкі. Цяпер нівеляванне дыялектаў дасягнула свайго апагею. Яны паступова замяняюцца беларуска-руускай трасянкай, што абумоўлена міграцыяй вясковага насельніцтва ў сувязі з Чарнобыльскай аварыяй і перасяленнем яго ў гарады.

Увогуле трэба адзначыць, што, нягледзячы на шэраг прац на беларускай лінгвагеаграфіі, дыялектная мова вывучана яшчэ недастаткова.

Аляксей ГРУЦА,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

ВНУ – школе

Нона ШАНДРОХА

“УСЁ ТАМ: І ЗЯМЛЯ, І НЕБА, І ВАДА...”

МЕТАДЫЧНАЯ КАШТОЎНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ЗАГАДКІ Ў СУЧАСНАЙ ШКОЛЕ

...Выхваўчае значэнне гэтага жанру ў нашы дні цяжка пераацаніць. Таму што за доўгія стагоддзі ўтварыўся агромністы, бязмежны свет загадкавай пазэіі, пранікаць у які і надзвычай цікава і надзвычай карысна, асабліва і перш за ўсё дзецям – самым маладым наследнікам вялікай духоўнай спадчыны народа.

Н. Гілевіч.

Далучэнне вучняў да этнакультуры – прыярытэтная задача нацыянальнай школы на сучасным этапе адукацыі. Належнае месца варта адвесці беларускім народным загадкам як каштоўнай крыніцы народнай мудрасці, цудоўнаму дыдактычнаму матэрыялу і сродку развіцця маўлення вучняў. Акцэнтуючы ўвагу на родным слове як крыніцы развіцця асобы вучня, вядомы айчынны мовазнаўца В. Протчанка слушна адзначаў, што “неабходна так наладжваць навучальны працэс, каб моўная адукацыя садзейнічала засваенню культуры беларускага народа, а адным з галоўных накірункаў у працы настаўнікаў стала фарміраванне вучня як моўнай асобы – носьбіта мовы, яе творцы, суб’екта, які любіць роднае слова, беражэ яго і карыстаецца ім перш-наперш як інфарматыўным сродкам ва ўсіх сферах жыццядзейнасці: пазнавальнай, навучальнай, нацыянальна-культурнай, бытавой” [1, с. 57]. У гэтай сувязі вывучэнне беларускай народнай загадкі ў школьным курсе беларускай мовы прадугледжвае развіццё пазнавальных здольнасцей вучняў і набыццё імі ведаў пра навакольны свет. Важна дапамагчы вучням судзіць мастацкія вобразы загадкі з праявамі аб’ектыўнай рэальнасці. Спазнанне жыцця праз вопыт мастацкага асэнсавання – адна з асноўных задач асобасна арыентаванай методыкі.

Вызначаючы месца беларускай народнай загадкі ў педагогічным працэсе, а таксама ў фарміраванні камунікатыўна-маўленчай асобы вучня, варта прызнаць той факт, што загадцы як фальклорнаму жанру надаецца недастаткова ўвагі. Так, з прааналізаваных 2677 практыкаванняў сучасных школьных падручнікаў па беларускай мове (V – XI класы) толькі ў 14 практы-

каваннях (0,52%) у якасці дыдактычнага матэрыялу прапанаваны беларускія народныя загадкі. У школьных падручніках па мове для V класа (ч. 2), IX – XI класаў практыкаванні з беларускімі народнымі загадкамі адсутнічаюць. Згаданыя вышэй 14 практыкаванняў фарміруюць толькі моўную кампетэнцыю вучня, а ў дачыненні да камунікатыўна-маўленчай кампетэнцыі не выкарыстаны, на жаль, той велізарны метадычны і педагогічны патэнцыял, што змяшчае беларуская народная загадка.

Аналіз школьных падручнікаў па беларускай мове (V – XI класы) паказаў, што загадкі прадстаўлены ў абмежаванай колькасці. Жанр беларускай народнай загадкі рэалізаваны ў школьных падручніках з наступнымі фармулёўкамі заданняў: **V клас (ч. 1): Практикаванне 79** (с. 45). *Адгадайце загадкі. Спішыце, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары або апостраф. Практикаванне 93* (с. 50). *Адгадайце загадкі. Спішыце, дапісваючы канчаткі дзеясловаў. Вызначце асобу, час, спражэнне дзеясловаў. VI клас: Практикаванне 282* (с. 152). *Спішыце загадкі, замяняючы лікі словамі. Адказы дайце вусна. Практикаванне 287* (с. 153 – 154). *Спішыце загадкі, дапасоўваючы лічэбнікі да назоўнікаў. Пазначце род, лік і склон лічэбніка адзін у кожным сказе. Практикаванне 301* (с. 159). *Спішыце загадкі, замяняючы лікі словамі, ставячы назоўнікі, што ў дужках, у патрэбнай форме. Практикаванне 387* (с. 203 – 204). *Адгадайце загадкі. Якія з выдзеленых займеннікаў пыталыныя, а якія – адносныя? Абгрунтуйце сваю думку. Практикаванне 507* (с. 262). *Прачытайце і адгадайце загадкі. Спішыце, дапісваючы канчаткі дзеясловаў. Практикаванне 513* (с. 265). *Спішыце загадкі,*

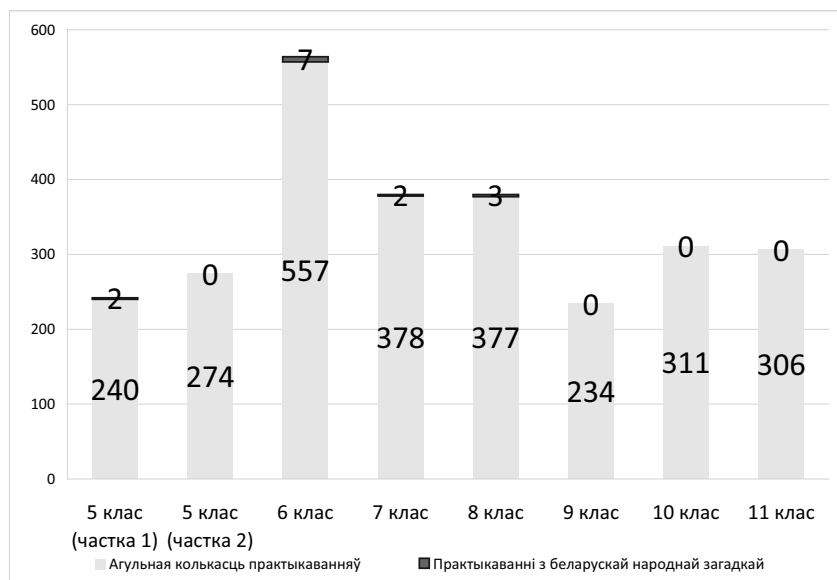
устаўляючы прапушчаныя літары. У дужках абазначце час, асобу, лік, трыванне дзеяслова *бегчы* (і вытворных ад яго). **Практыкаванне 514** (с. 265 – 266). *Спішыце загадкі, раскрываючы дужкі. Пасля дзеяслова есці ў дужках абазначце яго час, асобу, лік, трыванне.* **VII клас: Практыкаванне 84** (с. 47). *Прачытайце і адгадайце загадкі. Вызначце форму дзеепрыметнікаў. Выпішыце загадкі, у якіх дзеепрыметнікі маюць кароткую форму, назаўважце іх лік і род, устаўце прапушчаныя літары.* **Практыкаванне 95** (с. 52). *Прачытайце прыказкі і загадкі. Прааналізуйце напісанне не (ня) з дзеепрыметнікамі.* **VIII клас: Практыкаванне 191** (с. 140). *Адгадайце загадку. Зрабіце сінтаксічны разбор сказаў. Назавіце няпоўны сказ. Растлумачце, чаму адсутныя члены сказа лёгка ўзнаўляюцца.* **Практыкаванне 219** (с. 160). *Прачытайце беларускія народныя загадкі, прыказкі, прымаўкі. Назавіце аднародныя члены сказаў, вызначце, якімі сродкамі яны звязаны паміж сабой. Выпішыце наасобку сказы са спалучальнымі, супраціўнымі і размеркавальнымі злучнікамі. Растлумачце знакі прыпынку ў сказах.*

Дэталёвы аналіз згаданых практыкаванняў дае падставы канстатаваць, што толькі ў адным з практыкаванняў у падручніку для VIII класа загадкі выкарыстаны не толькі для фарміравання моўнай кампетэнцыі, але і для **камунікацыйна-маўленчай: Практыкаванне 211** (с. 155). *Прачытайце загадкі, захоўваючы патрэбную інтанацыю пры аднародных членах сказа. Вызначце, якімі членамі сказа з'яўляюцца аднародныя члены і чым яны выражаны.* **Вывучыце загадкі, якія вам больш спадабаліся. Загадайце іх сваім бацькам, сябрам, знаёмым** [вылучана намі. – Н. Ш.]. *Якія зборнікі беларускіх загадак вы ведаеце? Выпішыце з іх некалькі загадак, у якіх ёсць аднародныя члены сказа.*

Супастаўляльны аналіз школьных падручнікаў па беларускай мове (V – XI класы) з народнымі загадкамі пададзены ў выглядзе дыяграмы.

У падручніку для V класа з 240 практыкаванняў (ч. 1) толькі 2 практыкаванні (0,8%) змяшчаюць беларускія народныя загадкі, а ў 2-й частцы падручніка (274 практыкаванні) няма ніводнай народнай загадкі. У падручніку для VI класа з 557 практыкаванняў – 7 (1,2%) з народнымі за-

Дыяграма. Практыкаванні з выкарыстаннем народных загадак у школьных падручніках па беларускай мове (V – XI класы).

гадкамі, адпаведна ў VII класе з 378 – 2 (0,5%), VIII класе з 377 – 3 (0,8%). У падручніках для IX – XI класаў практыкаванняў з беларускімі народнымі загадкамі няма.

Як паказваюць назіранні і даследаванні, загадкі ў народзе амаль перасталі складвацца і фальклорную загадку пачала паступова замяняць літаратурная, аўтарская. Актыўнае выцясненне беларускай народнай загадкі з народнага ўжытку і тым больш са школьных падручнікаў, зразумела, мае некаторыя падставы. Напрыклад, канчаткова зніклі з'явы і прадметы, якія былі ў аснове метафарычных вобразаў, а таму многія старыя народныя загадкі амаль не існуюць у маўленчым асяроддзі школьнікаў. Сучаснаму, асабліва гарадскому, вучню не хопіць (нават з улікам яго крэатыўнасці і здольнасці вобразна мысліць) ніякай кемлівасці, каб разгадаць, напрыклад, загадку пра цэп для малацьбы: *Круціца, верціца, на ноч навесіца. (Цэп)* (1709)* [2], або пра прадзенне кудзелі: *Пяць авечак стажок скубуць, а пяць дарожкай бягуць. (Прадзенне)* (1805), ці калаўрот: *Сярод хаты стаіць чорт рагаты. (Калаўрот)* (1813), ці чаўнок з пражаю: *За жоўтым парасяткам кішачкі цягнуца. (Чаўнок з пражаю)* (1839) і інш.

Думаецца, што такія загадкі пазнавальныя і названыя ў іх прылады працы і рэчы хатняга ўжытку вяртаюць нас у мінулае, той час і тую гістарычную эпоху, пра якія мы абавязкова павінны ведаць. Таму пераважная большасць

* Тут і далей у тэксце артыкула ў круглых дужках указаны толькі парадкавы нумар загадкі; даследаваны матэрыял узяты з адной крыніцы [2].

традыцыйных народных загадак заслужана можа разлічваць на сваё “знаходжанне” і пачэснае месца ў школьных падручніках, бо загадкі пра з’явы і сілы прыроды, флору і фаўну, увогуле пра чалавека заўсёды застаюцца папулярнымі і актыўна садзейнічаюць развіццю паэтычнага густу. Ніякі іншы від або жанр фальклору ніколі не зможа замяніць загадку, бо, як слушна адзначаў Ніл Гілевіч, “загадкі прызначаны перш за ўсё для таго, каб адкрываць чалавеку паэзію ва ўсім, што яго акружае, каб развіць у ім здольнасць глядзець на свет навакольных прадметаў і з’яўчачыма паэта” [3, с. 8].

Загадкі ў школьным курсе беларускай мовы – дзейсны сродак інтэлектуальнага выхавання, бо вымагаюць максімальнага напружання розуму, умення арыентавацца ў складанай сітуацыі, вызначаць прычынна-выніковыя сувязі паміж асобнымі фактамі і з’явамі рэчаіснасці. У дачыненні да школьнай практыкі загадкі прапаноўваюцца ў тым узросце, калі вучань ужо мае адпаведны досвед і запас ведаў пра свет. Каб адгадаць загадку, вучню трэба не толькі ўмець назіраць і ведаць навакольнае жыццё, з’явы прыроды і грамадства, але і пазнаваць іх у інакш сказанай, загадкавай форме. Загадка можа існаваць толькі ў пары з адгадкай, якая адыгрывала істотную ролю ў рытуале загадвання, бо “загадка без разгадвання прыносіць смерць, а разгадка – жыццё” [4, с. 58].

На думку педагогаў [5], працэс адгадвання – своеасаблівая гімнастыка, што мабілізуе і трэніруе розум дзіцяці. Загадка дазваляе настаўніку дапамагчы школьнікам пабудаваць алгарытм по-

шуку адгадкі, які можа быць прыблізна такім: вызначыць, што і дзе трэба шукаць; вылучыць і аб’яднаць магчымыя прыкметы; прапанаваць адгадку і даказаць яе правільнасць. Кожны настаўнік разам з вучнямі можа выпрацаваць свой парадак адгадвання загадкі. Адгадванне загадак дысцыплінуе розум, прывучае дзяцей да дакладнай логікі, да разважання і доказу.

У загадках змяшчаецца мудрасць народа, яго імкненне да ведаў, цікаўнасць, назіральнасць, кемлівасць, дасціпнасць. Дзякуючы красамоўнай і лаканічнай форме беларускія народныя загадкі могуць актыўна выкарыстоўвацца на ўроках беларускай мовы і літаратуры, пры выкладанні іншых школьных прадметаў, а таксама пры правядзенні пазакласных мерапрыемстваў.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Протчанка, В. У.** Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В. У. Протчанка. – Мінск : НІА, 2001. – 212 с.
2. **Загадкі / НАН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору;** склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі; рэд. А. С. Фядосік. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 363 с.
3. **Гілевіч, Н. С.** Паэтыка беларускіх загадак / Н. С. Гілевіч. – Мінск : Выш. школа, 1976. – 128 с.
4. **Фрейдэнберг, О. М.** Миф и литература древности / О. М. Фрейдэнберг. – М. : Наука, 1978. – 605 с.
5. **Илларионова, Ю. Г.** Учите детей отгадывать загадки / Ю. Г. Илларионова. – М. : Педагогика, 1985. – 254 с.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год ЛІСТАПАД

1 лістапада – 60 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Шэлехава, паэта, кінасцэнарыста, драматурга, перакладчыка

2 лістапада – 105 гадоў з дня нараджэння Максіма Лужаніна (сапр. Аляксандр Каратай; 1909 – 2001), паэта, празаіка, кінадраматурга, перакладчыка, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, заслужанага дзеяча культуры Польшчы

3 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Паўла Левановіча (1914 – 1943), празаіка, публіцыста

4 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Палыкова (1944 – 2004), скульптара

5 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Надзеі Хадасевіч-Лежэ (1904 – 1983), французскай мастачкі беларускага паходжання

60 гадоў з дня нараджэння Ігара Алоўнікава, музыканта, педагога, народнага артыста Беларусі

6 лістапада – 95 гадоў з дня нараджэння Мікалая Гарулёва (1919 – 1980), празаіка, драматурга, паэта, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

7 лістапада – 200 гадоў з дня нараджэння Станіслава Мікуцкага (1814 – 1890), мовазнаўцы, фалькларыста, педагога

110 гадоў з дня нараджэння Алеся Рыбака, празаіка

8 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Змітра Жыткевіча (1904 – 1955), паэта, празаіка

10 лістапада – 265 гадоў з дня нараджэння Мацея Радзівіла (1749 – 1800), дзяржаўнага дзеяча ВКЛ, драматурга, кампазітара

80 гадоў з дня нараджэння Івана Курбекі (1934 – 2009), паэта і літаратуразнаўцы

11 лістапада – 300 гадоў з дня нараджэння Марціна Матушэвіча (1714 – 1773), дзяржаўнага дзеяча, пісьменніка-мемуарыста, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Віктара Гросы (1934 – 1980), скульптара

45 гадоў з часу стварэння Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага музычнага тэатра, цяпер заслужаны калектыў Беларусі

12 лістапада – 135 гадоў з дня нараджэння Баляслава Бальзукевіча (1879 – 1935), скульптара

110 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Іванова (1904 – 1955), кампазітара

85 гадоў з дня нараджэння Яшы Бурша (сапр. Анісяровіч), паэта, мастака. Жыве ў Польшчы

Заканчэнне на с. 65, 74.

ТРАДЫЦЫ ПЕРАЕМНАСЦІ

ЯЕ ВЯЛІКАСЦЬ ФОРМА

Пераемнасць у адукацыйным працэсе – важная ўмова якасці навучання. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “беларуская мова” ў якасці аднаго з асноўных акрэслівае прынцып пераемнасці і развіцця ў межах асобных тэм і ступеняў навучання. Гэты прынцып разглядаецца пераважна ў аспекце зместу навучання, што патрабуе аднастайнасці падыходаў да тлумачэння навуковых з’яў, агульнасці тэрміналагічнай сістэмы.

У метадычнай літаратуры рэалізацыя прынцыпу пераемнасці прасочваецца як сувязь паміж I і II ступенямі навучання (пачатковая і агульнаадукацыйная школа). Але не менш важным падаецца рэалізацыя гэтага прынцыпу ва ўзаемасувязі агульнаадукацыйнай і вышэйшай навучальнай установы. Амаль кожны ўчарашні школьнік адчувае цяжкасці падчас навучання ў ВНУ, і звязана гэта нярэдка з неадпаведнасцю ў змесце моўнага матэрыялу, несфарміраванасцю асобных лінгвістычных паняццяў, неразмежаванасцю некаторых моўных з’яў.

Аўтары артыкула хацелі б звярнуцца да зацікаўленых асоб і абмеркаваць некаторыя вельмі важныя тэарэтычныя і практычныя пытанні навучання беларускай мове ў агульнаадукацыйнай установе і ўстанове вышэйшай адукацыі.

Першая праблема, якую мы прапануем для абмеркавання, – дэфініцыя паняцця **форма слова**.

Штуршком да выбару гэтай праблемы сталі да статкова спрэчныя сцверджанні і заданні, змешчаныя як у падручніках для школы, так і дапаможніках для вышэйшых навучальных устаноў:

1) у падручніках па беларускай мове для агульнаадукацыйных школ для словаўтваральнага разбору прапануюцца формы дзеепрыметніка і дзеепрыслоўя: *падрыхтаваны* [6, с. 46], *працягнутай* [6, с. 67], *адноўлены* [7, с. 24], *лежаць* [7, с. 242], *пазнаўшы* [3, с. 39], *снедаючы* [3, с. 139], *названых* [4, с. 4], *звязаных* [4, с. 5];

2) у якасці словаўтваральных афіксаў у школьных падручніках прадстаўлены суфіксы суб’ектыўнай ацэнкі назоўнікаў і прыметнікаў, таму для словаўтваральнага разбору вучням VIII класа прапануюцца формы *ручэйк*, *раўчучок*, *вялізны* [1, с. 89, 116, 149];

3) у марфалагічным разборы дзеепрыслоўя прапануецца ўказаць пачатковую форму – інфінітыў [6, с. 80];

4) аснова слова нярэдка акрэсліваецца як частка слова без канчатка і суфіксаў інфінітыва і постфікса *-це* [5, с. 208].

Такі стракаты пералік у аснове мае адну праблему – размежавання паняццяў *слова* і *формы слова*.

Мы звярнуліся ў пошуках адказаў да навуковай, вучэбнай і даведачнай літаратуры. Слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў амаль адзінадушна адзначаюць, што **формы слова** – гэта марфалагічныя відазмяненні слова, якія маюць пэўныя граматычныя значэнні, выражаныя фармальнымі формазмяняльнымі паказчыкамі: *зіма* – *зіме*, *зімамі* і г. д. [10, с. 162]. Кожнае зменнае слова мае сваю парадыгму – сукупнасць словаформ [8, с. 315].

У падобным рэчышчы трактуецца паняцце формы ў вучэбнай літаратуры. У дапаможніках для філалагічных факультэтаў адзначаецца, што **формы слова** – гэта разнавіднасці аднаго і таго ж слова, якія маюць адно лексічнае значэнне і супрацьпастаўленыя граматычныя значэнні: *чытаць* – *чытаю*, *чытаеш*, *чытае* і г. д. [9, с. 14]. У школьным курсе навучання беларускай мове паняцце *форма* ўводзіцца ў V класе. Пад **формай** разумеюцца моўныя адзінкі з адным лексічным і розным сінтаксічным значэннямі: *цішыня* – *цішыні*, *цішынёй*, *у цішыні* [2, с. 101].

На першы погляд, усё лагічна і зразумела. Аднак з якім значэннем тады ўжываецца слова **форма** ў словазлучэннях *форма закончанага трывання дзеяслова*, *дзеепрыметнік як форма дзеяслова*? Безумоўна, тут слова *форма* азначае нешта іншае.

Каб разабрацца, размяжваем паняцці *словаўтварэнне*, *формаўтварэнне* і *словазмяненне*.

Тэрмін **словаўтварэнне** мае два значэнні. Першае – гэта працэс (вынік) утварэння новых слоў. Забяспечваючы працэс намінацыі і яго вынікі, словаўтварэнне адыгрывае важную ролю ў пазнавальнай дзейнасці чалавека і выступае як адзін з асноўных сродкаў папаўнення слоўнікавага складу. З іншага боку, гэта адзін з вельмі важных і складаных для вывучэння раздзелаў мовазнаўства. Складанасць сістэмы словаўтварэння абумоўлена цеснымі сувязямі з іншымі моўнымі ўзроўнямі – фанетыкай, марфалогіяй, сінтаксісам і граматыкай у цэлым, цяжкасцю дыферэнцыяцыі сінхраніі і дыяхраніі, вялікай колькасцю і разнастайнасцю словаўтваральных адзінак (пачынаючы са словаўтваральнага афікса і заканчваючы словаўтваральнымі катэгорыямі). Але ў першую чаргу складанасць словаўтварэння як раздзела мовазнаўства звязана з немагчымасцю правядзення выразных межаў паміж словаўтварэннем і словазмяненнем, словазмяненнем і формаўтварэннем.

Тэарэтычныя пытанні набываюць істотнае практычнае значэнне, напрыклад пры правядзенні словаўтваральнага разбору, вызначэнні слова і формаўтваральных афіксаў, вывучэнні дзеепрыметніка і дзеепрыслоўя і іншых форм слоў.

Словазмяненне – гэта ўтварэнне для кожнага асобнага слова яго парадыгмы. Мы маем справу з адным і тым жа словам у розных граматычных формах: *брат, брата, брату, братам, (пры) браце; браты, братоў, братам, братамі, (пры) братах*. Шырокае выкарыстанне канчаткаў як сродку словазмянення і вызначае флектыўны характар беларускай мовы (як і блізкароднасных рускай і ўкраінскай моў).

Формаўтварэнне – утварэнне граматычных форм слова. Часта словазмяненне і формаўтварэнне не размяжоўваюцца і проціпастаўляюцца словаўтварэнню: *пісаць – пісаў // перапісаць – перапісаў*. Аднак многія сучасныя даследчыкі словазмяненне адрозніваюць ад яго формаўтварэння. Так, пад формаўтварэннем разумеюць уласціваць слова выражаць з дапамогай адпаведных сродкаў дадатковыя граматычныя (не сінтаксічныя) значэнні: трыванне і стан, прошлы час і ўмоўны лад дзеяслова, дзеепрыметніка, дзеепрыслоўя, ступені параўнання, суб'ектыўную ацэнку якасных прыметнікаў і прыслоўяў: *пісаць – напісаць, пісаў – напісаны, напісаўшы; высокі – вышэйшы – найвышэйшы, белы – беленькі*.

Такое разыходжанне ў поглядах прыводзіць да рознай сэнсавай напоўненасці тэрміна *форма*. Можна вылучыць два падыходы да акрэслення значэння. Прыхільнікі першага падыходу да аднаго слова адносяць формы з адным намінацыўным і рознымі сінтаксічнымі значэннямі: *стол – стала, хаджу – ходзіш*, а да розных слоў – трывальныя пары: *адвучваць – адвучыць, пісаць – напісаць*. Другі падыход заснаваны на проціпастаўленні граматычных (якія патрабуюць абавязковага выражэння) і неграматычных значэнняў. Формы, што адрозніваюцца толькі граматычнымі значэннямі, адносяць да аднаго слова і разглядаюць як працэс формаўтварэння: *стол – стала, адвучваць – адвучыць, пісаць – напісаць*, а да словаўтварэння адносяць толькі формы, якія адрозніваюцца неграматычнымі значэннямі (*лес – лясны, хадзіць – ход*).

Такім чынам, мы маем справу з рознымі сэнсавымі нападуннямі значэння слова *форма*, але пры навучанні разглядаем паняцце толькі ў рэчышчы словазмянення. Пра тое, што існуе яшчэ разуменне формы ў кантэксце формаўтварэння, у вучэбнай літаратуры гаворка не ідзе.

Атрымліваецца, што вучні павінны засвойваць гэтае паняцце інтуітыўна, бо ў навучальнай літаратуры акрэсліваецца такое паняцце, як формаўтваральныя суфіксы ступеняў параўнан-

ня прыметнікаў і суфіксы інфінітываў [2, с. 106, 107, 114; 9, с. 21 – 22].

Вернемся да прыкладаў, прыведзеных у пачатку артыкула. На наш погляд, нелагічна падаваць для словаўтваральнага аналізу словы, якія з'яўляюцца формамі слова (выражаюць несінтаксічныя граматычныя катэгорыі – дзеепрыметнікі, дзеепрыслоўі, словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі) – пункты 1, 2. Пры марфалагічным разборы (вызначэнні пачатковай формы) часціна мовы разглядаецца ў аспекце словазмянення, а дзеепрыслоўе, як вядома, нязменная форма дзеяслова – 3. Неабходна адрозніваць формаўтваральную і словаўтваральную аснову. Пры марфемным разборы мы вылучаем аснову словазмянення, у якую ўваходзіць усё слова, акрамя канчатка (для зменных слоў). У аснову формаўтварэння не ўваходзяць формаўтваральныя суфіксы – 4.

Дыферэнцыяцыя, гуманізацыя і стандартызацыя сучаснай адукацыі патрабуюць забеспячэння адзінства мэт, зместу і арганізацыйных формаў вучэбнага працэсу. Пераемнасць у навучанні школьнікаў і студэнтаў – адзін з найважнейшых фактараў поспеху гэтага працэсу.

Спіс літаратуры

1. **Бадзевіч, З. І.** Беларуская мова : вучэб. дапам. для 8-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматія. – Мінск : НІА, 2009. – 272 с.
2. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 5-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання : у 2 ч. / В. П. Красней [і інш.]. – Мінск : НІА, 2008. – Ч. 2. – 160 с.
3. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : НІА, 2009. – 256 с.
4. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : НІА, 2010. – 256 с.
5. **Беларуская мова** : вучэб. дапам. для ВНУ / пад рэд. Л. М. Грыгор'евай. – Мінск : Выш. шк., 2010. – 622 с.
6. **Валочка, Г. М.** Беларуская мова : вучэб. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, С. А. Язерская. – Мінск : НІА, 2009. – 256 с.
7. **Гардзей, Н. М.** Беларуская мова : вучэб. дапам. для 9-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Н. М. Гардзей, П. Л. Навіцкі, З. М. Тамашэвіч. – Мінск : НІА, 2011. – 264 с.
8. **Матвеева, Т. В.** Учебный словарь : Русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 432 с.
9. **Сучасная беларуская літаратурная мова** : Марфалогія : вучэб. дапам. / пад агул. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. Ул. М. Скакун, 1997. – 288 с.
10. **Сцяцко, П. У.** Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 222 с.

Алена ВАСІЛЕЎСКАЯ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Вольга КАЧАН,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

ЧАЛАВЕЧЫЯ КАШТОЎНАСЦІ І ПРЫЯРЫТЭТЫ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ТВОРАЎ ВАЕННАЙ ТЭМАТЫКІ (XI клас)

УДК 821.163.1.09 (072) + 373.015.31 : 17

У артыкуле аналізуюцца творы ваеннай тэматыкі, якія вывучаюцца ў XI класе, з улікам вызначэння чалавечых каштоўнасцей і прыярытэтаў. Зроблена спроба адказаць на пытанні: “Што значыць дабро, каханне, сяброўства, ісціна ў ваенных перыпетыях? Хто такі герой, вораг у час вайны?”

Ключавыя словы: *аксіялогія; культуралагічная накіраванасць; гандарны падыход; творчасць І. Навуменкі, В. Быкава; каштоўнасныя арыентацыі ў час вайны; успрыманне вучнямі твораў ваеннай тэматыкі.*

The article analyzes the works of military topics, which are studied in the 11th form (class), considering the definition of human values and priorities. The attempt was given to answer the questions: “What is good, love, friendship, truth in the military peripeteias? Who is a hero and who is the enemy during the war?”

У апошні час культуралагічная скіраванасць навучання і выхавання, яе значэнне ў жыцці грамадства набывае ўсё большую актуальнасць. Аксіялагічныя праблемы спрабуюць вырашыць і навукоўцы (Д. Вадзінскі, А. Грымаць, А. Лапцёнак, М. Лазарук, Т. Мушынская, Я. Перавозная, Д. Бугаёў, Т. Шамякіна, В. Козіч, М. Верціхоўская, В. Ляшук і інш.), і творцы. Сістэма чалавечых каштоўнасцей і прыярытэтаў фарміруецца, асэнсоўваецца, змяняецца на працягу часу. Для беларуса спрадвеку каштоўнасцю былі зямля, хата, гаспадарка, крыху пазней і навука. Але ў аснове заўсёды ляжалі традыцыйныя хрысціянскія каштоўнасці (ісціна, дабро, любоў, цяроўнасць). Тэматычны дыяпазон вышэйназванай сістэмы самы шырокі – ад пытанняў асабістага характару да глабальных праблем чалавецтва. Маладыя людзі “хапаюцца”, як за саломінку, за ўсё новае і неардынарнае. Часам гэта іх прыводзіць у нефармальныя аб’яднанні рознага кшталту. Думаецца, вельмі важна паспрабаваць скіраваць моладзь да добра, справядлівасці, любові, адказнасці.

Памочнікам і дарадцам не ў апошнюю чаргу выступае літаратура як люстэрка жыцця з яго каштоўнасцямі, нормаў, патрабаваннямі. Мастацкая літаратура аказвае ўплыў на фарміраванне маральных якасцей асобы. Уздзеянне літаратуры на пачуцці, уяўленне і волю чалавека выклікае эмацыйную ацэнку рэчаіснасці. Пры знаёмстве з мастацкім творам ва ўяўленні чытача паўстаюць пэўныя малюнкi з жыцця, уяўляюцца канкрэтныя сітуацыі, вобразы. Разам з тым дзякуючы мастацкім творам, у якіх адлюстраваны самыя разнастайныя і часам непрадказальныя жыццёвыя сітуацыі, чалавек спасцігае таямніцы, адкрывае нешта новае. Нельга забыцца, што ўспрыманне твора залежыць ад часу, жыццёвага вопыту, тых каштоўнасцей, якімі жыве грамадства на пэўным гістарычным этапе. Многія творы мастацкай літаратуры сёння прачытваюцца па-іншаму, адкрываюцца новыя

праблемныя дыяпазоны, “адшукваюцца” новыя аспекты. Напрыклад, гераізм мае цесную спалучанасць з трагізмам, тэма “Чалавек і прырода” мае адгалінаванні – прырода ў мірны і прырода ў ваенны час. “Ваенная” літаратура прайшла шлях ад гераізацыі да паказу трагічных аспектаў жыцця ў ваенных абставінах. Але і сёння яшчэ так і не дагаворана ўся праўда стасункаў чалавека на вайне. Яшчэ і сёння чытач чакае ад літаратуры больш рухомай дыялектыкі жыццёвай і мастацкай праўды.

Вучэбнай праграмай у XI класе для аналізу прапанаваны творы ваеннай тэматыкі І. Навуменкі (“Сямнаццацігадовая вясна”, “Хлопцы самай вялікай вайны”). Як і навуменкаўскія героі, школьнікі стаяць перад выбарам будучыні. Праўда, на іх лёс не прыпала страшнае выпрабаванне вайной.

Мэтазгодна было б напярэдадні прапанаваць адзінаццацікласнікам напісаць замалёўку накшталт “Якім я бачу сябе ў бліжэйшы час / у 17-гадовым узросце?”. Гэтае творчае заданне дапаможа стварыць эмацыйны настрой і падрыхтаваць да ўспрымання твора.

Напачатку зазначым, што названыя апаваданні маюць элемент аўтабіяграфічнасці: калі пачалася вайна, будучаму прэзаіку было толькі 17 гадоў, аднак ён удзельнічаў у барацьбе з ворагам. На дадзеным этапе вывучэння творчасці І. Навуменкі вучні могуць падрыхтаваць невялікія паведамленні пра лёс пісьменніка ў ваенны і пасляваенны час з мэтай актуалізацыі набытых раней ведаў. Перш чым рабіць павобразную характарыстыку герояў, можна вучням прапанаваць запоўніць анкету, пытанні якой дазваляць высветліць іерархію каштоўнасцей сучаснага пакалення юнакоў і дзяўчат. Потым, напрыканцы ўрока, калі будзе больш-менш зразумела матывацыя паводзін маладых людзей ваеннага часу, можна параўнаць і прааналізаваць, наколькі змянілася сістэма каштоўнасцей арыентацыі за семдзесят гадоў, наколькі адрозні-

ваецца змест паняццяў “патрыятызм”, “Радзіма”, “свабода”, “незалежнасць”.

Нездарма аўтар пачынае апавяданне “Сямнаццатай вясной” з пейзажнай замалёўкі пра бэз. Маладыя людзі больш востра адчуваюць еднасць з прыродай. Яны здольныя назіраць, замілавана любавання наваколлем і марыць пра добрую будучыню. Аднак галоўнага героя твора Цімоха “бэз у гэтую вясну на першым часе не хваляваў і не радаваў зусім” [3, с. 308], бо не было тых звычайных сітуацый, якія раней асацыяваліся з бэзам, выклікалі пазітыўныя пачуцці: “...упершыню за многія гады і мне, і маім сябрам не трэба было здаваць экзаменаў. Не было і настаўнікаў, якія вучылі нас у школе. Адны з іх пайшлі на фронт і ваявалі пад Ржэвам, а можа, пад Севастопалем, а другія таксама не задавалі нам урокаў, бо на фасадзе нашай школы трапятая чужы сцяг з чорнай свастыкай” [3, с. 308]. Увага цяпер была сканцэнтравана на іншым: кожны адчуваў сваю адказнасць перад Радзімай у абароне яе ад ворага.

З характэрным для юнацкага ўзросту запалам Цімох і яго сябры Цішка, Мікола і Сымон для сябе вызначылі, хто такія здраднікі. Першы, каго “залічылі” юнакі сюды, – камендант Кірыла Сёхман, чалавек быццам свой, але ён абяцаў смерць кожнаму, хто захоўваў агнястрэльную зброю, верыў у перамогу над германскай арміяй, стараўся хоць неяк адпомсціць ворагу за адабраныя жыццё, юнацтва, каханне, будучыню. Не даюць хлопцы паслаблення і сваім равеснікам: яны “лічылі, што весяліцца, танцаваць у такі час, калі ідзе вайна, калі ліецца кроў, проста ганебна” [3, с. 308]. Менавіта па гэтай прычыне Мікола Біцюг называе маладых дзяўчат і хлопцаў у скверыку здраднікамі і хоча кінуць гранату, адзіную, якую яны мелі і якая прызначалася для ворага. Юнакі не здраджвалі сваім прынцыпам, не адхіляліся ад іх, бо добра ўсвядомілі: “нельга сядзець склаўшы рукі, трэба дзейнічаць” [3, с. 309]. Упэўненасці ім дала і тое, што яны з гонарам лічылі сябе баявой групай, бо на іх “узбраенні ўжо быў вінтовачны абрэз, дзве лімонкі з капсулямі, з паўтуды аманалу і кавалак бікфордава шнура”. Яны былі “заклапочаныя планами далейшага ўзбраення і ў хуткім часе збіраліся аб’явіць германскаму фашызму **бязлітасную вайну**” [3, с. 309]. Гэтай ідэі юнакі надавалі такое значэнне, што, здаецца, не бачылі нічога вакол, паддаваліся эмоцыям настолькі, што маглі б быць заўважанымі, бо “вораг не дрэмле”, ён таксама стараецца ліквідаваць “непатрэбных” актывістаў, таму і дзейнічаць трэба было акуратна.

Нельга не звярнуць увагу на тое, што першым сярод сяброў залічыў сябе ў здраднікі Цімох:

“У гэты час, калі ішла вайна і калі там, на фронце, паміралі сапраўдныя героі, я, чалавек, які не зрабіў у жыцці яшчэ ніводнага подзвігу, закахаўся самым ганебным чынам” [3, с. 309]. Ён вельмі пакутаваў, але не мог нічога з сабой зрабіць, хоць і разумеў, што выбару ў яго няма: каханне каханнем, але найперш Радзіма. Цяпер мы разумеем, чаму раптам галоўны герой выклікаў у Міколы падазронасць: *“Нешта ты круціш, хаваешся ад нас. Кожны вечар у скверы тырчыш. Ты вады не муці, кажы праўду. Спалохаўся?..”* [3, с. 311]. Сказаць праўду Цімох не адважыўся, бо лічыў гэта ганебным, таму і даваўся Стасю (так звалі дзяўчыну, якую пакахаў Цімох) “адсунуць” на другі план, супакойваючы сябе тым, што справа не ў чысценькай суценцы ды капялюшыках і нават не ў самой бела тоненькай дзяўчыне.

Той, пакуль яшчэ адзіны ўчынак, калі сямнаццацігадовыя хлопцы парушылі планы ворагаў, забілі каменданта, зрабілі ўсё неспадзявана і не “пакінулі слядоў”, прымусіў юнакоў за адну толькі ноч і пасталець, і набрацца розуму, і пазбавіцца юнацкага максіmalізму. І самае, відаць, галоўнае – гэта зразумець, што тыя ўчарашнія чатыры “добрыя хлопцы” з’яўляюцца “вялікімі дурнямі” ды “варонамі”, бо, як гаварыў Сымон, бінтуючы нагу Цімоху пасля начной сутычкі, *“людзі ў сто разоў разумней за нас робяць. Ты думаеш, парню спалілі і лістоўкі раскідалі партызаны? Такія ж, як і мы партызаны, толькі не такія вароны”* [3, с. 317].

Хлопцы імкнуліся трапіць на фронт, удзельнічаць у барацьбе з ворагам не толькі каб здзейсніць подзвіг і называцца героямі. Яны проста не маглі быць у баку ад агульнанароднай трагедыі. Таму прыпісвалі сабе гады і адразу ж станавіліся дарослымі, ішлі на фронт. Гэта было заканамерна і зразумела, бо вораг вынішчаў вёскі, руйнаваў гарады, забіраў надзеі, мары, будучыню, усё тое, што ўкладвалася ў змест слова *Радзіма*. І Віктар радаваўся магчымасці раней пайсці на фронт, бо адчуваў, што *“прылучан да вялікай, святой справы, за якой сочыць увесь свет, якая вырашае лёс будучых пакаленняў”* [3, с. 322].

Вучні пры “ўпісанні” апавяданняў І. Навуменкі ў кантэкст творчасці пісьменнікаў ваеннага пакалення (з твораў В. Быкава, А. Адамовіча і інш.) павінны ўбачыць адметнасці творчай індывідуальнасці празаіка, стыльовае непадабенства. Адказ вучняў на пытанне: “Чым адрозніваецца паказ чалавека на вайне ўтворах І. Навуменкі і В. Быкава?” павінен падвесці да думкі, што В. Быкаў паказвае смерць кожнага чалавека як вялікую трагедыю.

Крытыкамі і літаратуразнаўцамі апавесць “Знак бяды” Васіля Быкава неаднаразова дасле-

давалася і аналізавалася. Тым не менш кожнае новае пакаленне адзінаццацікласнікаў з гэтым творам сустракаецца як бы ўпершыню. Знаёмства з творчасцю пісьменніка ў сярэдняй школе пачынаецца, а часам – і завяршаецца. Працяг атрымаецца толькі ў тым выпадку, калі адбудзецца ўзаемапаразуменне педагога з вучнёўскай аўдыторыяй, г. зн. настаўнік роднай літаратуры будзе разглядаць чалавечыя каштоўнасці герояў В. Быкава ў кантэксце часу. Важна знайсці той тэарэтычны падмурак, што стане адначасова і духоўным падмуркам, на які кладзецца аповесць “Знак бяды”. Напрыклад, такім тэарэтычным і духоўным падмуркам для вучняў Маркаўскай СШ (Маладзечанскі р-н) сталі звесткі пра ваенны лёс радавога Ягора Матылёва, які ўдзельнічаў у вызваленні Беларусі і быў пахаваны ў суседняй вёсцы Ключава. Да гэтага школьнікі прыбіралі салдацкую магілу, праводзілі святочныя мерапрыемствы, як бы аддавалі даніну мінуламу. Вайна для вучняў – гісторыя, за статыстыкай ваенных страт яны бачылі бяздушныя лічбы. У 2012 г. сваякі Ягора Матылёва знайшлі месца пахавання свайго бацькі, дзеда, прадзеда. Прысутнасць вучняў падчас ушанавання памяці воіна паспрыяла іх духоўнаму сталенню, далучэнню да трагедыі вайны, яны ўбачылі канкрэтных людзей з іх бядой, пазнаёміліся з трагедыяй “няведання”, адчулі шчасце доўгачаканай сустрэчы. Па сутнасці, прыезд сваякоў стаў значнай падзеяй у жыцці вясцоўцаў і іх дзяцей, школьнікаў. Мерапрыемствы (у тым ліку і выступленні вучняў на канферэнцыях), праведзеныя пад кіраўніцтвам аўтара артыкула, стварылі належны фон для ўспрымання адзінаццацікласнікамі аповесці “Знак бяды” Васіля Быкава, якая прачыталася цяпер у кантэксце рэальных падзей, што адбываліся ў канкрэтнай мясцовасці з канкрэтнымі людзьмі. Для вучняў нібы адкрыліся, набылі змястоўнасць знакі бяды быкаўскага твора.

На першых старонках аповесці Васіль Быкаў падсумоўвае: на хутары Яхімоўшчына засталася толькі абгарэлая ліпа (людзі не ўсведамляюць яе як знак бяды); з вайны не вярнуліся дзеці Сцепаніды і Петрака, загінулі і самі галоўныя героі. Вайна – гэта ў першую чаргу не гераічныя ўчынкі, а факты, што на вайне гінуць, з вайны не вяртаюцца. Калі ў папярэднія дзесяцігоддзі настаўнік рабіў акцэнт на гераічных подзвігах удзельнікаў вайны, услаўленні таго, што ў любую хвіліну чалавек мог аддаць жыццё за Радзіму, то сённяшні выпускнік школы бачыць “вымушанасць” гэтай трагічнай сітуацыі, непараўнасць страт у час вайны. Думаецца, вельмі важна дапамагчы школьніку зразумець атмасферу таго

часу, трагізм, калі вайна ставіла чалавека ў сітуацыю выбару паміж жыццём і смерцю, калі, каб застацца чалавекам, няма іншага выхаду, толькі як загінуць.

Вучні пры аналізе аповесці В. Быкава засяродзяць увагу на тым, што падзеі ў творы адбываюцца не на фронце, не ў партызанскім атрадзе, а на хутары, дзе жыве толькі сям’я калгаснікаў Багацькаў. Вельмі добра, калі вучні самі прыгадаюць падобныя абставіны сям’і Шымкунасаў у апавяданні “Літоўскі хутарок” М. Гарэцкага, бо яго творчасць вывучалася ў папярэднім класе. Варта не толькі ўгадаць, але і пашырыць кантэкст творчасцю М. Лынькова, Р. Барадуліна, М. Сурначова, А. Пысіна, А. Куляшова і іншых, знаёмства з творчасцю якіх адбываецца на розных ступенях навучання. Думаецца, нядрэнна было б параўнаць паэзію, што жыла болей страт, заклікам да барацьбы і верай у перамогу, з празаічнымі творами як больш сталым асэнсаваннем тэмы “Чалавек і вайна”.

Вучням вясковай школы будзе блізім і зразумелым “побытавы псіхалагізм”, што ляжыць у аснове аповесці: карова Бабоўка, ладны парсючок, курачкі-нясушкі, словам, гэта ўсё “багацце”, якое абараняюць Пятрок і Сцепаніда: *“А двум старым ці шмат чаго трэба? Нечага перакусіць ды набок, укрыўшыся якім кажушком, – не хацелася і паліць на ноч грубку, добра было і так. Праўда, была жывёла: карова, дзесятка курцы і парсючок у хляўку, іх трэба было пакарміць і даглядзець”* [1, с. 11]. Багацькі найперш клапаціліся пра сваю гаспадарку, і гэта становіцца зразумелым: *“...бульбачку трэба было шанаваць, тая здаўна была галоўным набыткам з поля – хлеб радзіў не заўсёды і к вясне канчаўся, а бульбачкі часцяком хапала да новай. Калі яе ў час выбраць, засцерагчы ад марозу, вады, дык хапала сабе і скаціне – бульбачка не адзін ужо год бараніла ад голаду”* [1, с. 26]; карова па тым часе станавілася раскошай, а тым больш калі яна *“ўдалася на зайздрасць, маладая яшчэ, непераборлівая ў ежы і малочная”* [1, с. 27]. Шкадавалі гаспадары толькі, што няма каня, гэта для іх было *“самае горшае”*, пакуль не дакацілася вайна і да хутара. Але за такой “побытавасцю” – адметнасць жыцця “вясковай” Беларусі падчас акупацыі. Гэта тая шчымлівая “канкрэтыка”, якая выяўляе спектр перажыванняў, адчуванняў герояў, выступае эпіцэнтрам сялянскага жыцця не толькі ў ваенны, але і ў мірны час. Таму варта таксама зрабіць акцэнт у XI класе на адметнасці псіхалагізму Васіля Быкава.

Сёння можа падацца малазразумелым выбар галоўнай гераіні: пакутніцкая смерць, на якую яна пайшла свядома. Не бачылі Багацькі раско-

шы, наўрад ці хто паквапіўся б на іх бедную гаспадарку ды не вельмі ўрадлівую зямлю, нават поле, якое ўжо дзесяць гадоў было калгаснае, цяпер незразумела чыё будзе. Здавалася б, трэба толькі перачакаць (на гэта напачатку спадзяваўся Пятрок). Але Сцепаніда сама ж і тлумачыць: *“Якая яна ні ёсць, гэта зямелька, гэты пракляты Богам пагорак, празваны Галгофай, а вось шкада яго, як маці шкада нягеглага свайго дзіцёнка. Колькі тут выхадзілі яе немаладыя ўжо ногі, перарабілі яе хворыя рукі! Столькі гадоў яна тут жыла, рабіла ўсё, што трэба было ў сялянстве”* [1, с. 4]. І з усім гэтым трэба было развітвацца? Паводзіны гераіні з прыходам чужынцаў апраўдваюцца не толькі яе актыўнай грамадзянскай пазіцыяй, не толькі логікай рабіць усё наперакор (выдаенае на траву малако, страта Бабоўкі, сховы парсючка, утопленая нямецкая вінтоўка...). Усе ўчынкi, відаць, можна патлумачыць адзіным прынцыпам Сцепаніды: *“...хата была недамыкальным прытулкам, які трэба было берагчы ад чужынцаў”* [1, с. 30]. Такая жыццёвая пазіцыя дапамагала абарняць родны хутар, хоць нярэдка даводзілася маўчаць і трываць. Прыгадваецца сустрэча з немцам-кухарам, які гаспадарыў на падворку Багацькаў і, знайшоўшы, узяў найлепшыя *“бярэзавыя палены, беражоныя ёю на зіму для распалу, іх была зусім невялікая купка пад самай страхой ля хляўка. Але во, упароў! Першым яе жаданнем было выйсці і сказаць яму: **нядобра ўсё ж робіш, чалавек, не тваё ж, мусіць?** Але яна не сказала, а затым рашучасць яе апала, яна праглынула крыўдлівы камяк і сказала сабе: хай, набачым, што яшчэ будзе”* [1, с. 31]. Калі да і падчас першай сустрэчы з немцамі Багацькі думалі, што і яны, немцы, таксама ж людзі, што зразумеюць іх, не будуць зневажаць, біць, здэкавацца, то з кожнай наступнай хвілінай гаспадары хутара ўсё больш яскрава ўсведамлялі: *“добрыя адносіны паміж імі наўрад ці магчымы”* (Сцепаніда), *“каб засцерагчыся ад бяды, трэба паводзіць сябе як мага абачлівей і цішыэй. Гэта як з куслівым сабакам: барані Божа яго зачупіць, трэба прайсці міма, быццам яго і не бачыш, але і не паказаць страху – рабіць выгляд, што ён цябе не датычыць. Так і з фашыстамі”* (Пятрок) [1, с. 13].

Пятрок, якім бы “недалэнгам” ён ні быў, не можа прымірыцца з вынішчэннем усяго живога, ён не можа ваяваць, забіваць. Не паднялася ў яго рука ссекчы ліпы, *“такое хараство прыроды”*, бо *“не ён іх саджаў, саджалі людзі, ліпы раслі тут пры ўсім ягоным жыцці – ці гожа гэта скараняць людское?”* [1, с. 15]. Гэты прыклад не толькі ілюструе адносіны Петрака да наваколь-

нага асяроддзя, але і паказвае жыццёвую філасофію, адвечныя каштоўнасці. Таму, відаць, пастаянна і задае герой пытанне, якое застаецца без адказу: *“Калі што не так, што тады будзе?”*

Вайна парушыла спакой хутара, пераблытала сваіх і чужых. Сам Пятрок не мог зразумець сваё месца і ролю ў сям’і, на хутары, у грамадстве: *“Шмат год ён тут быў гаспадар, а цяпер глядзеў на ўсё быццам чужымі вачыма, быццам ён куды ад’язджаў, развітваўся, і яму было шкада ўсяго”* [1, с. 14]. Усе гэтыя падзеі, якія не абяцалі нічога добрага, прымусілі апусціць рукі хоць і спакойнага, рахманага, але гаспадарлівага чалавека.

“Што будзе? Чаго чакаць ад немцаў? Дзе нашы, і калі настане канец гэтай калатнечы?” [1, с. 14]. Пытанні, над якімі пастаянна думаў Пятрок. Але тут і самому герою, і чытачу трэба яшчэ разабрацца, хто ёсць наш, а хто чужы, як іх “распазнаць” і як паводзіць сябе з імі. Здавалася б: Гуж “дык нават быў яму нейкай раднёй на дзеду – калісь, яшчэ да калгасаў, на кірмашы ў мястэчку выпівалі ў кампаніі. Але ад пачатку калектывізацыі Пятрок з ім не бачыўся. І век бы яму з ім не бачыцца” [1, с. 15]. Ажно не! Калі з немцамі не ўсё было зразумела (ці дабярэцца яшчэ праз той мост да Яхімоўшчыны), то ўжо *“свае вась дабраліся. І хто? Родзіч Гуж. Ад гэтай, пэўна, свінчо не схаваш, уведае і пра свінчо, і пра кароўку, і курэй, таксама як і пра ўсё іх ранейшае жыццё пры Саветах – тут ужо не затойшыся. У яго цяпер улада, захоча – павядзе ў мястэчка, у паліцыю і павесіць на першым слупе – сапраўды размова ў іх кароткая. Дык што ж застаецца: прасіць? Але такі наўрад ці злітуецца”* [1, с. 8].

Усё тое, што было каштоўным для Багацькаў, аказалася перакрэсленым, зруйнаваным бесчалавечнасцю. Будучыня на разрабаваным, зганьбаваным, зняважаным ворагам “гняздзе” не прадбачылася. Яе забраў вораг: і той, што прышоў з чужой зямлі, і той, што вырас тут. Калі жыццё, сям’я, гаспадарка, сваяцтва перастаюць быць каштоўнасцю, страчваюць сваё значэнне, дык ці варта тады жыць: *“...як жыць на свеце, у якім гэтак раптоўна і дарэшты рухнулі спрадвечныя апоры, на што было абaperціся, каб затрымацца ў жыцці?”* [1, с. 14].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры ў наступным нумары.

Кацярына ЕРМАКОВІЧ,
аспірант лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.06.2014 г.

БЕЛАРУСКІЯ МІФЫ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VI КЛАС)

Мэты: пазнаёміць вучняў з вобразамі міфічных істот, іх звычкамі, характарамі; вучыць аналізаваць паводзіны і ўчынкі духаў, супастаўляць і параўноўваць іх паводле стаўлення да чалавека; развіваць вобразнае ўспрыманне, эмацыянальную чуйнасць, творчае ўяўленне; дапамагчы адчуць паэтычнае ўспрыманне свету продкамі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Актуалізацыя апорных ведаў. Увядзенне ў тэму ўрока.

Спачатку вучні даюць адказ на пытанне, што такое міф.

• Віктарына.

1. Галоўны з багоў, бог неба і ўсяго свету. (Сварог.)

2. Старэйшы сын Сварога, бог грому і мала-нак. (Пярун.)

3. Бог урадлівасці і кахання. (Ярыла.)

4. Багіня веснавога абуджэння і кахання. (Лада.)

5. Бог ураджаю і дабрабыту. (Купала.)

6. Багіня лета. (Цёця.)

7. Бог зімы. (Зюзя.)

8. Бог агню, апякун кавальскага рамяства. (Жыжаль.)

9. Бог дабрабыту і мудрасці, апякун жывёлагадоўлі. (Вялес.)

10. Багіня смерці. (Мара.)

11. Што такое вырай? (Старажытная назва раю і райскага Сусветнага дрэва, у вяршынях якога жывуць птушкі і душы памерлых. “Замыканне” выраю на зіму адбываецца на Узвіжанне, супадае з восеньскім раўнадзеннем, калі птушкі і змеі займаюць сваё месца ў вырай – у кроне і каранях Сусветнага дрэва; “адмыканне” – звязана з веснавым раўнадзеннем, прылётам птушак, чароды якіх таксама мелі назву вырай, і прыпадае на Саракі. Той, хто першы ўбачыў вырай, лічыўся ічаслівым на працягу года.)

12. Што такое “верабіная ноч”? (Навальнічная ноч, якая абавязкова чакаецца ў канцы лета. Згодна з народнымі павер’ямі, у гэтую ноч з пекла выходзілі ўсе ліхія сілы, якія нібыта спраўлялі сваё галоўнае гадавое свята. Паводле адных меркаванняў, у такую ноч нечыць страшыла людзей, паводле іншых – усе стыхіі ядналися, каб знішчыць нячыстую сілу. Меркавалася, што навальніца ў рабінавую / верабіную ноч необходимая

для даспявання ягад на рабіне, калі ж ягады не паспелі – чакалі благога заканчэння лета і халоднай восені.)

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

• Праца ў групах.

Клас дзеліцца на творчыя групы, кожная з якіх атрымлівае картку з назвай міфічнай істоты, якую група павінна будзе прэзентаваць (палявік, лесавік, дамавік, вадзянік). Заданне для ўсіх груп запісана на дошцы. У кожнай групе абіраецца сакратар, мастакі, апавядальнікі, паэты. Кожнай групе прапануюцца дапаможныя матэрыялы (папера, канверт з рыфмоўкамі радкоў).

1. Прачытаць артыкул падручніка “Пра міфічныя істоты”.

2. Прэзентаваць класу аповед пра міфічную істоту па плане:

• знешні выгляд;

• месца жыхарства;

• паводзіны і ўчынкі;

• стаўленне да людзей;

• чым апекаваўся;

• чаму лічыўся добрым / злым духам.

3. Стварыць партрэт міфічнай істоты.

4. Складзі песню-загадку пра міфічную істоту (група 1 – пра палевіка, група 2 – пра лесавіка, група 3 – пра дамавіка, група 4 – пра вадзяніка).

IV. Абагульненне.

• Прэзентацыя вынікаў працы ў групах.

V. Замацаванне.

Калектыўнае спяванне песні (складаецца з уступнай часткі, прапанаванай настаўнікам, і чатырохрадкоўяў, прыдуманых у групах).

VI. Рэфлексія.

Ці быў цікавым для вас урок?

Як вы думаеце, ці ёсць неабходнасць сёння звяртацца да міфалогіі? Абгрунтуйце адказ.

VII. Дамашняе заданне.

Падрыхтаваць адказы на пытанні:

1. Чаму старажытны чалавек верыў у існаванне міфічных істот?

2. Чым падобныя і чым адрозніваюцца ўсе духі?

Наталля ПАВАЛОКІНА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Мінскай дзяржаўнай гімназіі-каледжа мастацтваў.

РУПЛІВАЯ ПРАЦА ДЛЯ АБІТУРЫЕНТА І НАСТАЎНІКА

Пшанічная, Л. І. Беларуская мова: тэсты / Л. І. Пшанічная. – Мінск: Адукацыя і выхаванне; Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2014. – 188 с. – Тыраж 3000 экз.

Падрыхтоўка да цэнтралізаванага тэсціравання па вучэбных прадметах патрабуе сістэматычнай і мэтанакіраванай працы як вучняў, так і настаўнікаў.

З мэтай аказання практычнай дапамогі старшакласнікам і абітурыентам у паспяховай здачы экзамену па беларускай мове сёлета намаганнямі выдавецтва “Адукацыя і выхаванне” і рэдакцыі часопіса “Роднае слова” выдадзены зборнік тэставых заданняў.

Рэцэнзентамі дапаможніка, які змяшчае 20 варыянтаў тэстаў, з’яўляюцца дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт Вольга Азарка і настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай катэгорыі гімназіі № 6 г. Мінска Алена Копач.

Кожны варыянт тэста мае 40 заданняў і складаецца з дзвюх частак – А і В.

У частцы А пададзены заданні закрытага тыпу на асноўныя правілы па раздзелах “Арфаграфія”, “Фанетыка”, “Арфаэпія”, “Марфемная будова слова”, “Словаўтварэнне”, “Марфалогія”, “Сінтаксіс і пунктуацыя”: правапіс галосных; правапіс галосных у складаных словах; правапіс *у – ў*; правапіс *ь* і апострафа; правапіс суфіксаў у іншамовных словах; правапіс некаторых прыставак; націск у словах; марфемная будова слова; спосабы ўтварэння слоў; правапіс канчаткаў назоўнікаў; правапіс некаторых суфіксаў прыметнікаў; утварэнне і правапіс дзеепрыметнікаў; правапіс складаных прыметнікаў; правапіс лічэбнікаў; правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў; правапіс прыслоўяў; правапіс *не, ні* з рознымі часціцамі мовы; працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам; будова словазлучэнняў адпаведна з сінтаксічнымі нормамаі; знакі прыпынку ў сказах з пабочнымі словамі і сказамаі; пры зваротку ў сказах з адасобленымі азначэннямаі; у сказах з адасобленымі прыдаткамаі; у сказах з адасобленымі дапаўненнямаі; у сказах з адасобленымі акалічнасцямі; у сказах з параўнальнымі зваротамі; у сказах з удакладняльнымі членамаі; у складаных сказах; у сказах з рознымі відамаі сувязі; знакі прыпынку ў сказах з простамаі мовамаі; тэарэтычныя звесткі па тэме “Назоўнік”, “Дзеепрыметнік”; тэарэтычныя звесткі па раздзеле “Марфалогія”, “Арфаэпія”.

Сказы да заданняў у асноўным узяты з паэтычных і празаічных мастацкіх і публіцыстычных твораў апошніх гадоў.

Падабраныя тэксты мастацкага, навуковага і публіцыстычнага стыляў цікавыя і змястоўныя. Яны падаюць звесткі пра старажытныя беларускія гарады і мясціны; жыццё і дзейнасць вядомых беларускіх пісьменнікаў; адметнасць беларускіх народных строяў XIV – XVI ст. З тэкстаў навуковага стылю абітурыенты даведаюцца пра віды публічных прамоў, даклад і дыскусію і найважнейшыя функцыі мовы – камунікатыўную, намінатыўную, паняціўную, экспрэсіўную, эстэтыўную і апелятыўную.

Падчас падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання старшакласнікі змогуць папоўніць лексічны запас і ўзнавіць у памяці беларускія назвы некаторых прадметаў, працэсаў і з’яў: *кужаль, покуць, прызба, дзяжа, пасталы, под, студня, снеданне, зрэб’е* і інш.

Аўтар прапануе выканаць дзевяць заданняў на аснове тэксту ў кожным варыянце.

У частцы В аўтар дае заданні па раздзелах “Марфалогія”, “Фразеалогія”, “Сінтаксіс”, “Тэкст” на наступныя тэмы: пераходныя і непераходныя дзеясловы; фразеалагізмы і іх значэнне; дзеепрыслоўе і дзеепрыслоўны зварот у сказе; займеннік; пачатковая форма займенніка; прыметнік, прыслоўе; прыназоўнік, часціца, злучнік; сродкі сувязі сказаў у тэксце; публіцыстычны, навуковы, мастацкі стылі; віды сказаў (пэўна-асабовы, няпоўны, двухсастаўны, безасабовы, назыўны).

Для таго каб абітурыенты маглі правесці свае веды, у канцы дапаможніка змешчаны адказы да тэстаў.

Звяртаем увагу настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры на практычную значнасць зборніка тэставых заданняў. Матэрыялы дапаможніка могуць быць выкарыстаны не толькі вучнямаі старшых класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі, навучэнцамаі каледжаў і ліцэяў, абітурыентамаі, але і настаўнікамаі пры замацаванні / паўтарэнні той ці іншай тэмы, арганізацыі групавых і індывідуальных заняткаў, падагульненні ведаў па тым ці іншым раздзеле школьнага курсу беларускай мовы.

Выхад у свет прапанаванага дапаможніка – сведчанне руплівай працы аўтара на карысць абітурыентаў і настаўнікаў.

Марыя КАРПОВІЧ,
метадыст вышэйшай катэгорыі

БУКВАР БЕЛАРУСКІХ ПТУШАК

Буквар – першая кніга ў жыцці кожнага чалавека. З гэтай кніжачкай дзіця ступае ў школьны свет, спасцігае навуку чытання, каб потым шпарка “кročыць” да маленькіх і вялікіх, але, безумоўна, сваіх кніжак. На працягу жыцця чалавек шмат чытае, уяўляе і перажывае. Але кожны памятае першыя крокі ў свет літаратуры. Мне на памяць прыходзіць гісторыя пра птушку, якая першай вітае надыход вясны. Птушка гэтая – грак, ён, нібы высакародны чорны пан, вяльможна сочыць за абуджэннем прыроды, ухвальна гракае і радуецца вясновым ручайкам.

Найменні птушак у беларускай і рускай мовах не заўсёды супадаюць: народы-суседзі па-рознаму ўспрымаюць рэчаіснасць, адлюстроўваючы гэта адпаведным чынам у мове. Назвы большасці беларускіх птушак матываваныя – паходжанне іх можна растлумачыць, абавіраючыся на тыя ці іншыя якасныя характарыстыкі (колер пер’я, характар палёту, пошчак і інш.).

Часта сярод найменняў птушак сустракаюцца словы гукапераймальнага характару: у намінацыю пакладзены словы ці ўтварэнні, што апісваюць тыповыя для той ці іншай птушкі гукі. Напрыклад, **грак** паходзіць ад гукапераймальнага дзеяслова **гракаць** са значэннем ‘каркаць’. Крык гэтай птушкі сапраўды нагадвае гукі крумкачоў. Слова **крумкач**, у сваю чаргу, паходзіць ад літоўскага дзеяслова **krūnīkti** са значэннем ‘каркаць (пра варон)’. У жыцці, сапраўды, цяжка адрозніць гэтых дзвюх птушак па гуку, перш чым іх убачыш. Кожная птушка шчабеча па-свойму непаўторна: свіргоча **свіргуль** (рус. *стриж*), каўкае **каўка** (рус. *галка*), крычыць сваё нязменнае **кні-кні кнігаўка** (рус. *чибис*). Ні з кім іншым не зблытаеш крык начной савы – пугача. Таямніча свецяцца яго вочы ў цемры і разносіцца яго прыглушанае **пу-гу** па лесе. Менавіта гэтае гукаперайманне ляжыць у аснове намінацыі. Дарэчы, гукапераймальны характар назвы засведчаны не толькі ў беларускай мове: нямецкі адпаведнік птушкі гучыць як *der Uhu*.

Васіль ЖУКОВІЧ

Усе птушкі мову маюць,
Мовай роднай размаўляюць,
Мілагучнаю, сваёй,
Гэтак, як і мы з табой:
Галубок буркуе,
Зязюля кукуе,
Сарока стракоча,
А бацян клякоча.

Акрамя назваў гукапераймальнага характару сустракаюцца найменні птушак, матываваныя іх знешнім выглядам, характарам паводзінаў ці манерай руху. Прыкладам можа быць назва дзікай качкі – **крыжаванкі**. У аснове назвы ляжыць дзеяслоў **крыжаваць**, які апісвае выгляд гэтай птушкі падчас лёту. Мякка, калыхаючыся ўправа і ўлева ўсім целам, лётае **ляляк** (рус. *козодой*), менавіта таму і атрымаў такую назву, якая ўзыходзіць да праславянскага слова *lelėjati* са значэннем ‘калыхацца’. Хутка, імгненна пырхае з галіны на галіну **раплюк** (рус. *пеночка*), не ўсочыш за ім. У аснове назвы пакладзена экспрэсіўнае ўтварэнне на базе кораня *rap*, суадноснага са словам *раптам*. А вось назва **пліскі**, па меркаванні мовазнаўцаў, паходзіць ад дзеяслова **пліскаць** са значэннем ‘плёхацца ў вадзе’. І сапраўды, любіць гэтая птушачка паплёхацца пасля дажджу ў лужынах, дапамагаючы сабе доўгім вузкім хвосцікам.

Сустракаюцца ў беларускай мове і сінанімічныя назвы птушак. Таго ж **крумкача** па-іншаму клічуць **груганом**, **кнігаўку** – **каняй**, а **пліску** – **сітаўкай**. А вось для рускай *иволги* беларусы прыдумалі ажно тры назвы – **гівал**, **мірэза** і **падсалоўка**. Не так лёгка расшыфраваць, якая птушка хаваецца за тым ці іншым найменнем.

Наша мова надзвычай багатая. Таму вывучайце і ўдасканальвайце свае веды, не шкадуючы часу.

«А то прыйдзе час, і свае ж, тутэйшыя, выракуцца мовы, і кнігаўкі стануць “чыбісамі”, зязюлі – “кукушкамі”, крыжадзюбы – “клястамі”. А на плісак стануць казаць “трысогузкі”... А з таго, хто чайку назаве кірляй, стануць смяцца», – так засцерагае нас Алесь Наварыч у творы “Літоўскі воўк”.

Ірына ЗОРКА,
настаўнік Шуняўскай школы
Глыбоцкага раёна.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Ценькае сінічка:
– Дзе мая сястрычка?
Цёхкае салоўка:
– Дзе мая сяброўка?
Ластаўка шчабеча:
– Дзе мая малеча?
Кукуе зязюлька:
– Дзе мая матулька?

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЁРОК

Дзень беларускага пісьменства

ГОРАД СА ШМАТВЯКОВАЙ ГІСТОРЫЯЙ ЗАВОЧНАЯ ЭКСКУРСІЯ ПА ЗАСЛАЎІ (VII – XI КЛАС)

Мэта: фарміраванне цікавасці да гістарычнай спадчыны Беларусі.

Задачы: пазнаёміць з асноўнымі гісторыка-культурнымі каштоўнасцямі горада Заслаўя, пашырыць веды вучняў пра гісторыю горада; развіваць уменне самастойна адшукваць і апрацоўваць інфармацыю, прадстаўляць свой матэрыял; садзейнічаць выхаванню патрыятычных пачуццяў.

Абсталяванне: карта Беларусі, праектар, экран, камп'ютар.

На этапе падрыхтоўкі да мерапрыемства клас дзеліцца на 3 групы. Кожная група атрымлівае заданне: 1) адшукаць і пераапрацаваць інфармацыю пра горад Заслаўе; 2) падабраць неабходныя фота- і відэаматэрыялы і падрыхтаваць мультымедычную прэзентацыю; 3) падрыхтаваць выступленне з мультымедычнай прэзентацыяй. Настаўнік каардынуе дзейнасць вучняў, пры неабходнасці дапамагае ў пошуку інфармацыі. Экскурсія можа быць праведзена для вучняў рознага ўзросту.

- Асноўныя тэмы, якія могуць быць адлюстраваны ў выступленні:
- Легенда пра Рагнеду і Ізяслава. Помнік Рагнедзе і Ізяславу.
- Гісторыя горада Заслаўе.
- Гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе”.
- Этнаграфічны комплекс “Млын”, музей-дот, дзіцячы музей міфалогіі і лесу.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Уступнае слова настаўніка.

Сёння мы выправімся ў завочную экскурсію па Заслаўі. Месца правядзення экскурсіі абрана невыпадкова. Сёлета ў гэты горад са шматвяковай гісторыяй 7 верасня завітаў Дзень пісьменства – свята, якое ладзіцца штогод у першую нядзелю верасня. Заслаўе сустракае свята ўжо другі раз. Першы раз быў у 2000 г. Чым жа цікавы гэты горад для наведвальнікаў? Як лічыць дырэктар гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Заслаўе” Мікалай Паграноўскі, гэта адзін з першых

гарадоў Беларусі, які мае самае непасрэднае дачыненне да развіцця беларускага пісьменства.

У Заслаўе з усіх куткоў Беларусі і з-за яе межы прыязджаюць у першую чаргу на спатканне з прыгожай легендай пра Рагнеду. Ёсць тут помнік княгіні і яе маленькаму сыну – адначасова велічны і вытанчаны. А сёлета, падчас дня пісьменства, быў адкрыты яшчэ адзін помнік, на якім мы бачым дарослага Ізяслава. Дарэчы, у сваіх сучаснікаў Ізяслаў яшчэ ў юнацтве заслужыў імя Кніжнік. Ён пра жыццё, летаніцы сведчаць, што ўсяго толькі 26 гадоў. Але ў гістарычнай памяці і ў летапісах ён, зусім яшчэ юнак, застаўся як вельмі мудры і надзвычай адукаваны чалавек.

Няма пакуль у Заслаўі помніка яшчэ адной знакамітай асобе, чый лёс звязаны з лёсам Заслаўя, – Сымону Буднаму. Гуманіст, асветнік, філосаф, рэлігійны рэфарматар і кнігавыдавец, Сымон Будны прыехаў у горад па запрашэнні тагачаснага ўладара гэтых зямель, заможнага магната Яна Глябовіча. Тут Будны перакладаў з латыні на старабеларускую мову рэлігійныя творы, прапагандаваў у кальвінскім зборы (быў пабудаваны ў канцы XVI – пачатку XVII ст. і ў нашы часы перададзены ўзвышаецца над Заслаўем: цяпер гэта Спаса-Праабражэнская праваслаўная царква). Ён меў перадаваць па тых часах погляды на праблемы веры, “мірскае” прызначэнне чалавека і дзяржаўную ўладу, выступаў за ўсебаковае супрацоўніцтва славянскіх народаў. У 1562 г. з друкарні ў Нясвіжы выйшаў яго “Катэхізіс” – першае друкаванае выданне на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

Музеяў і старажытных помнікаў гісторыі і архітэктуры ў Заслаўі на душу насельніцтва, напэўна, прыходзіцца больш, чым у многіх вялікіх гарадах свету. У горадзе, колькасць насельніцтва якога складае каля 14 000 чалавек, працуюць гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе”, адзіны ў краіне Музей міфалогіі лесу, музей-дот – памяць часоў Вялікай Айчыннай вайны, этнаграфічны комплекс “Млын” (старажытны свіран, хата завознікаў, трохпавярховы драўляны млын, кузня), а таксама музейна-выставачны комплекс, дзе можна пачуць гучанне старажыт-

ных музычных інструментаў (іх у музеі сабрана цэлая калекцыя), убачыць сапраўдную батлейку і пазнаёміцца з вялікай калекцыяй маляваных дываноў выдатных майстроў інсітнага мастацтва – Язэпа Драздовіча і Алены Кіш...

Нездарма сёння Заслаўе – цэнтр турызму дзяржаўнага значэння. Завітаем у Заслаўе і мы.

II. Справаздачи творчых груп.

III. Падвядзенне вынікаў.

• Віктарына.

1. Калі ўпершыню згадваецца ў летапісах Ізяслаўль? (У 1127 г.)
2. Які год вучоныя лічаць датай заснавання Заслаўя? (985 г.)
3. Якія назвы меў горад у розныя часы? (Ізяслаўль, Жаслаўль, Заслаў.)
4. З якімі імёнамі звязана гісторыя заснавання горада Заслаўя? (Рагнеда, Ізяслаў.)
5. Хто быў бацькам Ізяслава? (Князь Уладзімір.)
6. Хто быў першым уладаром Заслаўя ў перыяд існавання ВКЛ? (Яўнут Гедымінавіч – малодшы сын вялікага князя Гедыміна.)
7. Пры кім старажытны горад Заслаўе дасягнуў найбольшага росквіту ў ВКЛ? (Пры Яну Янавічу Глябовічу. Пры ім Заслаўе стала галоўнай рэзідэнцыяй роду Глябовічаў.)
8. Хто быў уладаром заслаўскіх земляў у розныя часы? (Сапегі, Пшаздзецкія.)
9. Якія асноўныя архітэктурныя помнікі захаваліся ў Заслаўі? [Гарадзішча “Замэчак” (вядомае як “магіла Рагнеды”, X – XI стст.), курганныя могільнікі (X – XII стст.), Заслаўскі замак (вядомы як “Гарадзішча Вал”, X – XII стст.), касцёл Найсвяцейшай Дзевы Марыі (1774 – 1779), Заслаўская Спаса-Праабражэнская царква – былы кальвінскі збор, збудаваны пасярод Заслаўскага замка (XVI ст.).]
10. Якія помнікі ёсць у Заслаўі? [Помнік Рагнедзе і Ізяславу (1993), помнік Ізяславу (2014).]
11. Якія музеі можна наведаць у Заслаўі? (Этнаграфічны комплекс “Млын”, музей-дот, Дзіцячы музей міфалогіі і лесу.)

IV. Рэфлексія.

Інфармацыя для настаўніка, якая можа быць выкарыстана пры падрыхтоўцы мерапрыемства.

Упершыню Заслаўе згадваецца ў летапісах у 1127 г. як цэнтр удзельнага княства. Аднак аналіз летапісных звестак, падмацаваных археалагічнымі даследаваннямі, дазваляе вучоным прызнаць датай заснавання Заслаўя 985 год. Старажытная назва горада – Ізяслаўль, а пазней яго называлі Жаслаўль, Заслаў.

Імёны Рагнеды і яе сына “кніжніка” Ізяслава значацца ў ліку першых, што з’явіліся на старонках старажытнарускіх летапісаў. Іх поўны дра-

матызму лёс даўно хвалюе ўяўленне гісторыкаў, пісьменнікаў, мастакоў.

Заснаванне горада Заслаўя і яго назва звязаны са старажытным паданнем пра непакорлівую князеўну Рагнеду (? – 1000), дачку полацкага князя Рагвалода.

Вось адно з іх, пададзенае Уладзімірам Бутрамеевым у кнізе “Вялікія і славытыя людзі беларускай зямлі”.

У Рагвалода былі два сыны і дачка. Дачку звалі Рагнеда. Слава пра яе прыгажосць дайшла і да Ноўгарада, і да Кіева. Уладзімір паслаў у Полацк сватой. Кіеўскі Яраполк таксама хацеў узяць яе за жонку. Рагвалод не стаў прымушаць Рагнеду і дазволіў ёй самой выбраць мужа. Гордая палачанка адмовіла паслам Уладзіміра. “Не хачу разую сына рабыні”, – адказала яна ім. Па старажытным славянскім звычай, жонка ў дзень вяселля здымала з ног мужа абутак. Атрымаўшы адмову, Уладзімір наняў варагаў і пайшоў на Полацк. Войска прыплыло на ладдзях і з усіх бакоў акружыла Полацк. Штурм цягнуўся некалькі дзён – палачане што ёсць сілы баранілі родны горад. У баі загінулі адважны Рагвалод і абодва яго сыны. Ворагі ўзабраліся на сцены, падпалілі дамы. Уладзімір і Дабрыня загадалі разбурыць Полацк дашчэнту. Большая частка жыхароў загінула, а тых, хто застаўся жывы, забралі ў палон.

Рагнеду Уладзімір сілаю прымусяў пайсці за яго. Заступіцца за яе не было каму, і ёй давялося стаць жонкай ненавіснага забойцы сваіх родных. А Уладзімір, каб яна заўсёды помніла пра паражэнне Полацка, даў ёй другое імя – Гарыслава.

Пасля разгрому Полацка Уладзімір асадыў Кіеў. Ваявода Яраполка Блуд здрадзіў свайму князю і, ашукаўшы, завабіў Яраполка да Уладзіміра, дзе ворагі і забілі яго. Уладзімір стаў адзін княжыць у Кіеве. Рагнеда нарадзіла яму чатырох сыноў і дзвюх дачок. Старэйшымі з іх былі Ізяслаў і Яраслаў. Славяне тады пакланяліся паганскім багам. Паводле паганскіх звычаяў, князь мог мець некалькі жонак. Уладзімір узяў сабе і жонку забітага Яраполка.

Візантыя, як і многія іншыя краіны, ужо мела хрысціянскую рэлігію. У 988 годзе Уладзімір пачаў хрышчэнне Русі. Цяпер ужо нельга было мець адразу некалькі жонак, хрысціянскія законы забаранялі гэта. І Уладзімір ажаніўся з сястрой візантыйскага імператара. Але пакідаць прыгажуню Рагнеду-Гарыславу ён не хацеў. Таму недалёка ад Кіева ён пабудоваў для княгіні сяло і часта наведваў яе. Адночы, калі Уладзімір заснуў, Рагнеда хацела забіць яго. Уладзімір прачнуўся і адабраў нож.

– Бацьку майго ты забіў, зямлю маю ты захапіў, а мяне як паланянку ўзяў за жонку! – усклікнула Рагнеда. Разгневаны Уладзімір загадаў

апрануць ёй самае прыгожае адзенне, у якім яна хоча памерці, сесці на ложа і чакаць смерці, а сам пайшоў на меч. Рагнеда паклікала свайго старэйшага сына Ізяслава, зусім яшчэ хлопчыка. І калі Уладзімір увайшоў, каб забіць Рагнеду, сын аклікнуў яго:

– Бацька, ты тут не адзін!

Уладзімір убачыў сына, у руках якога быў аголены меч, сумеўся і не крануў Рагнеду. Ён сабраў баяраў і расказаў ім пра тое, што здарылася. Баяры паралі яму адпусціць Рагнеду з дзецьмі на радзіму – у Полацкае княства. Полацк быў разбураны, і Уладзімір загадаў пабудаваць для сваёй былой жонкі новы горад і назваў яго імем сына, які ўратаваў маці ад смерці, – Ізяслаўлем (цяпер горад Заслаўе).

Праз нейкі час Рагнеда таксама прыняла хрысціянства. Яна заснавала каля Ізяслаўля першы на ўсходнеславянскай зямлі манастыр і жыла ў ім, прыняўшы манаскае імя Анастасія. Праз нейкі час Рагнеда-Гарыслава-Анастасія памерла.

Ізяслаў пражыў нядоўга. Ён памёр праз год пасля смерці сваёй маці – Рагнеды. У летапісах пісалі пра Ізяслава, што гэта быў першы з князёў, які ўмеў чытаць і любіў кнігі. Так з самых далёкіх часоў беларуская зямля была для ўсходніх славян прытулкам кнігі і кніжнай мудрасці.

Прыезд княгіні Рагнеды з сынам ператварыў горад-крэпасць у адміністрацыйна-ваенны цэнтр Полацкай зямлі. Гэтую ролю Ізяслаўль захаваў і пасля ад'езду юнага князя ў Полацк, калі Уладзімір у 988 г. перадаў Ізяславу ва ўладанне Полацкае княства. Сёння руіны крэпасці вядомыя як гарадзішча “Замэчак” і знаходзяцца на паўднёва-заходняй ускраіне сучаснага Заслаўя.

На мяжы XI – XII стст. крэпасць, заснаваная Уладзімірам Святаславічам, была пакінута, а на правым беразе Свіслачы распачата будаўніцтва больш магутнага дзяцінца горада, вядомага сёння як гарадзішча “Вал”. Гэтыя змены супалі з вылучэннем Ізяслаўскай воласці ва ўдзельнае княства, якое ўпершыню згадваецца ў летапісах пад 1127 г.

Хутчэй за ўсё, з канца XIII ст. горад знаходзіўся ў складзе Вялікага Княства Літоўскага. Паводле гістарычных крыніц, першым уладальнікам Заслаўя ў перыяд існавання ВКЛ быў Яўнут Гедымінавіч – малодшы сын вялікага князя Гедыміна. Усе беларуска-літоўскія летапісы, апавядаючы пра падзеі XIV ст., захавалі звесткі, што сын вялікага князя Гедыміна Кейстут перадаў горад Заслаўе свайму малодшаму брату Яўнату ў 1345 г. Яўнут (у хрышчэнні Іван) стаў родапачынальнікам князёў Заслаўскіх, або Жаслаўскіх.

У XVI ст. род Заслаўскіх парадніўся з родам Глябовічаў, які быў адным з самых уплывовых у

Вялікім Княстве Літоўскім. Шляхам складаных абменаў і кампенсацый са сваякамі 22 красавіка 1583 г. Заслаўе разам з замкам у спадчынную маёмасць атрымаў падскарбій земскі і пісар ВКЛ (а з 1586 г. ваявода трокскі) Ян Янавіч Глябовіч (1544 – 1590). Пры ім горад стаў галоўнай рэзідэнцыяй роду Глябовічаў і дасягнуў найвышэйшага свайго росквіту.

Ян Глябовіч ажыццявіў кардынальную перабудову замка: пашырыў яго плошчу, павялічыў вышыню валоў, умацніў абарону бастыённай сістэмай. Пры дапамозе плаціны на Свіслачы замкавы роў і прызамкавыя нізіны запоўнілі вадой, і вакол умацаванняў паўстала штучнае возера. Праезды ў замак з боку горада і ад ракі абаранілі каменнымі варотамі. На ўнутранай пляцоўцы ўзвялі парадны палац і велічны кальвінскі сабор. Перажыўшы гістарычныя катаклізмы, гэты храм захаваўся да нашых дзён.

Ян Глябовіч клапаціўся аб развіцці ў горадзе асветы. У пачатку 1570-х гг. у Заслаўскі замак быў запрошаны вядомы гуманіст, рэлігійны рэфарматар, кальвініст Сымон Будны, які тут скончыў пераклад Бібліі на польскую мову. Пасля смерці Яна Глябовіча Заслаўе атрымаў у спадчыну яго сын Мікалай (? – 1632).

Падчас контррэфармацыі Мікалай перайшоў у каталіцтва, адабраў замкавы храм у кальвіністаў і перадаў яго каталікам. Кальвінскі збор быў пераасвячоны ў касцёл св. Міхаіла Архангела (з 1840 г. – праваслаўная Спаса-Праабражэнская царква). У XVII ст. адбылася трансфармацыя назвы горада, звязаная з паланізацыяй уладальнікаў. Усё часцей у пісьмовых крыніцах ён называўся Заславам. Будаўніцтва бастыённага замка і каменнага палаца дазволіла Глябовічам атрымаць тытул графаў. Мікалай Глябовіч быў першым з роду, хто насіў гэты тытул. Вясковыя акругі набылі статус Заслаўскага графства.

Праз шлюб з Крысцінай Барбарай Глябовіч, унучкай Мікалая Янавіча Глябовіча, Заслаўскае графства перайшло ва ўласнасць магната Казіміра Паўла Яна Сапегі. Але ён памёр у 1720 г. Уладальнікам графства па дасягненні паўналецця стаў яго сын Ежы. Ежы Сапега неаднаразова здаваў Заслаў і Заслаўскае графства ў арэнду. Часовыя гаспадары не былі зацікаўлены ў развіцці горада, імкнуліся выціснуць з графства як мага больш прыбытку найменшымі сродкамі. Забудова горада паступова прыходзіла ў заняпад, насельніцтва памяншалася.

У 1753 – 1760 г. горад разам з Заслаўскім графствам набыў у Сапегаў воіт мінскі, рэферэндарый літоўскі, а з 1764 г. падканцлер Вялікага Княства Літоўскага Антоній Тадэвуш Пшаздзецкі (1718 – 1772). У канцы жыцця ён прыступіў да будаўніцтва касцёла Найсвяцейшай Дзевы Марыі

на месцы драўлянага, пастаўленага на рынкавай плошчы яшчэ Мікалаем Глябовічам.

Завяршэнне будаўніцтва барочнага касцёла, які і сёння ўзвышаецца над гарадской плошчай, а таксама ўзвядзенне палацава-паркавага комплексу выпалі на долю сыноў Антонія Пшаздзецкага – Міхаіла і Дамініка. У якасці архітэктара для гэтай мэты быў запрошаны італьянец Карла Спампані. Палацавы комплекс быў задуманы вялікім і велічным, у традыцыях эпохі барока. Будаўніцтва пацягнула непасільныя для магнатаў фінансавыя выдаткі. У выніку пасля яго завяршэння Пшаздзецкія вымушаныя былі прадаць свае заслаўскія ўладанні.

Фрагменты палацавых пабудоў захаваліся да цяперашняга часу. Найбольш каштоўны з іх – будынак палацавага эрмітажа, размешчаны ў Верхнім парку пры палацы Пшаздзецкіх (Дом дзіцячай творчасці, вул. Дачная). У ім знаходзілася палацавая бібліятэка, карцінная галерэя і сцэна для тэатральных выступленняў падчас буйных кірмашоў, якія праходзілі ў Заслаўі чатыры разы на год, і розных святаў. На працягу XVII – XVIII стст. Заслаўе паступова страчвала такія значныя для горада функцыі, як адміністрацыйная і ваенная. І хоць населены пункт юрыдычна захоўваў статус горада, па сутнасці, ён ператвараўся ў мястэчка. З моманту ўваходжання ў склад Расійскай імперыі статус Заслаўя як мястэчка стаў афіцыйным. На працягу XIX ст. некалькі разоў мяняліся яго ўладальнікі. У гэты час велічны замак і палац Пшаздзецкіх прыйшлі ў заняпад.

Паводле перапісу 1908 г., у Заслаўі пражывалі 491 мужчына і 496 жанчын. Налічвалася 14 лавак, у якіх гандлявалі рознымі дробнымі таварамі. Амаль усе крамы належалі гандлярам-габрэям. У 1910 г. на сродкі заможнага жыхара горада Мяхедка-Савіцкага ў Заслаўі быў пабудаваны паравы млын. У наш час гэты будынак – галоўны аб’ект этнаграфічнага комплексу “Млын” у музей-запаведніку. Акрамя паравога млына ў этнаграфічны комплекс “Млын” уваходзяць дом завознікаў (ад слова *завоз*, так называлі заказчыкаў на памол), свіран, гамарня, якія даюць уяўленне пра жыццё мястэчка ў канцы XIX – пачатку XX ст. На млын для памолу збожжа прыязджала шмат сялян. Даволі часта ўзнікала чарга, і некаторым даводзілася заставацца ў мястэчку на ўсю ноч. Па гэтай прычыне гаспадар млына побач пабудоваў дом, дзе прыезджыя маглі б паесці, адпачыць з дарогі ці пераначаваць. Гэтыя паслугі прыносілі дадатковы прыбытак. У хуткім часе дом ператвараўся ў своеасаблівую месцачковую гасцініцу. Будынак хаты завознікаў таго часу не захаваліся, таму ў музей-запаведніку “Заслаўе” гасцініцу рэканструявалі.

Здаралася, па дарозе на млын у заказчыкаў псаваліся вазы ці гублялі падковы коні. Каб ператварыць гэтыя непрыемнасці ў прыбытковую і добрую справу, гаспадар пабудоваў кузню. Кавалі рабілі сякеры, косы, сярпы для мясцовага рынку. Асаблівым попытам карысталіся засовы і замкі на дзверы. У мэтах рэканструкцыі гаспадарчага комплексу кузня была перавезена ў музей-запаведнік з вёскі Камень Валожынскага раёна. У будынку адноўлена кавальскае абсталяванне пачатку XX ст.

У 20 – 40-я гг. XX ст. праз Заслаўе праходзіў Мінскі ўмацаваны раён, які быў часткай абарончай зоны заходніх прыгранічных акругоў. Асноўная частка дотаў – доўгачасовых агнявых умацаванняў – была пабудавана ў перыяд з 1932 да 1934 г. Размешчаны ў ваколіцах Заслаўя 7-ы батальённы раён абароны прыкрываў левы фланг Маладзечанскага кірунку і стык з Ракаўскім кірункам. Усяго ў батальённым раёне каля Заслаўя знаходзіліся 3 артылерыйскія доты з дзвюма 76-міліметровымі гарматамі, адна процітанкавая ўстаноўка, узброеная 45-міліметровай гарматай у танкавай вежы Т-26, і 27 кулямётных агнявых пунктаў з 68 станковымі і 53 ручнымі кулямётамі. Многія доты былі выкарыстаны ў баях пад Заслаўем у чэрвені 1941 г. і маюць баявыя пашкоджанні. Пазней тут створаны музей-дот.

Музей-запаведнік “Заслаўе” адкрыты для наведвальнікаў круглы год. Тут праводзяць традыцыйныя і тэатралізаваныя экскурсіі. Напрыклад, тэатралізаваная экскурсія “У госці да млынара” пачынаецца са знаёмства з аўтэнтычным паравым млынам пачатку XX ст. Мельнік распавядае, як зерне ператвараецца ў муку. Побач з млынам размесціўся свіран, дзе адбываецца яшчэ адна сустрэча: з цёмнага кута крэкчучы і войкаючы з’яўляецца Свірнік. Гэтаму міфалагічнаму персанажу нашы продкі давяралі самае галоўнае – захоўваць хлеб. Даведаўшыся пра сакрэты захоўвання зерня і працэс ператварэння яго ў муку, госці накіроўваюцца ў дом завозніка, дзе ветлівая гаспадыня ўжо падрыхтавала пачастунак – гарбату з абаранкамі.

З паганскай міфалогіяй знаёміць тэатралізаваная экскурсія “Падарожжа ў зачараваны лес”, якая праводзіцца ў Дзіцячым музеі міфалогіі і лесу. У паўцёмры экспазіцыйнай залы з’яўляюцца перад глядачамі незвычайныя істоты – Дамавік, Балотны, Лесавік, Лясны Дзядок, Ваўкалак. Сустракаюцца ў “зачараваным” лесе і звычайныя птушкі і звяры. З цёмры выходзіць гаспадыня гэтага лесу – чараўніца Рагана, якая можа распавесці гасцям пра звычкі жывёл і птушак, а таксама навучыць улагоджваць лясных духаў.

На тэатралізаванай экскурсіі “Каляды” ў снежны – студзені пані Зося, гаспадыня хаты завознікаў, нагадае калядныя традыцыі. Песні,

жарты, танцы – неад’емная частка свята, як і калядны гурт з мядзведзем, казой, чортам, цыганом і іншымі персанажамі.

“Туканне вясны” – першае па часе веснавое дахрысціянскае свята – праводзіцца ў Заслаўі ў красавіку. Наведвальнікі музея-запаведніка могуць паўдзельнічаць у старажытных абрадах і гульнях, а потым падсілкавацца блінамі і гарбатай.

У музеі-запаведніку праходзяць музейна-педагагічныя заняткі. На кожным занятку адбываецца пагружэнне ў пэўную эпоху, якое ажыццяўляецца пры дапамозе музейных прадметаў і навакольнага асяроддзя.

У “Заслаўі” беражліва захоўваецца батлейка – адзін з відаў народнай творчасці, па сутнасці, лялечны тэатр. У рэпертуары – батлеечныя

спектаклі “Цар Ірад”, “Калабок”, “Чырвоны Капляюшык”, “Рагнеда”.

Гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе” – адзін з самых цікавых культурных комплексаў у Беларусі, дзе можна дакрануцца да матэрыяльнай і духоўнай культуры розных эпох.

Спіс літаратуры

1. Бутрамееў, У. Вялікія і славутыя людзі беларускай зямлі / У. Бутрамееў. – Мінск : БелЭн, 2005. – 128 с.
2. **Историко-культурный музей-заповедник “Заславль”** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.belta.by/ru/articles/dossier/Istoriko-kulturnyj-muzej-zapovednik-Zaslavl_i_495.html. – Дата доступа : 29.08.2014.

Вольга БАРЗДОВА,
настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі.

З вопыту работы

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ АЛЕСЯ СТАВЕРА

ВІКТАРЫНА ДЛЯ СТАРШЫХ КЛАСАЎ

1. Нарадзіўся Алесь (Аляксандр Сяргеевіч) Ставер... (10.08.1929 г. у в. Маргавіца, Докшыцкі раён).

2. Род дзейнасці Алесь Ставера... (паэт, празаік, драматург).

3. Псеўданім Алесь Ставера... (Алесь Зарачанскі).

4. Дзе працавалі бацька Сяргей Макаравіч і маці Хрысціна Пятроўна? (Працавалі ў калгасе.)

5. Якую навучальную ўстанову паспеў скончыць Алесь Ставер да Вялікай Айчыннай вайны? (Пяць класаў Бягомльскай сярэдняй школы.)

6. Дзе ў час вайны разам з бацькамі жыў А. Ставер? (У партызанскай зоне.)

7. Што здарылася вясной 1944 г. у час блаканды? (А. Ставер згубіў бацьку і братаў, трапіў да немцаў, быў вывезены ў канцлагер у Германію.)

8. У якім годзе вярнуўся дадому? (У верасні 1945 г., працягнуў вучыцца ў школе.)

9. Кім пасля заканчэння бягомльскай сямігодкі вырашыў стаць Алесь Ставер? (Шафэрам, але маці ўгаварыла яго вучыцца далей, і ён паступіў у Мінскае педвучылішча.)

10. Час быў нялёгка. Транспарт да Бягомля не хадзіў, а з Барысава можна было з’ездзіць дадому па харчы на паштовай машыне, таму Ставер перавёўся ў... (Барысаўскае педвучылішча, якое скончыў у 1949 г.)

11. У 1949 – 1950 гг. А. Ставер быў... (старшым піянерважатым і адначасова выкладаў

беларускую мову і літаратуру ў Бягомльскай сярэдняй школе).

12. У 1950 г. ён паступіў на... (філалагічны факультэт Мінскага педінстытута).

13. Пасля заканчэння інстытута працаваў... (інспектарам школ Лагойскага раённага аддзела народнай адукацыі).

14. Алесь Ставер быў... (літсупрацоўнікам газеты “Калгасная праўда”, літаратурным рэдактарам Дзяржаўнага выдавецтва БССР, загадваў літаратурнай часткай Белдзяржфілармоніі; з 1961 г. малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР; у 1975 – 1984 гг. карэспандэнт-арганізатар Бюро прапаганды Саюза беларускіх пісьменнікаў).

15. З 1984 г. знаходзіўся на творчай рабоце. Ён выступаў на... (прадпрыемствах і ў школах рэспублікі, а таксама за яе межамі, асабліва ў вайсковых часцях, меў шмат падзяк і граматаў ад камандавання вайсковых часцей).

16. Член Саюза беларускіх пісьменнікаў з... (1962 г.).

17. Алесь Ставер пачаў пісаць вершы... (калі быў студэнтам Мінскага педвучылішча).

18. Да першых яго спроб прыхільна аднесліся... (выкладчык літаратуры педвучылішча Я. Замерфельд, паэты А. Русецікі і П. Панчанка).

19. Першы верш апублікаваны ў... (1949 г. у барысаўскай раённай газеце “Бальшавіцкая трыбуна”).

20. У 1959 г. выйшаў з друку першы зборнік яго вершаў... (“*Золак над Бярозай*”).

21. Алесь Ставер – аўтар паэтычных зборнікаў... (“*Ластаўкі перад дажджом*”, 1967; “*Жураўлі ляцяць...*”, 1972; “*Лірнік*”, 1975; “*Жнівеньскі вырай*”, 1979; “*Зоры зямныя*”, 1989; для дзяцей – “*Касцёр не гасне*”, 1961; “*Пад вяселькавай дугой*”, 1984).

22. Многія вершы паэта пакладзены на музыку і сталі вядомымі, папулярнымі песнямі... (“*Колас, ты мой колас*”, муз. М. Чуркіна; “*Вячэрні вальс*”, муз. Г. Вагнера; “*Дзе ты, маё шчасце?*”, муз. Р. Бутвілоўскага; “*Канікулы*”, “*Яркі месяц*”, “*Песня пра Якуба Коласа*”, муз. І. Кузняцова; “*Жураўлі на Палессе ляцяць*”, “*Песня пра раку Бярозу*”, “*Дзіянка*”, муз. І. Лучанка; “*Нікагусенькі няма*”, “*Косіць хлопец канюшыну*”, муз. М. Пятрэнка; “*А мне ў шчасце верыцца*”, “*Юная бярозка*”, муз. Ю. Семянякі; “*Беларусачка*”, муз. Ю. Семянякі і А. Хлімановіча і інш.).

23. У 1983 г. выдадзены зборнік песень... (“*Мой край беларускі*”).

24. Пра перажытае ў гады вайны А. Ставер раскажаў у рамане... (“*Пад канвоем*”, 1969).

25. Ён выдаў дзве кнігі аб партызанскай барацьбе... (“*Да сваіх*”, 1974; “*Лясныя аповесці*”, 1986).

26. Аўтар лірычнай камеды... (“*Алімпіяда Салодкая*”) і п’есы... (“*Слова не верабей*”); абедзве пастаўлены ў... (1977 г.).

27. Пісаць вершы А. Ставер пачаў у... (19 гадоў).

28. Загінуў у аўтакатастрофе 23.07.1995 г. Пахаваны ў... (Мінску).

29. Якія птушкі ў вершы А. Ставера на Палессе ляцяць? (*Жураўлі*.)

30. Назавіце прапушчаныя словы ў вершы “*Жураўлі на Палессе ляцяць...*”

Каб любіць... (*Беларусь*) нашу мілую,

Трэба ў розных... (*краях*) пабываць.

Разумею цяпер, чаму з выраю

... (*Жураўлі*) на Палессе ляцяць.

Што ім тыя пагоды паўднёвыя!

Што ім пышны платанавы... (*рай*),

Калі клічуць іх далі сасновыя

І азэрны рабінавы... (*край*).

Сакавітыя... (*пожні*) мурожныя

Не заменіш нічым і нідзе,

І зямлю, дзе... (*сцяжыначка*) кожная

У прыветлівы двор прывядзе.

Каб любіць... (*Беларусь*) нашу мілую,

Трэба ў розных краях пабываць.

Зразумееш тады, чаму з... (*выраю*)

... (*Жураўлі*) на Палессе ляцяць.

31. Музыку да песні “*Жураўлі на Палессе ляцяць*” напісаў... (*кампазітар Ігар Лучанок*). Выконвае твор... (*ансамбль “Песняры”*).

32. Назавіце верш:

Да вас звяртаюся, нашчадкі,
Да суйчыннікаў сваіх,
Пакіньце злосць і зайздрасць, звадкі, –
Мы нацярпеліся ад іх. (“*Да вас звяртаюся, нашчадкі...*”)

33. Назавіце верш:

Родны край беларускі спрадвеку,

Дзе такія ты фарбы знайшоў?

Люстраныя азёры і рэкі,

Аksamітныя цені дуброў...

.....

Знаю я: абыдзі ўсю планету,

Але гэткай зямлі не сустрэць.

Беларусь. Край натхнення паэтаў!

Ды цябе немагчыма апець. (“*Беларусі*”).

34. Упішыце імёны ў верш Алеся Ставера і скажыце, што вы пра ведаеце пра гэтых асобаў.

Мой народ праз стагоддзі пранёс дабрату,

Да суседзяў-народаў павагу.

Знае свет навакольны яго прамату,

І любоў да жыцця, і адвагу.

І заўсёды ў віхурах вякоў і нягод,

У зямной непагодзе суровай,

Вылучала між іншых мой мужны народ

Беларуская родная мова.

Мой народ зберагае сваю даўніну.

Кожны нашай гісторыі знаўца

Добрым словам успомніць на раз... (*Скарыну*)

І пахваліць за мудрасць... (*Мсціслаўца*).

... (*Каліноўскага*) імя навокал гучыць,

І... (*Купалы*), і... (*Коласа*) слова.

Навучыла іх край беларускі любіць

Беларуская родная мова.

Мой народ ганарыцца сягоння сваім

Партызанскім праслаўленым краем.

У вялікіх бяседах прад светам усім

Дэлегаты яго выступаюць.

Дык чаруй жа людзей паміж моваў другіх

І гучы вечна, ярка і нова,

Мова продкаў маіх і нашчадкаў маіх –

Беларуская родная мова!

35. Алесь Ставер перакладаў санеты... (*У. Шэкспіра*).

Спіс літаратуры

1. **Салтук, А.** Яму верылася ў шчасце / А. Салтук // Віцебскі рабочы. – 2004. – 10 жн. – С. 4.

2. **Ставер Алесь** // Памяць : гісторыка-дакументальная хроніка Докшыцкага раёна / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 638 – 639.

3. **Шаура, В.** Тут жыў я ў маленстве і светам дзівіўся / В. Шаура // Родныя вытокі (Докшыцы). – 2004. – 11 жн. – С. 4.

Людміла СУКОРА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 імя П. І. Кавалёва
г. Клічава.

СЛОВЫ ПРА ПАЛЕСУКОЎ

ГУЛЬНЯ ДЛЯ ВУЧНЯЎ СТАРШЫХ КЛАСАЎ ПА МАТЫВАХ “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ” ІВАНА МЕЛЕЖА

I ТУР. “ТАК” ЦІ “НЕ”

Пытанні па чарзе задаюцца ўсім удзельнікам гульні. Правільны адказ – удзельнік працягвае гульню, няправільны – выбывае і становіцца глядачом.

1. Раман “Людзі на балоце” быў перакладзены на англійскую мову? (Так.)
2. Іван Мележ нарадзіўся ў сям’і чыгуначніка? (Не.)
3. Хадоська выйшла замуж за Хоню? (Так.)
4. Башлыкоў кіраваў калгасам у Глінішчах? (Не.)
5. Ганна працавала прыбіральшчыцай у школе? (Так.)
6. Іван Мележ нарадзіўся ў вёсцы Глінішча Хойніцкага раёна? (Так.)
7. Асноўнае дзеянне ў рамане “Людзі на балоце” адбываецца ў вёсцы Курані? (Так.)
8. Дзіця Ганны і Яўхіма памерла? (Так.)
9. У Халімона Глушака была мянушка *Корч*? (Так.)
10. Раман “Людзі на балоце” ўпершыню быў надрукаваны ў часопісе “Малодосць”? (Не.)
11. “Людзі на балоце” – першы раман Івана Мележа? (Не.)
12. Іван Мележ выкладаў ваенную падрыхтоўку ў БДУ? (Так.)
13. Першае апавяданне Івана Мележа называлася “Сустрэча ў шпіталі”? (Так.)
14. Ганне добра жылося з Яўхімам Глушакom? (Не.)
15. Письменніцкую дзейнасць Іван Мележ пачаў з вершаў? (Так.)
16. У рамане “Людзі на балоце” пачалі асушваць балоты? (Не.)
17. У Васіля Дзятла было трое дзяцей? (Не.)
18. Раман “Людзі на балоце” Іван Мележ называў лірычным? (Так.)
19. Ганна кінула Яўхіма і падалася ў Глінішчы да настаўніцы Параскі? (Так.)
20. Іван Мележ вучыўся ў Маскоўскім інстытуце гісторыі, філасофіі і літаратуры? (Так.)
21. Куліна Чарнушка была згодная ўступіць у калгас? (Не.)
22. У “Палескай хроніцы” па задуме аўтара павінна было быць шэсць кніг? (Не.)
23. Іван Мележ працаваў у часопісе “Бярозка”? (Не.)
24. Цімох Чарнушка быў куранёўскім багачем? (Не.)
25. Раман “Людзі на балоце” пачынаецца з апісання вёскі Курані? (Так.)

26. Андрэй Руды марыў пра лазню і хату-чытальню? (Не.)
27. Усе дзеці ў Куранях наведвалі школу? (Не.)
28. Івану Мележу прысвоена званне народнага пісьменніка Беларусі? (Так.)
29. Іван Мележ дрэнна вучыўся ў школе? (Не.)
30. За раманы “Людзі на балоце” і “Подых навальніцы” Іван Мележ быў узнагароджаны Ленінскай прэміяй? (Так.)
31. Дзеянне ў “Людзях на балоце” адбываецца ў 30-я гады мінулага стагоддзя? (Не.)
32. Хадоська была закаханая ў Яўхіма? (Так.)
33. Іван Мележ у дзяцінстве марыў стаць мастаком? (Так.)
34. *Іван Мележ* – гэта псеўданім пісьменніка? (Не.)
35. Міканор і Сарока былі сватамі ў Яўхіма? (Не.)
36. Будучы замужам за Яўхімам Ганна сустрэлася з Васілём Дзятлам? (Так.)
37. Частка герояў “Палескай хронікі” маюць пратагатыпаў? (Так.)
38. Імем Івана Мележа названа бібліятэка ў Гомелі? (Так.)
39. Па матывах раманаў “Людзі на балоце” і “Подых навальніцы” была напісана радыёопера “Барвовы золак”? (Так.)
40. Іван Мележ – аўтар “Альпійскай балады”? (Не.)
41. Іван Мележ вызваляў Мінск у час Вялікай Айчыннай вайны? (Не.)
42. Ганна мела мянушку *Канапляначка*? (Не.)
43. Іван Мележ напісаў раман “Сэрца на далоні”? (Не.)
44. Васіль Дзяцел быў найлепшым сябрам Яўхіма? (Не.)
45. Куранёўцы з задавальненнем адгукнуліся на прапанову будаваць грэблю паміж Куранямі і Алешнікамі? (Не.)
46. Падчас Вялікай Айчыннай вайны Іван Мележ быў цяжка паранены? (Так.)
47. Іван Мележ пахаваны ў Мінску? (Так.)
48. Раман “Завеі, снежань” не скончаны? (Так.)
49. Будоўля грэблі кіраваў Іван Зайчык? (Не.)
50. Ёсць літаратурная прэмія імя Івана Мележа? (Так.)

II ТУР. ХТО СКАЗАЎ?

Пяць удзельнікаў, якія першыя ўзгадаюць, каму з герояў “Палескай хронікі” належаць словы, пераходзяць у наступны тур.

– А я цябе – дык з ранку да вечара выглядала! Вельмі ж бо трэба было!.. Вераб’і насядалі на жыто, кеб на іх немач! Пужаць не было каму! (Ганне Чарнушцы.)

– Ето шчэ не базар. Базар шчэ будзе!.. Купцы самяя шчэ чай дома п’юць... (Цімоху Чарнушкі.)

– Прыдумалі: аддай усё сваё, памяняй на чужое! Аддай сваё поле, дзе кожную сцяблінку, здаецца, сагрэў бы сам! Ішоў бы ад адной да другой ды хукаў бы, каб не мерзла! Аддай чужому, якому на яго напляваць! І рабі сам няведама на каго, няведама на што!.. Ідзіце як вам хочацца! А мы як-небудзь і так пражывём! Ды пабачым – хто шчэ лепей! (Васілю Дзятлу.)

– А жаніцца б – пара! Даволі пагайсаў, пагуляў – не да сівых жа валасоў жарабцом бегаць... Мо тады і зараза етая – Ганна – з галавы выйдзе... Выйдзе, канешне – у пустым полі ўсякая трасца расце!.. (Яўхіму Глушаку.)

– Абараняцца цяжка, а абвінавачваць лёгка!.. Цяпер жа той, хто абвінавачвае, часта выглядае – як герой! І чым злей крычыць – тым больш герой! (Алесю Маёвamu.)

III ТУР. УЗГАДАЕМ ЗМЕСТ

У гэтым туры ўдзельнікам задаюцца пытанні – па пяць з кожнай часткі хронікі. Адказвае той, хто першы падасць знак аб гатоўнасці адказваць. За кожны правільны адказ удзельнік атрымлівае адзін бал. Удзельнік, які набраў найменш балаў, выбывае з гульні.

“Людзі на балоце”

1. З чаго пачалося каханне Ганны і Васіля? (З сумеснай начоўкі падчас сенакосы.)

2. Чаму ўзялі пад арышт Васіля? (Ён праеў бандытаў з банды Маслака да хаты Ахрэма Грыбка.)

3. Чаму Ганна пайшла замуж за нялюбага Яўхіма? (Яна не адважылася прэчыць мачысе і бацьку. “Воля бацькоў для дзеўкі – божая воля... Трэба слухацца іх, бацькоў і Бога”. А мачысе вельмі хацелася багатага зяця.)

4. З якой прычыны пабіліся Васіль і Яўхім? (Васіль самавольна пачаў араць зямлю Глушакоў каля цагельні. Яўхім прыйшоў праганяць Васіля, і яны пабіліся.)

5. Якім чынам Яўхім і Ларывон дапамаглі Чарнушкам прадаць авечак на кірмашы? (Ларывон прыводзіў пакупніка, а Яўхім, прыкідваючыся незнаёмцам, хацеў перахапіць авечак. Яны разлічвалі на задзірыстасць і гонар патэнцыяльнага пакупніка.)

“Подых навальніцы”

1. Чаму Сцяпан Глушак не мог паступіць на вучобу? (Таму што ён быў сынам кулака.)

2. Як Маня даведлася пра таемныя сустрэчы Васіля і Ганны? (Калі ставілі зруб новай хаты,

прыйшоў Ларывон і пажартаваў: “Жыць у гэтай хаце будзе Ганна, а Маню Васіль выгане”.)

3. Чаму памерла дачушка Ганны? (Ганна ўзяла дачку на сенакос, на другі дзень у яе паднялася тэмпература, стары Глушак і Яўхім не палічылі неабходным везці яе ў бальніцу. На наступную раніцу дзязучынка памерла.)

4. Чаму стары Глушак аддзяліў Яўхіма? (Думаў, што так будзе менш у вочы кідацца яго багацце.)

5. Чаму Хоня выйшаў з калгаса і камсамола? (Ён хацеў ажаніцца з Хадоськай, а яна паставіла ўмову, каб выйшаў з калгаса і камсамола.)

“Завеі, снежань”

1. Як паводзіў сябе Яўхім пасля таго, як яго кінула Ганна? (Ён пачаў піць, закінуў гаспадарку, стаў выносіць з дому рэчы.)

2. Чаму ў Глінішчах разваліўся калгас? (Сяляне былі незадаволены арганізацыяй калгаса і ўлікам працы кожнага калгасніка. Заробак быў маленькі і для ўсіх аднолькавы, незалежна ад таго, хто як працаваў.)

3. Навошта Башлыкоў і Дубадзел паехалі ў Курані? (Агітаваць сялян уступаць у калгас.)

4. Як сустрэлі Башлыкова і Дубадзела Цімох і Куліна Чарнушкі? (Цімох адразу ніякавата, сумеўся перад імі, бо засталі яго сярод дня на печы, а потым весела, у калгас быў згодны ўступіць. Куліна – насцярожана, ваража, злосна.)

5. Чым заканчваецца трэцяя частка “Палескай хронікі”? (Ганна прызнаецца Башлыкову, што яе муж Яўхім Глушак.)

IV ТУР. З ГІСТОРЫІ НАПІСАННЯ

Праводзіцца па правілах трэцяга тура.

1. Пісаць “Людзей на балоце” Іван Мележ пачаў у 1956 г. А калі ў пісьменніка з’явілася задума напісаць кнігу пра Палессе? (Задума напісаць кнігу адносіцца да першых пасляваенных гадоў. Яшчэ ў 1946 г. у нататніку пісьменнік пакінуў запіс: “Напісаць аповесць пра Палессе”.)

2. Пра якія падзеі першапачаткова хацеў пісаць Іван Мележ у рамана пра палешукоў? (Пісьменнік хацеў расказаць пра пасляваенныя гады, асушэнне балот, меліяратараў.)

3. Калі і дзе ўпершыню выйшаў раман “Людзі на балоце”? (У 1961 г. у часопісе “Польмя”.)

4. З якім прысвячэннем выходзіць раман “Людзі на балоце”? (“Бацьку, маці, бацькоўскай зямлі”.)

5. Ёсць два самастойныя апавяданні, якія можна лічыць пачаткам працы пісьменніка над раманам пра палешукоў. Назавіце іх. (“Дадому”, “Здарэнне”.)

6. Як Іван Мележ хацеў назваць чацвёртую і пятую кнігі “Палескай хронікі”? (“За асакою бераг”, “Праўда вясны”.)

7. Першапачаткова Іван Мележ хацеў напісаць аповесць пра Палессе пасляваеннага часу, напісаў

раман пра 1920-я гг. А калі ў пісьменніка з'явілася задума напісаць цыкл раманаў пра Палессе, аб'яднаных агульнай ідэяй? (*Задума з'явілася пасля заканчэння "Людзей на балоце". У пісьменніка было адчуванне, што ён не ўсё сказаў пра палешукоў.*)

8. Пад якой назвай упершыню выйшаў раман "Подых навальніцы"? (*У часопісе "Полымя" пад назвай "Навальніца над полем" у 1964 г.*)

9. У якім годзе ўпершыню быў апублікаваны раман "Завеі, снежань"? (*1978 г.*)

10. Пра якія падзеі хацеў напісаць Іван Мележ у чацвёртай і пятай частках "Палескай хронікі"? (*Пісьменнік хацеў апісаць 1930-я гг. – раскулачванне, высылку; напісаць пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны, ваенныя подзвігі Васіля, нямецкага памагатага – Яўхіма.*)

11. Якім лёсам надзяліў пісьменнік Ганну ў чацвёртай і пятай частках "Палескай хронікі"? (*Яна выйшла замуж за Міканора і нарадзіла яму дваіх дзяцей.*)

V ТУР. ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

Праводзіцца па правілах трэцяга тура.

1. Па матывах літаратурных твораў здымаюцца фільмы. Раман "Людзі на балоце" не стаў выключэннем. Назавіце рэжысёра фільма "Людзі на балоце" і год выхаду фільма ў свет. (*Віктар Тураў, 1982 г.*)

2. Назавіце выканаўцаў галоўных роляў у фільме "Людзі на балоце" – Васіля, Ганны, Яўхіма. (*Алена Барзова – Ганна, Барыс Няўзораў – Яўхім, Юрый Казючыц – Васіль.*)

3. У 2010 г. у Хойніках праходзіў Дзень беларускага пісьменства. Падчас свята стала добрай традыцыяй адкрываць помнікі. Хойнікі не сталі выключэннем: 5 верасня 2010 г. была адкрыта скульптурная кампазіцыя "Па старонках твораў Івана Мележа" работы Валерыя Кандраценкі. Якіх герояў скульптар адліў у бронзе? (*Ганну, Васіля, Хведзьку, маці Васіля Алену.*)

4. У якіх тэатрах былі пастаўлены спектаклі па матывах раманаў "Людзі на балоце" і "Подых навальніцы"? (*Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Народны тэатр у Мазыры, Гомельскі абласны тэатр.*)

5. Васіль імкнуўся да зямлі, яго галоўная мара – свой надзел урадлівай зямлі, дзе ён быў бы гаспадаром. Да якога героя беларускай літаратуры сваёй марай і гаспадарлівасцю падобны Васіль? (*Васіль падобны да Міхала з "Новай зямлі" Якуба Коласа.*)

VI ТУР. ВАСІЛЬ І ГАННА

Застаюцца два фіналісты. Ім прапануецца выбраць аднаго з герояў – Васіля Дзятла або Ганну Чарнушку – для абароны і апраўдання іх паводзінаў і ўчынкаў. Калі ўдзельнікі не змогуць дамовіцца – ім прапануецца жэраба.

Аповеды ўдзельнікі вядуць ад першай асобы, яны не павінны быць вельмі доўгімі ці вельмі кароткімі. Адказы ацэньваюць гледачы і настаўнікі, якія прысутнічаюць на гульні, ацэньваюцца не ўчынкі герояў, а ўпэўненасць і абгрунтаванасць іх паводзінаў удзельнікамі.

Удзельніку, які будзе абараняць паводзіны і ўчынкі Васіля, трэба звярнуць увагу на паводзіны падчас сенакосу; пры сустрэчы з бандытамі, з Ганнай падчас яго арышту, пасля вяртання з турмы; калі пайшла па Куранях пагалоска, што Яўхім згвалціў Ганну; на паводзіны Васіля з Ганнай, калі яна была ўжо замужам за Яўхімам, на адмову збегчы разам з ёй і пачаць новае жыццё, дзе іх ніхто не ведае; падчас сустрэч, калі Ганна жыла ў школе ў Глінішчах.

Удзельніку, які будзе абараняць паводзіны і ўчынкі Ганны, трэба звярнуць увагу на паводзіны з Васілём на лузе падчас сенакосу; пры сустрэчы з бандытамі з банды Маслака, арышце Васіля і яго вяртанні з турмы; з Васілём пасля таго, як пайшла чутка, што яе згвалціў Яўхім, адносіны з Яўхімам; яе згоду стаць жонкай Яўхіма; замужжа, мацярынскія пачуцці; на паводзіны падчас сустрэч з Васілём, калі заставалася замужам за Яўхімам, і жаданне разам збегчы з Куранёў; на сыход Ганны з хаты Глушакоў і перасяленне ў Глінішчанскую школу; на адносіны з Башлыковым і прызнанне, хто яе муж.

Марына ПЕТРАШКЕВІЧ,

бібліятэкар дзіцячай бібліятэкі № 8 г. Мінска.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

ЛІСТАПАД

Працяг. Пачатак на с. 47.

14 лістапада – 105 гадоў таму была заснавана штодзённая грамадска-палітычная газета "Мінский голос". Выдавалася да 30.11.1918 г.

15 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Ванкарэма Нікіфаровіча (1934 – 2011), крытыка, перакладчыка. Жыў у ЗША

16 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Язэпа Семяжона (сапр. Семяжонаў; 1914 – 1990), перакладчыка, крытыка, празаіка, паэта

19 лістапада – 230 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Баброўскага (1784 ці 1785 – 1848), славіста, арыенталіста, даследчыка гісторыі славянскага кнігадрукавання, філосафа

20 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Міхася Клімковіча (1899 – 1954), паэта, драматурга, празаіка, крытыка

105 гадоў з дня нараджэння Паўла Сушко (1909 – 1974), паэта

Заканчэнне на с. 74.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Постаці

“ЖЫВУЧЫ Ў БЕЛАРУСІ, АДЧУВАЎ СЯБЕ ШЧАСЛІВЫМ...”

ДА ЮБІЛЕЮ БРАНІСЛАВА ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ

*За ўсю ж працу ні палацаў,
Ані скарбаў не чакай;
Толькі будзе славы ў людзе,
Славіць будзе родны край!*

Янка Купала.

Прафэсару Б. Эпімах-Шыпілу з новым 1910 годам.

Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла – мовазнаўца, выдавец, педагог, апякун беларускай моладзі, патрыярх беларускага адраджэння, нястомны працаўнік на ніве роднай культуры.

Нарадзіўся Б. Эпімах-Шыпіла 4 верасня 1859 г. у маёнтку Судзілавічы Лепельскага павета Віцебскай губерні. Бацька будучага прафэсара паходзіў з дробнага шляхецкага роду, які змог захаваць сваю родную – беларускую – мову і найлепшыя беларускія традыцыі. У хуткім часе пасля нараджэння Браніслава сям’я пераехала ў фальварак Залесе Лепельскага павета Ветрынскай воласці – глухое месца паміж азёр, лясоў і балот. Тут прайшло дзяцінства і юнацтва Браніслава і яго малодшых братоў Уладзіслава і Баляслава. Вось як гэты перыяд свайго жыцця апісваў Браніслаў Ігнатавіч у паказаннях па справе “Саюза вызвалення Беларусі” 2 верасня 1930 г.: “Я, Браніслаў Ігнацьевіч Эпімах-Шыпіла, радзіўся на Падзвінні былога Лепельскага павету Віцебскай губерні, з бацькоў земляробаў, у 1859 годзе. Калі мне было год ці паўтары гады, бацькі мае з Падзвіння пераехалі ў фольварак Залесе каля Ветрына. Тут я правёў сваё дзяцінства, пасвіў гусей, а потым дробную жывёлу да 9 гадоў, калі памёр мой бацька, пакінуўшы ўдавой матку і дваіх малодшых маіх братоў”.

Родны дзядзька Б. Эпімаха-Шыпілы, Фадзей Вікенцьевіч, інжынер, які жыў у Рызе, чалавек нежанаты, узяў хлопца на выхаванне. У 1871 г. Браніслаў паступіў у Рыжскую Аляксандраўскую гімназію, скончыў яе з залатым медалём у 1880 г. “Спачатку дзядзька плаціў за мяне і карміў, але праз год ці паўтара, як сірата і за добрае вучэнне я быў свольнены ад платы за вучэнне і пачынаючы з трэцяй клясы стаў сам даваць урокі і аплачваць сваё ўтрыманне”, – успамінаў Б. Эпімах-Шыпіла. У тым жа 1880 г. ён паступіў

на аддзяленне класічных моў гісторыка-філалагічнага факультэта ў Пецярбургскім універсітэце. “Як акончыўшы з залатым медалём я быў свольнены ад платы за слуханне лекцый і атрымаў, так званую тады, Імператарскую стыпендыю ў 100 руб. у год. Меўшы рэкамендацельны ліст ад быўшага вучыцеля майго Янчэвецкага да яго прыяцеля Палевага я быў прыняты паследнім на кватэру с умовай займацца з яго двума сынамі, з каторых адзін быў у гімназіі, а другі – у кадэцкім корпусе. У Петра Мікалаевіча Палевага, вядомага літэратара, пражыў я, такім чынам, два гады. Зарабляючы ўрокамі я меў магчымасць утрымліваць матку і двух малодшых братоў сваіх, з якіх адзін скончыў гімназію і паступіў ва універсітэт, але з недахопу сродкаў мусіў пакі-

нуць яго і паступіць у Казённую палату на службу, а другі, пазбаўлены здольнасці да навукі, чуць здолеў скончыць гарадское вучылішча і паступіў на службу на жалезную дарогу кандуктарам”.

Падчас вучобы ў Пецярбургу Браніслаў Ігнатавіч вывучыў больш як дваццаць моў, сярод якіх былі санскрыт, грэчаская, лацінская, арабская. Ён дасканала ведаў беларускую мову ў яе гутарковым варыянце і паводле старых помнікаў. Цікавіўся будучы прафесар і праблемамі беларускай нацыянальнасці і гісторыі. Яму, “вялікаму эрудыту, знаўцу шматлікіх моў, была непрымальна зневажальная грэблівая тэза пра мову нашага народу, што яна не арыгінальная, не самабытная, а нейкая мешаніна розных славянскіх моў...”.

“У 1885 г. скончыў я Універсітэт са ступенню кандыдата гісторыка-філэлягічных навук і пасля прэдаўлення дысыртацыі атрымаў дыплём. Абраўшы з трэцяга курса сваёй спецыяльнасцю клясычную філэлягію, я думаў быць прэподавацелем грэцкай і лацінскай мовы, а таксама іх літэратур у гімназіі, але дзеля гэтага трэба было яшчэ практыкавацца і здаць педагогічны экзамен, пасля чаго я атрымаў ад Папечыцеля Пецярбургскага пасведчанне на права прэподаваць у гімназіях і прагімназіях памянёныя прадметы. Але з прычыны таго, што я па дакументам лічыўся каталіцкай веры і быў не вілікарускага паходжання, бо усіх католікаў тады лічылі за палякаў, мне ўсюды адмаўлялі”, – успамінаў Браніслаў Ігнатавіч.

З 1890 г. вопытнага настаўніка грэчаскай і лацінскай моў, Б. Эпімаха-Шыпілу запрашаюць на працу ў Пецярбургскую рымска-каталіцкую акадэмію, а таксама на агульнаадукацыйныя курсы Аляксандра Чарняева і ў мужчынскую гімназію. А 7 ліпеня 1891 г. ён зацверджаны на пасадзе памочніка бібліятэкара Пецярбургскага ўніверсітэта, але і выкладчыцкай дзейнасці не кідае.

Працуючы загадчыкам філолага-лінгвістычнага аддзела бібліятэкі ў Пецярбургскім універсітэце, Браніслаў Ігнатавіч сустракаў шмат моладзі, сярод якой былі і суайчыннікі. Ён заўсёды матэрыяльна падтрымліваў студэнтаў-беларусаў. Частымі гасцямі на кватэры прафесара былі мастак Язэп Драздовіч, фалькларыст Антон Грыневіч, паэтка Алаіза Пашкевіч.

Пад кіраўніцтвам Б. Эпімаха-Шыпілы студэнты-беларусы ладзілі розныя вечарыны, сустрэчы, лекцыі, аматарскія тэатральныя пастаноўкі. Вось як успамінаў пра гэта Браніслаў Ігнатавіч: «Кватэра мая была, можна сказаць, клямам беларускім... Кожную суботу сабіраліся ў мяне землякі пагутарыць аб сваім краі, папечыць бе-

ларускія песні, некаторыя прыносілі свае вершы, апавяданні, напісаныя па-беларуску, і чыталі іх перад усімі. Усе чуліся тут як у сябе дома на Радзіме. Апрач гэтага ладзілі мы беларускія ігрышчы: наймалі залю і раз у год ігралі дзеля шырокай публікі беларускі тэатр, каторы дужа падабаўся і аб каторым заўсёды бывалі прыхільныя водзвывы ў... прэсе, якая называла іх “уютным белорусским уголком”».

Трэба адзначыць, што асветніцкую працу сярод моладзі праводзіў і малодшы брат вядомага прафесара – Уладзіслаў, які вучыўся ў Пецярбургскім універсітэце, а пазней працаваў у Міністэрстве фінансаў. Дзякуючы іх намаганням у лютым 1910 г. студэнты навукова-літаратурнага гуртка пры Пецярбургскім універсітэце паставілі камедыю “Паўлінка” Янкі Купалы.

Доўгі час, з 1909 да 1913 г., Янка Купала, які ў гэты перыяд вучыўся на курсах Аляксандра Чарняева, жыў на кватэры Б. Эпімаха-Шыпілы. Пазнаёміліся яны ў Вільні восенню 1908 г. “Будучы ў Вільні, я асабіста пазнаёміўся з маладзенькім паэтам... Вітаў яго як беларускага песняра, выказаў аб ім сваю думку і заахочваў не закопваць талент у зямлю... Я сказаў, што трэба толькі яму прыехаць калі-небудзь у Піцер, і калі ён гэта зробіць, то дзверы майёй кватэры, як і яна сама, заўсёды для яго адчынены”, – узгадваў Браніслаў Ігнатавіч. Янка Купала, яшчэ жывучы і працуючы ў Вільні, пісаў свайму настаўніку і апекуну: “Вельмі паважаны паночку!.. Я ў Вільні доўга не магу трымацца, а так шчыра хацелася б не загінуць і пажыць дзе-небудзь у культурным мейсцы, каб сябе загартваць і ашліфаваць на службу беларушчыны і беларускаму грамадзянству... Мне надта хацелася б убіцца ў Пецярбурзе ў якую-колечы бібліятэку; так гэта заняцце неяк страшна люблю!..”*. А ўжо ў 1910 г. Янка Купала паведамляў Л. Клейнбарту: “В Петербург приехал я без копейки за душой и только благодаря исключительно отзывчивому сердцу профессора Б. И. Эпимаха-Шипилло кое-как пристроился и существую в холодной и суровой столице” (с. 225 – 228). У лісце з Мінска ад 23 лістапада 1927 г. Янка Купала ўспамінаў: “По возвращении из Беницы поздней осенью того же 1909 г. выехал из Вильны в Петербург, где поступил на общеобразовательные курсы А. Черняева. Благодаря материальной и моральной поддержке Бр. Игн. Эпимаха-Шипилло, я прослушал названные курсы (4 года)” (с. 261 – 266).

* Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск, 1997. – Т. 9, кн. 1. – С. 225. Далей цытаты падаюцца паводле гэтай крыніцы з пазначэннем старонкі ў дужках.

Свайму апекуну Янка Купала прысвяціў легенду “Паляўнічы і пара галубкоў”, над якой працаваў у Пецярбургу ў 1912 г., вершы “Прафесару п. Б. Эпімах-Шыпілу (з прычыны пажару ў яго маёнтку)”, “Прафесару Б. Эпімах-Шыпілу з новым 1910 годам”. Ён адносіўся да старэйшага сябра з вялікай любоўю і павагай, адзначаў яго асаблівую ролю ва ўласным станаўленні як паэта: “...Имея такого доброго опекуна, каким для меня являлся Бронислав Игнатьевич Эпимах-Шипилло, не могло оказаться для моего умственного развития отрицательным. Совместная жизнь моя с этим человеком навсегда оставила во мне самое лучшее воспоминание. Ему же я всегда читал новонаписанные стихи, на которые он иногда мне делал замечания те или иные, но с которыми я не всегда соглашался” (с. 270). Усе лісты і звароты да Б. Эпімаха-Шыпілы прасякнуты пяшчотай і ўдзячнасцю, якія паэт адчуваў да гэтага чалавека: “дарагі пан прафесар”, “вельмі паважаны і дарагі паночку”, “я заўсёды шчыра аб Вас думаў і ад усяго сэрца жадаў, каб чым-небудзь аказаць Вам сваю сардэчную прыязнь і памяць”.

Браніслава Эпімаха-Шыпілу справядліва называюць хросным бацькам многіх твораў Янкі Купалы, яго літаратурным апекуном. Браніслаў Ігнатавіч рэдагаваў першы зборнік “Жалейка” (1908) маладога паэта. Навуковец сам складаў гэты зборнік, куды ўвайшло 98 вершаў.

Менавіта Б. Эпімах-Шыпіла з’яўляецца і першым захавальнікам творчай спадчыны Янкі Купалы: у 1910 г. ён склаў два машынапісныя сшыткі вершаў паэта, што сёння захоўваюцца ў фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы; зьбіраюць рукапісы твораў 1906 – 1907 гг.

У 1929 г. у часопісе “Полымя” былі ўпершыню надрукаваны дарэвалюцыйныя вершы Янкі Купалы, якія раней не публікаваліся. Сам аўтар лічыў гэтыя творы страчанымі, аднак яны захаваліся ў архіве прафесара. Янка Купала пісаў Л. Клейнбарту: «Поделюсь с вами приятной для меня неожиданностью: нашлась часть моих рукописей, о которых я думал, что пропали, нашлись они, конечно, в богатом архиве Б. И. Эпимах-Шипилло. Сейчас их привожу в порядок и думаю опубликовать в “Полыми”. Рукопись большей частью 1906 – 1907 гг. Кроме не печатанных, имеются оригиналы использованные, но все датированные, так что можно восстановить почти полную хронологию всего мною написанного...» (с. 279).

Пра ўдзячнасць свайму настаўніку, апекуну і захавальніку творчай спадчыны Янкі Купала пісаў і на старонках часопіса “Полымя”: “Адначасна выказваю тут шчырую падзяку прафе-

сару Эпімах-Шыпілу за мілую для мяне неспадзеўку”.

Са студэнцкіх часоў і да 1924 г. Б. Эпімах-Шыпіла жыў у Пецярбургу і толькі на вакацыях, у час летняга адпачынку, наведваў Беларусь. У пецярбургскай кватэры на 4-й лініі Васільеўскага вострава Браніслаў Ігнатавіч збіраў рэдкія кнігі і рукапісы, што тычыліся беларускай мінуўшчыны. Бліжэй пазнаёміцца з беларускімі культурнымі каштоўнасцямі ён мог, працуючы памочнікам бібліятэкара Імператарскай грамадскай бібліятэкі ў Пецярбургу, дзе фактычна выконваў абавязкі дырэктара (займаць афіцыйна такую пасаду ён не мог з-за свайго каталіцкага веравызнання), удзельнічаў у працы Архіўнай камісіі ў Віцебску. Падчас збору і вывучэння культурных каштоўнасцей у Б. Эпімаха-Шыпілы ўзнікла думка пра стварэнне першага беларускага нацыянальнага музея. На радзіме, на хутары Залессе, ён пабудаваў двухпавярховы драўляны дом, дзе і меркаваў размясціць музей. На жаль, адкрыць яго так і не давалося: у 1910 г. у маёнтку здарыўся пажар. Выратаваць кнігі, рукапісы і іншыя матэрыялы не атрымалася. Гэтая вестка была вельмі балючай для гаспадара. У знак падтрымкі любімага і паважанага сябра Янкі Купала пісаў:

*Не смуціся, панок, што няшчасце прыйшло:
Як прыйшло, так і пойдзе ад Вас...*

*Што ж рабіць, калі гэтак пляцецца жыццё,
Несучы нам цяжар падчас...*

Толькі кінь, панок, жаль, што няшчасце

прыйшло...

Як прыйшло, так і сядзе ад Вас.

Браніслаў Ігнатавіч з удзячнасцю адказаў на вершаванае пасланне: “Я не мог ни есть, ни спать и чуть было не заболел. Только Янка Купала стихотворением своим, в котором он вылил своё сочувствие ко мне, стараясь утешить меня в моём горе, достиг того, что я успокоился и пришёл в себя. Стихотворение это... словно утешительный бальзам, излечило начинавшую болеть мою душу”.

Цікаваць да кніг, да літаратуры з’явілася ў Б. Эпімаха-Шыпілы яшчэ ў юнацтве. У васямнаццацігадовым узросце ён захапляўся збіраннем фальклору Лепельскага і Полацкага павеятаў. Сярод найкаштоўнейшых матэрыялаў былі ананімная паэма “Тарас на Парнасе”, “Скрыпка беларуская” Францішка Багушэвіча, першыя вершы Янкі Лучыны. Пазней Браніслаў Ігнатавіч пачаў складаць кнігу – своеасаблівы летапіс беларускай літаратуры. Усе свае здабыткі ён змяшчаў у самаробнай кнізе, на якой рукой прафесара было пазначана: “Беларуская хрэстамата-

тыя. *Сабраў і ўлажыў Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Пецярбург. 1889*”. Гэта адзіная ўнікальная праца па гісторыі беларускай літаратуры, над якой Браніслаў Ігнатавіч працаваў 42 гады. Апошні запіс у кнізе зроблены ў 1931 г.

Не менш важнай справай для развіцця беларускай культуры Браніслаў Ігнатавіч лічыў стварэнне беларускага выдавецтва. Так, у 1906 г. у Пецярбургу была створана беларуская выдавецкая суполка “Загляне сонцэ і ў наша ваконцэ”, адным з заснавальнікаў якой стаў Б. Эпімах-Шыпіла. Ён быў яе неафіцыйным кіраўніком. Суполка мела на мэце “выдаваць і пашыраць выданні беларускія і ўсё, што стыкаецца з жыццём Беларусі”. Яна размяшчалася на 4-й лініі Васільеўскага вострава на кватэры знанага прафесара. Першымі выданнямі суполкі сталі “Першае чытанне для дзетак-беларусаў” і “Беларускі лемантар”. Праз год – кнігі Францішка Багушэвіча і Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Выдавецтва праіснавала да 1913 г. і за гэты час выпусціла 22 беларускія кнігі. Гэтая ж суполка ў 1912 – 1913 гг. друкавала ў Пецярбургу часопіс “Маладая Беларусь”.

У час Першай сусветнай вайны Б. Эпімах-Шыпіла працягваў беларускую справу. “Гэты чалавек – маленькі, тоўсценькі, увесь нейкі круглявы, акуратна падстрыжаны бобрыкам... заўсёды... чыста апрануты” можна пераносіць усе цяжкасці. Вось як апісваў навуковец тагачаснае жыццё: “*Да гэтай пары змагаўся я з голадам, які лютуе тут, у Пеклагладзе* (так Б. Эпімах-Шыпіла называе Петраград. – **Н. С.**), *але больш сіл не хапае... Мы перажываем тут жахлівыя часіны: голад, холад, цемь, адсутнасць сродкаў перамяшчэння, словам, сапраўднае пекла і людзі мруць як мухі...*”

На сталае жыццё ў Мінск Б. Эпімах-Шыпіла пераехаў у 1925 г. Саўнаркам БССР прызначыў прафесару пенсію ў памеры 100 рублёў. Браніслаў Ігнатавіч абіраецца правадзейным членам Інбелкульта, дзе займаў пасаду члена-рэдактара камісіі па складанні слоўніка жывой беларускай мовы (1925 – 1927), а пазней – дырэктара гэтай камісіі. Пад яго рэдакцыяй (разам з М. Байковым) у 1927 г. выйшаў “*Віцебскі краёвы слоўнік*” М. Каспяровіча, у 1929 г. – “*Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны*” М. Шатэрніка. У 1929 г. з нагоды ператварэння Інбелкульта ў Беларускую акадэмію навук Б. Эпімах-Шыпіла перадаў гэтай установе сваю найкаштоўнейшую бібліятэку ў 5000 тамоў.

Вось як гэты час прафесар апісваў у паказаннях па справе “Саюза вызвалення Беларусі” 3 верасня 1930 г.: “*Пры дапамозе Альберта Паўловіча я восенню 1925 года пераехаў у Мінск...*

Да 1928 года ніякіх пасадаў не займаў, а выконваў толькі розныя даручэнні па перакладу на замежныя мовы... У 1928 годзе мяне назначылі дырэктарам Слоўнікавай камісіі Акадэміі навук. Калі быў дырэктарам, я працаваў з Байковым. Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе шчаслівым, радаваўся росквіту беларускай літаратуры і навукі”. А 7 верасня 1930 г. дадаваў: “У 1926 годзе склікана была Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Я на пасяджэннях гэтай канферэнцыі прысутнічаў, але актыўнага ўдзелу не прымаў у выглядзе выступлення з дакладам ці пярэчаннямі. За час усяго пяцігадовага знаходжання ў Мінску я рэдка дзе бываў. У першыя гады некалькі разоў у Некрашэвіча на абедзе, затым бываў у Я. Купалы, якога я ўтрымліваў тры гады ў Петраградзе, калі ён жыў там у мяне, наведваючы агульнаадукацыйныя курсы для дарослых А. Чарняева...”

Браніслаў Эпімах-Шыпіла стаў адным з тых беларускіх інтэлігентаў, хто праходзіў па так званай справе “Саюза вызвалення Беларусі”. 18 ліпеня 1930 г. прафесара арыштавалі. У турме Браніслаў Ігнатавіч правёў два месяцы. 12 верасня 1930 г. справа па яго абвінавачанні была спынена, а сам навуковец вызвалены. Аднак вызваленне не прынесла спакою і радасці: яму забаранялася жыць у Мінску, а значыць, забаранялася і працаваць. Увосень 1930 г. Б. Эпімах-Шыпіла вярнуўся ў Ленінград. Радкі з ліста нястомнага працаўніка на ніве роднай культуры да Віктара Шутовіча перадаюць усю трагічнасць апошніх гадоў яго жыцця: “*Ленінград, 1 лістапада 1930 г. Паважаны зямляча! Вельмі даўно ўжо не меў ад Вас аніякай звесткі, ды і сам я даўно ўжо не пісаў да Вас. А здарылася гэта з незалежнай ад мяне прычыны. Прошлым летам спаткала нашу А... [Акадэмію навук] вялікая бяда, ад каторай уцярапеў і я. 19 ліпеня пасля вобвыск... я быў зняволены і прасядзеў два месяцы. Выпушчанаму, казана мне пакінуць Менск, і я мусяў выехаць у Ленінград, дзе апынуўся выкінутым на брук, бо вось ужо месяц, як з прычыны вялікай залюдненасці і цяжкага жыллёвага крызісу не магу знайсці сабе не толькі кватэры, але хоць бы пакойчыка, і, можа, прыйдзеца згінуць дзе на вуліцы ад холаду і голаду...*”

Памёр Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла 6 чэрвеня 1934 г. у адным з ленінградскіх шпіталаў.

Надзея САЕВІЧ,
галоўны захавальнік

Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

ВЕРАСНЁЎСКИ АТОЖЫЛАК КОЛАСА

100 ГАДОЎ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ДАНИЛЫ МІЦКЕВІЧА

*Узрост патрыярхаў – як жніва пара –
Дзядам беларускім пасуе.
Хай спеляцца ў душах
Зярняты Дабра,
Хай Коласа ніва – красуе!..*

30.09.1994 г. Роднаславаўцы.

Сёлета ў апошні дзень верасня споўнілася б 100 гадоў з дня нараджэння Данілы Канстанцінавіча Міцкевіча – старэйшага сына Якуба Коласа, арганізатара, першага дырэктара музея і “першага заступніка” спадчыны вялікага песняра.

Даніла Канстанцінавіч (Данііл – паводле хрышчэння і пашпарта) пражыў 81 год. Жыццё яго было цікавае, пераменлівае, насычанае рознымі падзеямі, знітаванае дзвюма сусветнымі войнамі, актыўнымі дзяржаўнымі пераўтварэннямі.

Першынец у сям’і настаўнікаў Марыі Дзмітрыеўны і Канстанціна Міхайлавіча Міцкевічаў нарадзіўся на пачатку Першай сусветнай вайны 17 (30 н. ст.) верасня 1914 г. у павятовым горадзе Пінску Расейскай імперыі. Хрысцілі немаўля ў той жа царкве, дзе годам раней павянчаліся ягоныя бацькі – Праабражэнскай (Чыгуначнай) царкве*. Хроснымі бацькамі былі бабуля і дзядзька па матчынай лініі – Марыя Цімафееўна і Аляксандр Дзмітрыевіч Каменскія.

Летам 1915 г. фронт наблізіўся да Пінска, і сям’я Міцкевічаў апынулася ў бежанстве, спачатку ў Падмаскоўі, а пасля ў Пярмі па месцы вайскавай службы Якуба Коласа. Вось адтуль, з Пярмі, і памятаў сябе фрагментарна маленькі Данік – на руках у хроснага, роднага дзядзькі Сашы на беразе вялікай паўночнай ракі Камы. З 1917 да 1921 г. сям’я паэта жыла ў горадзе Абаянь і вёсках, што на Куршчыне. Ішла грамадзянская вайна, лютавалі голад і хваробы. На грып, “гішпанку”, захварэла тады і жонка Коласа. Адночы Данік прачытаў (а навучыўся ён чытаць у пяць гадоў) на памяць пушкінскую “Казку пра цара Салтана” ў сям’і мясцо-

вага багацея. Хлопчыка накармілі абедам і далі некалькі вараных барановых нырак, якія ён паклаў у кішэню паліто і прынёс дахаты. Малодшы брат Юрка аж заплакаў, атрымаўшы смачную ежу.

Нарэшце вясною 1921 г. Міцкевічы вярнуліся ў родныя мясціны, у Беларусь, у Менск. Даніла Канстанцінавіч памятаў менскую конку – трамвай, які па рэйках цягнулі коні. У 1939 г. Менск перайменавалі ў Мінск, але тую старадаўнюю назву горада Даніла Міцкевіч вярнуў для сябе назаўсёды на пачатку 1990-х гг.

Вучыўся Данік добра, памяць у яго была выключная, з юнацтва захапляўся хіміяй. У 1932 г. паступіў на хімфак Белдзяржуніверсітэта, які паспяхова скончыў праз чатыры гады, адразу быў прыняты ў аспірантуру. Аўтабіяграфія, напісаная Данілам Міцкевічам у 1939 г., захоўваецца ў справе аспіранта БДУ ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь:

“Аўтабіяграфія.

Я радзіўся ў верасні 1914 г. у г. Пінску (Зах. Беларусь). Бацькі мае былі тады настаўнікамі пачатковых школ. Зараз мой бацька – народны паэт БССР Якуб Колас працуе ў Беларускай Акадэміі Навук у якасці віцэ-прэзідэнта і ў Саюзе Совецкіх Пісьменнікаў БССР. У г. Менску я пражываю безвыездна з 1921 г. У 1923 г. я паступіў у 3-ці клас 13-ай Менскай семігадовай школы, якую скончыў у 1928 г. У 1928–29 г. займаўся на вячэрніх курсах замежных моў. У 1929 г. паступіў у 8-мы клас 25-ай школы-дзесяцігодкі. У хуткім часе з 8-га класа была створана хімпрафшкола, якую я скончыў у 1931 г. 3 жніўня 1931 г. на студзень 1932 г. працаваў лабарантам у Менскім Хіміка-Тэхналагічным Тэхнікуме. У красавіку 1932 г. паступіў у Беларускі Дзяржаўны Універсітэт на Хімічны факультэт. Універсітэт я скончыў у чэрвені 1936 г. 3 верасня 1936 г. да гэтага часу зьяўляюся аспірантам пры кафедры арганічнай хіміі хімфака БДУ. Апрача таго з лістапада 1937 г. зьяўляюся загадчыкам вытворчай практыкі Хімфака БДУ.

25/V 1939 г. Д. Міцкевіч” [1].

* “Дарэчы, Канстанцін Міцкевіч вянчаўся са сваёй жонкай Марыяй Дзмітрыеўнай у нашай Свята-Варварынскай царкве... Я нядаўна знайшоў звесткі, што Пінская Варварынская царква была перададзена чыгуначнаму ведамству ў 1906 г. Значыць, гаворка ідзе менавіта пра гэтую царкву. Думаю, было б нялішнім з гэтай нагоды змясціць мемарыяльную дошку на будынку храма” [Архіепископ Пінскі і Лунінецкі Стэфан. “Сучаснаму чалавеку трэба трымацца за веру і добрую сям’ю” / запісала С. Яскевіч // Звязда. – 2014. – 21 лют. (№ 33). – С. 6.]

Даніла Міцкевіч з маці Марыяй Дзмітрыеўнай, бацькам Канстанцінам Міхайлавічам (Якубам Коласам) і братам Юркам. Менск. 1924 г.

Яшчэ ў хімпрафшколе ў Данілы з'явіліся сябры на ўсё жыццё: Віталь Філіповіч, Анатоль Лавыш, Уладзімір Петухоўскі, Георгій Фалевіч. Пазней – Казімір Пржэсмьцкі, Ізраіль Флак, Апанас Ахрэм, Баніфацый Козак. Маладыя людзі часта бывалі ў коласаўскім даваенным доме, былі знаёмы з гаспадарамі і насельнікамі, пазней некаторыя з іх пакінулі цікавыя ўспаміны. У 1979 г. у доме Данілы Канстанцінавіча адбылася незабыўная сустрэча праз паўстагоддзя, на якой сябры дзяліліся ўспамінамі, жартавалі, кпілі адзін з аднаго, як у маладосці, і з сумам прыгадвалі тых, хто загінуў на вайне і пайшоў з жыцця ў росквіце гадоў.

У аспірантуры Даніла Міцкевіч вучыўся пад кіраўніцтвам выдатнага вучонага-хіміка прафесара Мікалая Аляксандравіча Прыляжаева, працаваў над кандыдацкай дысертацыяй і загадваў арганізацыяй вытворчай практыкі студэнтаў на хімфаку.

Падчас Вялікай Айчыннай вайны сям'я Якуба Коласа апынулася ў далёкім Ташкенце, сярэдні

сын Георгій (Юрка) ваяваў на Заходнім фронце. Даніла Канстанцінавіч працаваў у Сярэднеазіяцкім універсітэце (1941 – 1942), пасля ў хімічнай групе АН БССР над стварэннем запальных сумесяў для патрэб фронту. Летам 1943 г. быў выкліканы ў Маскву для працы ў адноўленым Белдзяржуніверсітэце на станцыі Сходня. На працягу трох месяцаў выконваў абавязкі дэкана хімічнага факультэта па сумяшчальніцтве, выкладаў арганічную хімію. Працы было шмат. Студэнты і выкладчыкі прыводзілі ў парадак будынак, дзе ішлі заняткі, займаліся нарыхтоўкай дроў, чысцілі снег, ездзілі ў Маскву па

кнігі і ў Хімікі – па прадукты для сталовай. Студэнтка тагачаснага II курса хімфака выдатніца Галіна Лазерка, з цеплынёй успамінаючы выкладчыкаў, Данілу Канстанцінавіча характарызавала ўважлівым, добрым, ураўнаважаным у адносінах да студэнтаў, падкрэслівала, што ён прафесійна, даходліва тлумачыў свой прадмет студэнтам, многія з якіх вярнуліся на вучобу з франтоў, партызанскіх атрадаў, перажылі акупацыю.

З ліста папличніка Якуба Коласа мастацтвазнаўцы Антона Уса: *“И ещё особенно понравился мне твой сын Даниил. Прекрасный молодой человек и просто умница, развит, толковый, начитан. Просто молодец. Я с ним проехал от Клязьмы до Москвы и всю дорогу проговорил с большим интересом”* [2].

Вайна прынесла гора і непапраўныя страты ў кожную сям'ю. Не дачакаліся з фронту брата Георгія, ад непасільнай працы і хвароб памёр ва Усольлагу дзядзька Аляксандр Дзмітрыевіч, у пераможным маі 1945 г. у маскоўскім шпіталі не стала маці Марыі Дзмітрыеўны.

Якуб Колас і Даніла вярнуліся ў разбураны Мінск, малодшы брат Міхась вучыўся ў маскоўскім інстытуце да 1947 г. Пасяліліся ў невялікім ацалелым дамку ў раёне Акадэміі навук. Першыя зімы сюды яшчэ па начах даб'ягалі з лясоў ваўкі. Міцкевічы абжываліся на новым месцы на ўскрайку горада: зрабілі плот, розныя дабудовы, упарадкавалі сядзібу, пасадзілі сад і кветкі. У 1952 г. да 70-гадовага юбілею народнага паэта пад наглядом яго старэйшага сына быў пабудаваны двухпавярховы

Даніла Міцкевіч з бацькам Якубам Коласам. Гатэль “Масква”. Масква. Ліпень 1956 г. Фота Яўгена Рапасава.

прасторны дом. Даніла Канстанцінавіч працягваў працу ў акадэмічным Інстытуце хіміі на розных пасадах: навуковага супрацоўніка, вучонага сакратара, загадчыка лабараторыі. Прафесійныя веды яго былі выключныя, гэта прызнавалі многія вучоныя-хімікі.

Даніла Канстанцінавіч займаўся гаспадаркай, быў надзейным памочнікам і дарадцам бацькі. Падчас ад'ездаў Канстанціна Міхайлавіча па грамадскіх, пісьменніцкіх справах, на адпачынак ці лячэнне старэйшы сын разам з сакратаром-памочнікам Якуба Коласа паэтам Максімам Лужаніным вырашалі розныя штодзённыя пытанні. Кола знаёмых Данілы Міцкевіча, безумоўна, было велізарным. У доме Якуба Коласа бывала шмат людзей з ліку родзічаў, сяброў, знаёмых, гасцей, да якіх гаспадары заўсёды ставіліся ўважліва.

13 жніўня 1956 г. перастала біцца сэрца народнага паэта Беларусі Якуба Коласа. На дзяржаўным узроўні было прынята рашэнне пра стварэнне Літаратурнага музея песняра ў доме, дзе ён жыў. Праз некаторы час Даніла Канстанцінавіч атрымаў прапанову ўзначаліць музей. Так жыццё павярнулася на 180 градусаў.

Змены адбыліся і ў асабістым жыцці. Не склаліся адносіны ў першай сям'і, дзе падрасталі сын і дачка. У 1960 г. Даніла Канстанцінавіч ажаніўся другі раз, праз год нарадзілася яшчэ адна дачка, аўтарка гэтых радкоў. Да 1978 г. былая жонка з дзецьмі займалі частку першага паверха дома, пабудаванага сынамі Якуба Коласа для сябе побач з музеем. Даніла Канстанцінавіч быў цудоўным бацькам, выхоўваў сына і дачок

Рэспубліканскія свята паэзіі на Стаўбцоўшчыне ў Бярвянцы.
Злева направа: **Уладзімір Міцкевіч (загадчык філіяла музея), Даніла, Аляўціна і Вера Міцкевічы.** 17 верасня 1972 г. Фота Пятра Наватарова.

з любоўю і павагай. Гуляў з малымі ў дзіцячыя гульні, расказваў беларускія казкі пра Асілка, Дамавіка, Вадзяніка, Лесавіка; даходліва тлумачыў з'явы прыроды, а пазней і школьныя прадметы; вучыў гуляць у шахматы, більярд; вадзіў у кіно, тэатры, на выстаўкі. Моцна перажываў, калі хтосьці з дзяцей хварэў.

Даніла Канстанцінавіч апантана ўключыўся ў працу па ўвекавечванні памяці свайго славутага бацькі. З 1957 да 1980 г. ён быў дырэктарам Літаратурнага музея Якуба Коласа (сучасная назва – Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа), з 1980 да ліпеня 1996 г., апошніх дзён свайго жыцця, працаваў навуковым супрацоўнікам. Пад яго кіраўніцтвам за два з паловай гады была створана першая музейная экспазіцыя. 4 снежня 1959 г. Літаратурны музей Якуба Коласа ўрачыста адчыніў дзверы для першых наведвальнікаў. Паралельна ішла праца над папаўненнем фондавых калекцый, захаваннем і музейфікацыяй мемарыяльных коласаўскіх сядзіб на Стаўбцоўшчыне. 8 чэрвеня 1967 г. быў адчынены філіял сталічнага музея ў Смольні, на адкрыцці прысутнічала шмат гасцей, была вялікая дэлегацыя ўзбекскіх пісьменнікаў. Даводзілася вырашаць безліч арганізацыйных пытанняў. У наступныя гады праводзіліся рэстаўрацыйныя работы ў Акінчыцах, Альбуці, Ластку. На маёй памяці – амаль штодзённыя паездкі Данілы Канстанцінавіча за рулём “газіка” па Стаўбцоўшчыне, якую ён палюбіў усім сэрцам, з павагай ставіўся да вяскоўцаў, іх нялёгкай працы на зямлі.

Адкрыццё філіяла музея Якуба Коласа на Стаўбцоўшчыне ў Смольні.
Выступае Янка Брыль. 8 чэрвеня 1967 г. Фота Аляксандра Дзітлава.

Даніла Міцкевіч з былымі студэнткамі-“сходніцамі” хімфака БДУ ў дзень 50-годдзя факультэта. Злева направа: Галіна Лазерка, Ганна Гайдаева, Даніла Міцкевіч, Эма Гурэвіч, Надзея Пазнякова, Ніна Ярмоленка, Людміла Альхова, Людміла Шэкт. Мінск. 15 лістапада 1981 г.

Зладжана працаваў невялікі калектыў музея. Пад кіраўніцтвам Данілы Канстанцінавіча ў розныя гады шчыравалі Міхаіл Пратасевіч, Мікола Базарэвіч, Леў Мірачыцкі, Іван Курбека, Людміла Чыгрынава, Юлія Бураўкіна, Мікола Жыгоцкі, Тамара Сачанка, Аляксей Слесарэнка, Антаніна Гарон, Наталля Шувагіна-Адамовіч, Марыя Далідовіч і інш. Той, хто ведаў Данілу Канстанцінавіча, працаваў з ім, адзначалі яго інтэлігентнасць, памяркоўнасць, ветлівасць, ураўнава-

Даніла Міцкевіч з роднай цёткай Маняй. Падворак Марыі Міхайлаўны Бруй. Стаўбцоўшчына, в. Мікалаеўшчына. 1985 г. Фота Пятра Наватаравы.

жанасць, далікатнасць у адносінах, выключную памяць, глыбокія веды ў розных галінах навукі. У той жа час сын песняра быў патрабавальным, у першую чаргу да сябе, а пасля і да калег па працы.

Даніла Канстанцінавіч браў удзел у стварэнні другой (1972) і трэцяй (1982) музейных экспазіцый, у падрыхтоўцы зборнікаў, альбомаў, Збораў твораў Якуба Коласа. З задавальненнем праводзіў экскурсіі па музеі, ездзіў на выступленні, сустрэчы ў розныя аўдыторыі. Выступаў па радыё, на тэлебачанні. З 1980-х гг. калі ўжо пакінуў дырэктарскі пост і працаваў навуковым супрацоўнікам музея, больш актыўна стаў друкавацца ў часопісах і газетах. Гэтаму спрыяла жонка Аляўціна Цімафееўна, якая добра разумела, наколькі каштоўнымі

будуць такія публікацыі. Яна ж арганізавала некалькі запісаў на відэакасеты з удзелам сяброў, навукоўцаў, пісьменнікаў, паэтаў, кампазітараў.

Сябрамі, паплечнікамі, аднадумцамі Данілы Канстанцінавіча былі многія беларускія пісьменнікі, па сутнасці, вучні Якуба Коласа і Янкі Купалы па пісьменніцкім цэху, якія дапамагалі дырэктару музея ажыццяўляць многія задумы, удзельнічалі ў музейных мерапрыемствах і на ўсіх узроўнях ушаноўвалі памяць пра песняроў Беларусі. У нататках “Балючая, светлая памяць” народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль так узгадваў сябра Данілу Канстанцінавіча: *“Для нас, пісьменнікаў, ён быў братам, для адных старэйшым, для другіх равеснікам, заўсёды шчыра вітаным у ДOME літаратара і ў рабочыя будні, і ў дні ўрачыстасцей. Заўсёды прыязны, найчасцей у светлым настроі, ураўнаважаны, заклапочаны лёсам роднай літаратуры, да апошніх дзён у клопаце пра бацькаву спадчыну”* [3].

Да апошніх дзён Даніла Канстанцінавіч апантана працаваў. Жыццёвыя сілы пакідалі паступова, незаўважная цяжкая анкалагічная хвароба падбіралася да яго каля дзесяці гадоў. Вердыкт дактароў быў несучасналы: засталася жыць ад трох месяцаў да года. Жыццё адмерала адзінаццаць месяцаў. У гэты час Даніла Канстанцінавіч рыхтаваў свае апошнія ўспаміны пра побыт у Ташкенце ў 1941 – 1943 гг., працаваў над складаннем музейнай картэжкі адрасатаў Якуба Коласа. Апошнія ўспаміны былі запісаны на дыктафон у шпіталі менш чым за месяц да сыходу.

Трымаўся ён мужна і годна, шкадаваў родных і блізкіх, што яму ўжо патрабуецца іх дапамога. Незадоўга да смерці папрасіў мяне і блізкага сябра выдатнага вучонага Генадзя Васілевіча Кісялёва сабраць напісанае і выдаць асобнай кнігай.

Даніла Канстанцінавіч памёр 7 ліпеня 1996 г. на купальскую раніцу і ў дзень нараджэння Янкі Купалы.

У 2000 г. накладам 2500 асобнікаў выйшла з друку кніга ўспамінаў Данілы Міцкевіча, якая з лёгкай рукі яе навуковага рэдактара Генадзя Кісялёва атрымала назву “Любіць і помніць”. Сёлет да 100-гадовага юбілею Данілы Канстанцінавіча мною падрыхтавана і пры фундаатарскай дапамозе выдадзена кніга “І бачу пройдзеныя далі...” накладам 400 асобнікаў з новымі арыгінальнымі архіўнымі матэрыяламі.

Васямнаццаць гадоў таму скончыўся зямны шлях Данілы Канстанцінавіча Міцкевіча, першага дырэктара Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа, заслужанага дзеяча культуры Беларусі, ганаровага сябра Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, узнагароджанага Ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета Беларусі, Міністэрства культуры СССР і ЦК прафсаюзаў работнікаў культуры, медалямі “За доблесную працу ў гады

Вялікай Айчыннай вайны 1941 – 1945 гг.”; “Ветэран працы”, медалём Францыска Скарыны.

Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч, які палову жыцця ўвекавечваў родны кут песняра зямлі беларускай, несумненна, сам заслугоўвае асобнага “куточка” ў экспазіцыі музея Якуба Коласа. Так было запланавана зрабіць пры абмеркаванні і падрыхтоўцы апошняй экспазіцыі музея ў тым пакоі, дзе ў 1950-я гг. месціўся рабочы кабінет старэйшага сына песняра. Цяпер тут знаходзіцца выставачная зала. На вялікі жаль, мемарыяльнасці ў мемарыяльным музеі меншае, памяць – “гэта жыццё, антытэза няпам’яці, забыццю і неіснаванню” – драбнее, а няўмольны час расцярушвае складнікі вялікай Памяці пра вялікіх людзей Бацькаўшчыны.

Спіс літаратуры

1. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** – Фонд 205. – Воп. 4. – Адз. зах. 396. – Арк. 10 – 10 адв.
2. **Гарон, А.** История одной дружбы в письмах и документах : Якуб Колас и Антон Усс / А. Гарон, В. Скалабан // Нёман. – 2007. – № 11. – С. 135.
3. **Брыль, Я.** Балючая, светлая памяць / Я. Брыль // Любіць і помніць : Успамінае сын Якуба Коласа / Д. Міцкевіч; уклад. В. Міцкевіч. – Мінск : Польшча, 2000. – С. 256.

Вера МІЦКЕВІЧ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

ЛІСТАПАД

Заканчэнне. Пачатак на с. 47, 65.

21 лістапада – 145 гадоў з дня нараджэння Казіміра Стаброўскага (1869 – 1929), жывапісца, педагога. Творчасць звязана з мастацкім жыццём Беларусі, Польшчы, Расіі

100 гадоў з дня нараджэння Казіміра Шышкіна (1914 – 1987), рускага і беларускага акцёра, народнага артыста РСФСР

85 гадоў з дня нараджэння Івана Ралько (1929 – 1979), літаратуразнаўцы, крытыка, паэта

23 лістапада – 190 гадоў з дня нараджэння Баляслава (Міхаіла Юрыя) Русецкага (1824 – 1913), жывапісца, графіка. Творчасць звязана з мастацкім жыццём Беларусі і Літвы

75 гадоў з дня нараджэння Ляніны Сіваковай, мастачкі, ткачыні

60 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Лукашанца, мовазнаўцы

24 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Ганчарыка (1899 – 1986), вучонага-біёлага, пісьменніка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

25 лістапада – 130 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Кудрэвіча (1884 – 1957), жывапісца-пейзажыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Міцкевіча (1919 – 2002), літаратуразнаўцы, крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Падгайскага (1934 – 1980), мовазнаўцы

26 лістапада – 95 гадоў з дня нараджэння Івана Скарынкіна (1919 – 2010), празаіка

27 лістапада – 130 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Басалыгі (1884 – 1969), дзеяча тэатра і кінамастацтва

110 гадоў з дня нараджэння Мікалая Звездачотава (1904 – 1985), акцёра, народнага артыста Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Алеся Жыгунова, паэта

28 лістапада – 105 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Вейнравіча (1909 – 1998), кінааператара, рэжысёра дакументальнага кіно, народнага артыста Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Анатоля Іванова (1914 – 1996), рускамоўнага празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Рыгора Сарокі, дырыжора, педагога, заслужанага работніка культуры Беларусі

29 лістапада – 155 гадоў з дня нараджэння Мікалая Янчука (1859 – 1921), беларускага, украінскага і рускага вучонага-славіста, драматурга, паэта, перакладчыка, этнографіка, фалькларыста, літаратуразнаўцы, антраполога, музыказнаўцы, кампазітара

30 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Міхася Лынькова (1899 – 1975), празаіка, дзіцячага пісьменніка, крытыка, літаратуразнаўцы, сцэнарыста, грамадскага дзеяча, народнага пісьменніка Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Віктара Шчарбакова, графіка, жывапісца

90 гадоў таму пачаў выходзіць грамадска-публіцыстычны і літаратурна-мастацкі часопіс для жанчын і сям’і “Алеся”. Да 1995 г. меў назву “Работніца і сялянка”

75 гадоў таму створаны ў Беластоку Дзяржаўны польскі тэатр БССР. У 1940 г. працаваў у Гродне. Існаваў да 1941 г.

60 гадоў таму створаны Гомельскі абласны драматычны тэатр, цяпер заслужаны калектыў Беларусі

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

УПЕРШЫНЮ Ў ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МУЗЫКІ...

ДА 85-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ КАМПАЗІТАРА ЯЎГЕНА ГЛЕБАВА

“Яўген Аляксандравіч Глебаў – кампазітар самага высокага класу... надзелены талентам, якія не часта сустракаюцца нават на нашай, ніколі не беднай на таленты зямлі. Дзякуючы творчасці Я. Глебава беларускае музычнае мастацтва ўзбагацілася ў найвышэйшай ступені. Ні на кога не падобны, нікога канкрэтна не прадаўжаючы, ён упісаў сваю, выключна глебаўскую старонку ў гісторыю беларускага, усесаюзнага ды і сусветнага музычнага мастацтва...” Так у 1984 г. пісаў Васіль Уладзіміравіч Быкаў.

А праз дваццаць гадоў вучань кампазітара Аляксандр Рашчынскі ўзгадваў: «Нам, яго вучням, заўсёды здавалася, што наш “Саныч”, ці “Шэф” (так мы яго называлі), будзе побач з намі заўсёды, і як звычайна, у чацвер, сустрэўшы яго ў холе кансерваторыі, мы пройдзем у клас і зоймемся кампазіцыяй, а ў пятніцу – інструментаўкай. Мы самі сябе падманвалі, калі думалі, што ўсё яшчэ паспеецца, мы яшчэ прынясем дыктафон і запішам (упогай ад Глебава!) яго выдатныя думкі і вострае слоўца...”

Пасля смерці Яўгена Аляксандравіча многія адчулі, як не хапае Беларусі Глебава. Менавіта яго – сапраўднага класіка. У 1990-я ён – “адзін з вядучых беларускіх кампазітараў” (В. Савіцкая), а ў 2004 г. на вечары памяці ў Акадэміі музыкі кампазітар Дзмітрый Смольскі скажа: “Яўген Аляксандравіч Глебаў – вялікі чалавек”.

Аб’ём створанага Глебавым уражвае! Ніхто да яго і пасля яго не пакінуў Беларусі такой багатай спадчыны, якая яшчэ толькі чакае сваіх

даследчыкаў. Але акрамя колькасці, усё напісанае ім – найвышэйшай якасці! Гэта – музыка, якую хочацца слухаць яшчэ і яшчэ, ад якой лягчэй робіцца на душы».

Разнастайнасць музычнай палітры Яўгена Глебава адлюстравана ў музыказнаўчых працах і даведачнай літаратуры. Адзначым тут толькі некаторыя асаблівасці яго творчасці, яго наватарскую, першапраходніцкую сутнасць.

Упершыню ў гісторыі беларускай прафесійнай музыкі ў той няпросты, ідэалагічна рэгуляваны савецкі час Яўген Глебаў звяртаўся ў творчасці да выбітных літаратурных першакрыніц, створаных не толькі нашымі нацыянальнымі

85

геніямі Якубам Коласам і Янкам Купалам, Васілём Быкавым і Уладзімірам Караткевічам, але таксама і сусветна прызнанымі:

Шарлем дэ Кастэрам і Антуанам дэ Сэнт-Экзюперы, Бернардам Шоу і Міхайлам Булгаковым. Гэта музыка да кінастужкі “Першыя выпрабаванні” (“На ростанях”) і радыёспектакля “Сымон-музыка”; сімфанічная паэма “Магіла льва” і балет “Выбранніца” (“Курган”); музыка да кінастужкі “Трэцяя ракетка” і балет “Альпійская балада”; музыка да кінастужкі “Дзікае паляванне караля Стаха”; балеты “Тыль Уленшпігель” і “Маленькі прынец”; мюзікл “Мільянерша” і опера “Майстар і Маргарыта”. Усе творы атрымалі шырокую вядомасць і мелі паспяховы сцэнічны лёс. Глебавым упершыню ў гісторыі беларускага музычнага тэатра быў створаны балет на сучасную тэму “Мара” па арыгінальным лібрэта Я. Рамановіча.

Ён першым з беларускіх кампазітараў стаў выкарыстоўваць у партытурах невядомыя дагэтуль музычныя інструменты, якія тады толькі-толькі з’яўляліся. У далёкім 1961 г., калі з боку ўладных структур актыўна дзейнічала сістэма разнастайных забарон, Я. Глебаў “асмеліўся” ўвесці ў партытуру балета “Мара” першынец тагачасных электронных інструментаў – іоніку, а таксама... чатыры саксафоны. У сімфанічным аркестры! Саксафон – інструмент джазавы, а джаз тады лічыўся па-за законам, яго называлі “музыкай тоўстых”. І раптам – у савецкім дзяржаўным тэатры – кампазітар выкарыстоўвае саксафоны. Гэта было сапраўднай крамолай. Я. Глебаў выслухаў нараканні, але здолеў пераканаць, што інструменты гэтыя неабходны спектаклю па сюжэце. У партытуру балета “Тыль Уленшпігель”

ён увёў такую нехарактэрную для сімфанічнага складу бас-гітару, з яе густым выразным тэмбрам і дакладным рытмічным малюнкам.

Менавіта Яўген Глебаў пазнаёміў слухачоў з дзівосным гучаннем альтовай флейты, марымбы, вібрафона, іншых інструментаў, якія з'яўляліся ў выканальніцкім арсенале, як у творах сімфанічных, так і ў эстрадных, а ў музыцы для кіно аднойчы нават сумясціў балалайку з джазам.

Творы Яўгена Глебава ўпершыню ў сучаснай гісторыі музычнай культуры Беларусі ступілі за яе межы. Так, у 1970 г., неўзабаве пасля прэм'еры ў Мінску, балет “Выбранніца” быў пастаўлены Новасібінскім тэатрам оперы і балета. У 1972 г. Чалябінскі тэатр оперы і балета паставіў балет “Альпійская балада”. Услед за мінскай пастаноўкай балет “Тыль Уленшпігель” ставіўся ў 1975 г. у Львоўскім тэатры оперы і балета, а ў 1976-м – у Чалябінскім. Малады балетмайстар Валянцін Елізар'еў пасля прыходу ў наш оперны тэатр задумаў ажыццявіць другую рэдакцыю “Тыля” пад назвай “Легенда пра Уленшпігеля”. З гэтым спектаклем ён быў запрошаны ў Ленінград, у Марыінскі (тады Кіраўскі) тэатр, дзе вясной 1977 г. адбылася прэм'ера. А ўжо восенню таго ж года Я. Глебаў паехаў на прэм'еру “Тыля Уленшпігеля” ў Фінляндыю. Тады ж у Хельсінкі адбылася гутарка пра пастаноўку наступнага балета, “Маленькага прынца”, які ў кампазітара быў ужо ў працы. Пасля поспеху “Тыля Уленшпігеля” фінскі тэатр настолькі зацікавіўся новым балетам Я. Глебава, што неадкладна заняўся пошукам спадчыннікаў А. дэ Сэнт-Экзюперы, каб атрымаць у іх, паводле аўтарскага права, дазвол на пастаноўку. У 1982 г. у тэатры Фінскай оперы адбылася сусветная прэм'ера гэтага выдатнага балета. А неўзабаве дамову на пастаноўку “Маленькага прынца” з аўтарамі склаў Вялікі тэатр СССР у Маскве. Прэм'ера прайшла ў 1983 г. на сцэне Крамлёўскага палаца з'ездаў. У тым жа годзе гэты балет адбыўся ў оперным тэатры горада Горкага (цяпер Ніжні Ноўгарад), а ў 1990 г. “Маленькі прынец” убачыў святло рампы опернага тэатра горада Куйбышава.

У 1986 г. Маскоўскі тэатр аперэты ажыццявіў пастаноўку аперэты “Мільянерша” Я. Глебава паводле п'есы Б. Шоу. На наступны год прэм'ера “Мільянершы” адбылася ў Мінску, у Тэатры музычнай камедыі, а таксама ў Кемераўскім і Ташкенцкім тэатрах музычнай камедыі. Аўтар лібрэта, рэжысёр Вольга Іванова, у 2005 г. паставіла спектакль у музычным тэатры Сыктыўкара, дзе ён ідзе і дасюль.

Апошняя прэм'ерай кампазітара ў Дзяржаўным акадэмічным вялікім тэатры Рэспублікі Беларусь у 1992 г. стала опера “Майстар і Маргарыта”. Які тады быў час, памятаюць многія. Развал вялікай краіны і цяжкія наступствы гэтага

зусім не стымулявалі творчасць. Рваліся сувязі, змяняліся прыярытэты, усяму сапраўднаму не знаходзілася месца. У рэпертуары нашага опернага не значылася ніводнага твора Я. Глебава. Толькі пасля смерці Яўгена Аляксандравіча, да яго 75-годдзя, тэатр аднавіў “Легенду пра Уленшпігеля” ў пастаноўцы В. Елізар'ева...

У свой час многія творы Я. Глебава былі адзначаны высокімі ўзнагародамі. Балет “Альпійская балада” стаў лаўрэатам усесаюзнага конкурсу на найлепшы музычны спектакль, прысвечаны 20-годдзю Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. За балет “Выбранніца” Яўген Аляксандравіч быў уганараваны званнем лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР. Яго песні, эстрадныя і джазавыя п'есы выконваліся ў канцэртах і гучалі па радыё, рабіліся лаўрэатамі ўсесаюзнага конкурсу “Песня года”. На розных кінафорумах яго музыка да кінастужак таксама адзначалася ўзнагародамі.

Варта адзначыць, што пры ўсіх ідэалагічных цяжкасцях савецкага часу для ўдасканалення кампазітарскага майстэрства існавалі магчымасці, якіх сучасныя кампазітары пазбаўлены. Маецца на ўвазе практыка з'ездаў кампазітараў усіх саюзных рэспублік. З'езды, як правіла, праводзіліся ў Маскве, на іх выконваліся найлепшыя творы савецкіх кампазітараў. Музыка Я. Глебава заўсёды гучала ў такіх канцэртах, што былі своеасаблівым творчым спаборніцтвам кампазітараў-прафесіяналаў, дзе адпрацоўваліся і рамяство, і майстэрства, і густ. Удзел у падобных канцэртах службыў паказчыкам запатрабаванасці творчасці кампазітара ў грамадстве, да таго ж гэтыя паказы былі вялікім стымулам для творчасці.

Кампазітары, да пакалення якіх належаў Я. Глебаў, уяўлялі сабой сузор'е разнастайных талентаў і найвышэйшага майстэрства, прафесіяналізму, роўнага якому не было ні ў адной краіне свету, разам яны пакінулі цудоўныя ўзоры музычных твораў у самых розных жанрах. Агляду творчасці кампазітараў былых саюзных рэспублік была прысвечана кніга пад назвай “Пяцьдзесят савецкіх кампазітараў” (“Fünfzig sovjetische Komponisten”, 1984 г.) нямецкага музыказнаўцы Х. Герлаха. Адна з частак гэтай працы распавядала пра творчасць Я. Глебава, адзінага з беларускіх майстроў.

Рознымі былі іх шляхі да вяршыняў майстэрства. Многія з малых гадоў займаліся спачатку ў музычных школах, потым – у вучылішчах, кансерваторыях, метадычна і паступова навучаліся рамяству ў педагогаў і прафесуры.

Іншым быў шлях Я. Глебава. Ён нарадзіўся ў 1929 г. у маленькім правінцыйным Рославе, дзе да вайны не было нават музычнай школы. Але ў іх доме ўсе ігралі на розных інструментах – балалайцы, гітары, домры, а пасля вайны

і на акардэоне. Музычнай граматы не ведаў ніхто, усе “слыхачы”. Раяль Яўген бачыў толькі ў кіно, але музыку любіў з усім запалам юнацкасці. Калі ў 1937 г. у іх доме з’явіўся радыёпрыёмнік, ён не адыходзіў ад яго, слухаў і слухаў музыку. І марыў... Вучыцца музыцы не было дзе, і пасля школы яму давалося паступіць у Раслаўскі чыгуначны тэхнікум, а потым ён папрасіў, каб яго размеркавалі на працу ў Магілёў. Гэта быў найбліжэйшы ад Рослава чыгуначны вузел, але акрамя гэтага ў Магілёве дзейнічала музычнае вучылішча. Было гэта ў студзені 1950-га года.

На той час ён ужо добра іграў на ўсіх дамашніх інструментах, сам сачыняў музыку, але, не ведаючы нот, запісваў яе на сямі радках (па колькасці гітарных струн). Яўген Аляксандравіч распавядаў: *“Вышыню я вызначаў так, тыпу, міліметры-сантыметры. Ну не ведаў я нотнага ладу, хоць ты забіся! Не, я ведаў, што ён ёсць, але не больш за тое...”* У магілёўскае музвучылішча яго не прынялі. І хто ведае, як склаўся б лёс адоранага юнака, калі б не сябры з вучылішча. Яны расказалі пра яго Іосіфу Жыновічу, кіраўніку аркестра народных інструментаў, які ў той год прыехаў з Мінска прымаць дзяржаўныя экзамены. І. Жыновіч пагадзіўся праслухаць Яўгена, пасля чаго раптам сказаў: *“– А падавай ты дакументы ў кансерваторыю.”*

– Як у кансерваторыю? Мяне толькі што ў вучылішча не прынялі!”

На гэта Іосіф Іосіфавіч толькі выгукнуў: *“Мы ездзім па краіне, шукаем таленавітых дзяцей, а тут – сам у рукі ідзе! Глядзі, табе сёлета будзе дваццаць адзін. Часу мала, а вучыцца трэба!”* І прадыхаў яму заяву ў кансерваторыю.

Як праходзіў працэс паступлення, тут апусцім, заўважым толькі, што рэктар кансерваторыі Анатоль Багатыроў пайшоў насустрач рэкамендацыі Іосіфа Жыновіча і палічыў магчымым прыняць непадрыхтаванага, але вельмі таленавітага юнака ў музычную вышэйшую навучальную ўстанову. І нават узяў да сябе ў кампазітарскі клас.

З боку І. Жыновіча і А. Багатырова гэта быў Учынак. Два неабыхавыя і адважныя чалавекі зрабілі правільны крок як для далейшага лёсу Я. Глебава, так і для нашай музычнай культуры.

У той год Яўген не проста стаў студэнтам першага курса кансерваторыі, яму давалося за год адолець курс пачатковага навучання элементарнай музычнай грамаце і адначасова паспяваць за аднакурснікамі па ўсіх прадметах. Вось як ён сам распавядаў пра гэта: *«Скажам так, калі б ты вучылася ў матэматычнай школе, то адначасова трэба вывучаць табліцу множання і табліцу лагарыфмаў... Дапусцім, у аўторак мы займаемся элементарнай тэорыяй музыкі, гэта значыць, дзе*

“до”, дзе “рэ”, які інтэрвал, як ён называецца... Ты памятаеш, я жартаваў у нейкай з перадач, што калі пачуў слова “дамінантсэптакорд”, падумаў – усё, крышка! Далей няма куды! Слова ўжо вельмі страшнае для недасведчанага... Дамінантсэптакорд! Ты ўдумайся, што гэта такое. Але калі прафесар сыграў урачыста, “соль-сі-рэ-фа”... усё стала ясна. Праўда-праўда! Яшчэ паступаючы ў кансерваторыю, я не ведаў, як гэта называецца, але ўжо выкарыстоўваў знакі альтэрацыі, гэта значыць, у акордах па слыху дазваляў сабе падвышэнне і паніжэнне... Альтэрацыя! Да якой я дайшоў яшчэ праз год».

Вучоба давалася лёгка, памяць і слых былі выдатнымі, стараннасці – хоць адбаўляй. Праўда, жыў галаднавата, на адну толькі маленькую стыпендыю. Дапамога з дому была рэдкай і беднай: родныя жылі больш чым сціпла. Яўген гатовы быў працаваць круглыя суткі, але неўзабаве адбылося тое, што і павінна было здарыцца: ён захварэў. На ўроку па спецыяльнасці страціў прытомнасць ад голаду проста ў кабінце свайго настаўніка А. Багатырова. Гэта быў туберкулёз лёгкіх... Лячэнне цягнулася доўга, але прапушчанае ён наганяў, А. Багатыроў дазволіў застацца на другі год. Усе гады вучобы ў кансерваторыі ўсе прадметы здаваў ён толькі на “выдатна”. На трэцім курсе як “круглы” выдатнік стаў атрымліваць павышаную, сталінскую стыпендыю. Акрамя гэтага, А. Багатыроў даручыў яму працу інспектара студэнцкага аркестра, што таксама давала нейкі матэрыяльны прыбытак. У выніку скончыў кансерваторыю з чырвоным дыпламам.

На апошнім курсе кансерваторыі ў Маскве Яўгена Глебава прынялі ў Саюз кампазітараў СССР, што ўжо само па сабе – падзея. Звычайна студэнтаў у творчы саюз не прымалі. Я. Глебава прынялі. Але гэтая акалічнасць зусім не ўскружыла галаву, наадварот, ён імкнуўся адпавядаць, стаць сапраўдным прафесіяналам, пра што гаварыў яму Дзмітрый Шастаковіч. Шукаць шляхі засваення прафесіі, а тым больш яе ўдасканалення, даводзілася самастойна. І калі пасля казалі, што Яўген Глебаў зрабіў сябе сам, гэта было праўдай.

...Лёс па-свойму быў да яго добразычлівы. Пасля заканчэння кансерваторыі запрасілі ў Тэатр юнага глядача, якому Я. Глебаў прысвяціў больш за 10 гадоў. Пад яго кіраўніцтвам апынуўся невялікі аркестр, які ён называў сваёй творчай лабараторыяй, што дазволіла асвоіць многае з таго, чаму ў кансерваторыі будучых кампазітараў не вучылі. Спасцігаў таямніцы інструментальнага гуку, спрабаваў самыя розныя адценні ў гучанні інструментаў і іх спалучэнняў, адпрацоўваючы гэтыя навыкі ў музыцы да спектакляў ТЮГа, а таксама ў іншых уласных творах. Многаму тады ён навучыўся ў сваіх музыкантаў, а

таксама ў дырыжораў, з кім прыйшлося працаваць і ў філарманічным, і ў оперным аркестры, а таксама на радыё. Ён вельмі многа працаваў: больш за дваццаць спектакляў ТЮГа, а таксама іншых драматычных тэатраў Беларусі ў той час былі пастаўлены з музыкай Яўгена Глебава.

Цікава, што яму ніколі не даводзілася прапапоўваць сябе ў якасці кампазітара. Яго заўсёды запрашалі. *“Кампазітараў было мала, пішучых – яшчэ менш, і мяне шмат запрашалі. Я не пісаў тады хіба што для водаканалтрэста ці пажарнай каманды”*, – жартваў Яўген Аляксандравіч. А калі сур’ёзна, дык у 1958 г., усяго праз два гады пасля заканчэння кансерваторыі, дырэктар опернага тэатра запрасіў маладога кампазітара для гутаркі і пазнаёміў з лібрэтыстам Яўгенам Рамановічам. Яму прапанавалі напісаць музыку для балета “Мара” на вельмі актуальную тады тэму вяртання пасля вайны на радзіму рэпатрыянтаў з Лацінскай Амерыкі. Ён з радасцю пагадзіўся, працаваў з вялікім захапленнем. У 1961 г. адбылася прэм’ера, што прайшла з незвычайным па тых часах поспехам, асабліва калі ўлічыць, што нацыянальнага рэпертуару тэатр тады не меў. З той пары з тэатрам оперы і балета кампазітара доўгія гады звязвалі творчыя стасункі. Адначасова, у тым жа 1958-м, яго запрасіў старэйшына кінарэжысёраў таго часу Уладзімір Корш-Саблін, які “адкрыў” калісьці для кіно Ісака Дунаеўскага ў фільме “Маё каханне”. Уладзімір Уладзіміравіч прапанаваў Я. Глебава напісаць музыку да фільма “Першыя выпрабаванні” паводле рамана “На ростанях” Якуба Коласа. Яўген Аляксандравіч пагадзіўся, і пасля гэтага дэбюту ў кіно яго сталі запрашаць усе рэжысёры тагачаснага “Беларусьфільма”. З музыкай Яўгена Глебава было выпушчана каля 50 кінастужак.

Яго творы выконвалі як знакамітыя прафесійныя калектывы Савецкага Саюза, так і невялікія, у тым ліку аматарскія. Ён ніколі нікому не адмаўляў. Часта здаралася, што ў працы ў яго знаходзілася некалькі твораў адначасова. І заўсёды паспяваў, укладаўся ў тэрмін. Ён з дзіўным уменнем распараджаўся ўласным часам – рацыянальна і рупліва.

На пачатку 1970-х гг. Яўгена Глебава запрасілі працаваць у кансерваторыю. Ён доўга адмаўляўся з прычыны вялікай загрузанасці, але потым пагадзіўся. І ніколі пасля не пашкадаваў пра тое. Ён быў прыроджаным педагогам. У канцы 1950-х гг. выкладаў у Мінскім музычным вучылішчы, і тады падрыхтаваў да паступлення ў Маскоўскую кансерваторыю Эдуарда Ханка, у будучым вядомага кампазітара. За амаль трыццаць гадоў працы ў кансерваторыі Яўген Глебаў выпусціў больш за пяцьдзясят студэнтаў, і многія з іх сталі выдатнымі кампазітарамі. Гэта Васіль Раінчык і Ядвіга Паплаўская, Алег Залётнеў і Леанід Захлеўны,

Уладзімір Кандрусевіч і Вячаслаў Кузняцоў, Аляксандр Рашчынскі і Дзмітрый Даўгалёў. Заўчасна пайшлі з жыцця Віктар Помазаў, Уладзімір Дамарацкі, Генадзь Ермачэнкаў...

І вось што яшчэ пісаў Аляксандр Рашчынскі, яго вучань: “Творчасць Глебава дагэтуль моцна недацэнена. І размова не толькі пра недахоп увагі да яго музыкі. Размова пра тое, што скончылася дваццаце стагоддзе, якое падарыла свету вялікіх кампазітараў, і сёння на агляданай прасторы штосьці не відаць болей вялікіх. Дык што ж, усё знікла? Прафесія кампазітара больш не патрэбна? Высокае мастацтва стала незапатрабаваным, непатрэбным? Усё гэта балюча кранае нашу памяць пра настаўніка. Але я веру, што так будзе не заўсёды. Прыйдзе час усведамлення велічы Яўгена Глебава, і дай Бог, каб яшчэ мы самі сталі сведкамі таму.

Аперыруючы сучаснымі катэгорыямі, заўважу, што музыка Глебава па якасці – абсалютна канкурэнтназдольная ў свеце. Не адчуваць і не хацець зразумець гэта немагчыма. Не дай нам Бог захаваць падобную інерцыю мыслення, інакш мы назаўсёды застанемся па-за сусветным кантэкстам... Хто як не мы самі павінны ўсяляк прасоўваць нашу музыку, нашу літаратуру, нашу навуку! Хто як не мы павінны перадаць памяццю Яўгена Аляксандравіча Глебава зняць капялюш і не дазволіць аддаць на забыццё яго творчасць?!”

* * *

Сёлета Яўгену Аляксандравічу Глебава споўнілася 65 гадоў.

Сімфанічны філарманічны аркестр пад кіраўніцтвам Аляксандра Анісімава выпускае ў лістападзе вялікую праграму яго творчага вечара. Оперны тэатр прыступіў да пастаноўкі балета “Маленькі прынец”. Аркестр пад кіраўніцтвам Міхаіла Фінберга ўжо даў некалькі канцэртаў з музыкай Я. Глебава ў розных кутках Беларусі. Рыхтуе новую праграму квартэт духавых інструментаў “Рыўера” пад кіраўніцтвам Максіма Расохі. І ўжо традыцыйна, як гэта бывае ў верасні, музычная школа № 10 імя Я. Глебава пакажа сваю праграму з музыкай Яўгена Аляксандравіча ў зале дзіцячай філармоніі ў Мінску.

Першага верасня ў яго родным горадзе Рославе на будынку школы № 6, дзе ён вучыўся, адкрыецца мемарыяльная дошка, у тэхнікуме чыгуначнага транспарту, які ён скончыў у далёкім 1949 г., аббудзецца вечар яго памяці...

Яўген Аляксандравіч Глебаў аддаў беларускай музыцы роўна пяцьдзясят гадоў жыцця. Ён прыехаў у Мінск на пачатку студзеня 1950 г., а памёр 12 студзеня 2000-га...

Пераклад з рускай мовы.

Ларыса ГЛЕБАВА.

МІКАЛАЙ МАТУКОЎСІ: “Я АБАРАННЯЎ ІСЦІНУ...”

Мікалай Матукоўскі (12 верасня 1929 г. – 22 верасня 2001 г. – драматург, журналіст, славуты “известинец”, які быў бліжкім сябрам Васіля Быкава і які на пачатку 1970-х гадоў адной сваёй публікацыяй спыніў пяцігадовую кампанію шальмавання В. Быкава ў савецкім друку. Дзякуючы ў многім Матукоўскаму Мінск носіць ганаровае званне горада-героя. Увогуле, Матукоўскі быў сапраўднай эпохай не толькі ў беларускай журналістыцы – ён быў і назаўсёды застаўся эпохай і ў найноўшай беларускай гісторыі. Імя Мікалая Ягоравіча стала сапраўднай легендай яшчэ пры яго жыцці.

Два гады працы ў расонскай раённай газеце, восем у “Звяздзе” – пачынаючы з пасады літсупрацоўніка сельгасаддзела і заканчваючы загадчыкам аддзела літаратуры і мастацтва, потым – галоўны рэдактар літаратурна-драматычнага вяшчання на Беларускім радыё. І, нарэшце, амаль трыццаць гадоў працы спачатку ў якасці ўласнага карэспандэнта газеты, пасля – загадчыка беларускага аддзела “Известий”. Да таго ж імя М. Матукоўскага непарыўна звязана з Нацыянальным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы: “Амністыя” і “Мудрамер” – дзве самыя знакамітыя яго п’есы. Аднак сам Мікалай Ягоравіч гаварыў, што найперш лічыць сябе журналістам і што яго драматургія вырасла менавіта з журналістыкі. Магчыма, у тэатры ён мог бы зрабіць больш, але бачыў, што яго публіцыстычныя артыкулы прыносяць канкрэтную карысць. М. Матукоўскі распавядаў у апошнім нашым з ім інтэрв’ю (Мікалай Ягоравіч перанёс тады інфаркт і, мусіць, прадчуваючы, што пайшлі апошнія месяцы яго жыцця, сам захацеў даць тое інтэрв’ю): «Журналістыка, журналістыка – лёс, складаны, клопатны і ахвяравальны... Дзеля некалькіх радкоў у газеце прыходзіцца ахвяраваць спакоем, сямейнай утульнасцю, дабрабытам, адпачынкам – нармальным чалавечым ладам жыцця. І, на мой погляд, галоўная бяда ў тым, што ў нашай прафесіі галаву нельга “выключыць” нават на час. Яна незалежна ад твайго жадання збірае факты (прычым у любой сітуацыі!), пераварвае іх, абгульняе, аналізуе, раскладвае па палічках інтэлектуальнай памяці ўбачанае, пачутае, прачытанае, нечакана ўзнікае і ўвязвае ўсё гэта ў тваю асобасную праграму. Журналістыка – гэта камандзіроўка на ўсё жыццё...»

Мікалай Матукоўскі быў вельмі ўплывовай фігурай у савецкай журналістыцы – пасля публікацыі яго артыкулаў звычайна прымаліся неадкладныя меры. Да прыкладу, артыкул “Цень адной памылкі” ў “Известиях” пра гучную крымінальную “мазырскую справу”: некалькі чалавек з палескай глыбінкі трапілі ў турму па абвінавачванні ў забойстве. Іх так збівалі падчас папярэдняга следства, што ўсе “прызналіся” ў злачынстве, пра якое нічога не ведалі. Генеральны пракурор патрабаваў расстрэлу – маўляў, забітыя два міліцыянеры, а суд цацкаецца з забойцамі! Аднак артыкул М. Матукоўскага не толькі выратаваў пяцых невінаватых, але і дасягнуў іншага эфекту: па ўсім Савецкім Саюзе на даследаванні былі вернуты дзясяткі крымінальных спраў.

Варта прыгадаць і гісторыю з Васілём Быкавым: пасля публікацыі славутых аповесцей “Мёртвым не баліць”, “Праклятая вышыня” і “Круглянскі мост” кампанія шальмавання аўтара ў савецкім друку не спынялася больш за пяць гадоў. Яна нечакана сціхла толькі пасля з’яўлення ў газеце “Известия” вялікага інтэрв’ю з пісьменнікам*. Аўтарам інтэрв’ю быў сябар В. Быкава, “известинец” М. Матукоўскі, які пазней распавядаў: «П. М. Машэраў і А. Т. Кузьмін запрасілі ў Мінск галоўнага рэдактара газеты “Известия” Льва Мікалаевіча Талкунова. Ён прыехаў не адзін, а з якімсьці “намзагам” аддзела ЦК КПСС. Прозвішча яго, на жаль, не памятаю...»

* Фрагмент з гэтага гістарычнага інтэрв’ю друкуецца ніжэй.

Іх размясцілі ў адной з маленькіх урадавых гасцініц на вуліцы Фрунзэ, якраз насупраць майго дома. “Па доўгу службы” я суправаджаў маскоўскіх гасцей па горадзе, у Белавежскую пушчу, Хатынь. Настрой пасля вяртання з Хатыні быў адпаведным. Леў Мікалаевіч раптам спытаў:

– А як жыве Васіль Быкаў?

Я не паспеў нават рот раскрыць, як маскоўскі “намзаг” узвіўся ледзь не да столі і прамовіў такую злосную тыраду, што я проста аслупянеў ад нечаканасці. Збянтэжыўся крыху і Леў Мікалаевіч ад такой агрэсіўнасці свайго спадарожніка. А той распальваў сябе ўсё болей і болей.

– Гэты здраднік, вораг партыі і Савецкай улады толькі ганьбіць высокае званне пісьменніка!..

– За што вы так пра Быкава? – ледзь змог я ўставіць слова.

– За яго здрадніцкую літаратуру! Ён жа апалагет здрадніцтва! У яго ў кожным творы здраднік, падлец, чорная душа! <...> Ён жа на кожнага савецкага салдата вылівае ядро бруду!.. Літаратура – гэта абагульненне! Выходзіць, што на фронце былі толькі адны баязліўцы і здраднікі?! Але ж вайну выйгралі мы – з гэтага трэба зыходзіць!..

І вось тут не вытрымаў я. Я зусім забыўся, з якой фігурай размаўляю, што побач сядзіць мой галоўны рэдактар. Па некаторых дэталях я адчуў, што “намзаг” гаворыць з чужога, “генеральскага” голасу, агучвае аргументы з антыбыкаўскіх газетных рэцэнзій. Логіка маіх аргументаў была такой... Вы як работнік ЦК гаворыце пра асобу, у якой не разабраліся і не хочаце разабрацца. Ды вы ў ножкі павінны пакланіцца яму за тое, што ён распрацоўвае, можа, самую няўдзячную для пісьменніка тэму – імкнецца разабрацца ў прыродзе здрадніцтва. І вы лічыце гэтую тэму непатрэбнай, нецікавай для пісьменнікаў і для нас, чытачоў? А вы самі разабраліся ў ёй? Тады дайце мне адказ, бо я яго не ведаю: чаму тысяча салдат страляе ў ворага, а тысяча першы паварочвае аўтамат і страляе ў сваіх? Што гэта?.. Гены? Выхаванне? Ці абставіны? І вам гэта нецікава?

І раптам чую спакойны, ціхі голас Льва Мікалаевіча, пра якога ў гарачцы нават забыўся:

– Не хвалюйцеся, Мікалай Ягоравіч. Вы правільна гаворыце.

І тут ува мне імгненна спрацаваў прафесійны газетчык.

– Леў Мікалаевіч! Давайце надрукуем добры матэрыял пра Васіля Быкава!

– Згодзен. Рыхтуйце...

...Праз некалькі дзён я перадаў у рэдакцыю па тэлетаіпе размову з Васілём Быкавым, хоць

ён быў упэўнены, што яе не надрукуюць. Мы яе назвалі “Гэтая жорсткая памяць”. Матэрыял з’явіўся 7 сакавіка 1972 г.».

Пазней, у “Доўгай дарозе дадому”, Васіль Уладзіміравіч таксама сведчыў: “Гэта быў артыкул Матука пра Быкава – ці ня першы ў цэнтральным друку, які меў на мэце даказаць грамадзтву, што Быкаў – наш, савецкі пісьменнік, не які там паліцай ці ўласавец. І што ягоныя пэрсанажы – патрэбныя і карысныя, бо на вайне былі ня толькі героі, але і баязліўцы і здраднікі. <...> Мабыць, і праўда, артыкул у цэнтральнай газэце недзе штось зрушыў, наступныя падзеі паказалі ягоны несумненны плён”.

Дзякуючы менавіта М. Матукоўскаму сёння Мінск носіць ганаровае званне горада-героя. Вось як пра тое распавядаў падчас нашых з ім гутарак сам Мікалай Ягоравіч – галоўны ўдзельнік і сведка тых гістарычных падзей: «У той час далі залатую зорку ці то Керчы, ці то Туле. Мінск жа ніяк не хацелі ўзнагароджваць, хоць тут падчас вайны дзейнічала моцнае падполле. І я, набраўшыся нахабства, пайшоў да Машэрава: “Пётр Міронавіч, вы зрабілі для Беларусі вельмі многа. Але вы не зрабілі аднаго. І гэтага Беларусь ніколі вам не даруе”. Машэраў паглядзеў на мяне не разумеючы: “Што ты маеш на ўвазе?” – “Вы не зрабілі Мінск горадам-героем”. Я трапіў у самае балючае месца! Машэраў захадзіў па кабінэце: “Ты думаеш, я не спрабаваў гэтага зрабіць?..” <...> “Дазвольце тады гэтае пытанне ўзняць мне. Я напішу ў “Известиях” так, што яно ўзнікне само сабой”, – прапанаваў я...»

Тады ж П. Машэраў патэлефанаваў у Інстытут гісторыі партыі, каб М. Матукоўскаму далі ўсе матэрыялы, што тычыліся мінскага падполля. Узяўшы адпачынак, ён паехаў у Аксакаўшчыну і, па ўласных словах, ледзь не звар’яцеў, бо толькі тады зразумеў, якую вялікую адказнасць узяў на сябе і як рызыкаваў апынуцца ў стане сініцы, што хвалілася запаліць мора. Першы варыянт матэрыялу ён парваў з-за празмернай эмацыйнасці. Другі ўжо пісаў пад дакумент. П. Машэраў, прачытаўшы яго, напісаў захоплёную рэцэнзію і сказаў аўтару: “Прасі ўсё, што хочаш”. М. Матукоўскі адказаў: “У мяне толькі адна просьба: скажыце мне першаму, калі адбудзецца гэтае рашэнне”. – “Ну, вядома, скажу!” – засмяяўся П. Машэраў...

Пасля публікацыі матэрыялу ў рэдакцыю прыйшло шэсць мяхоў лістоў ад чытачоў з усяго Савецкага Саюза з адзіным пытаннем: “Чаму Мінск – не горад-герой?” Тады загадчык ваеннага аддзела “Известий”, патэлефанаваўшы ў ЦК Кампартыі, спытаў: “Што нам рабіць з гэтымі лістамі? Пераслаць да вас?” Яму адказалі: “Не

трэба. У нас іх столькі ж...” Дарэчы, П. Машэраў слова сваё стрымаў, і Мікалай Ягоравіч першым пачуў па тэлефоне чаканае: “Усё адбылося”...

Аднак ці радавала М. Матукоўскага яго тагачасная магутнасць? “Палохала і пазбаўляла спакою, – казаў ён. – Калі ты разумееш, што тваё слова, надрукаванае ў газеце, можа паўплываць на лёс чалавека, робішся, нібы мінёр, надзвычай асцярожным: кожную коску разглядваеш пад мікраскопам – крый Божа памыліцца і белае назваць чорным ці наадварот”.

Падчас той апошняй нашай размовы Мікалай Ягоравіч тлумачыў, дзеля якой мэты заняўся некалі журналістыкай – каб мець магчымасць найбольш поўна рэалізаваць свой патэнцыял і – хай не прагучыць гэта празмерна – свае чалавечыя і грамадзянскія якасці. “Кожны чалавек усвядомлена ці інтуітыўна імкнецца да рэалізацыі свайго максімуму, закладзенага ў яго прыродай, продкамі, – тлумачыў Мікалай Ягоравіч. – Я глыбока перакананы, што журналістыка робіць са звычайнага чалавека актыўнага стваральніка жыцця. Давайце прайдзем да высокіх філасофскіх абгульненняў. Чым занятае ўвогуле чалавецтва, ва ўсялякім выпадку, найлепшая яго частка? Яно сцвярджае Дабро ў жыцці ва ўсіх яго формах і праявах. І знішчае зло – зноў жа ва ўсіх яго формах і праявах. Быць прыналежным да гэтага спрадвечнага працэсу – галоўная, адзіная прадвызначанасць чалавека. Менавіта дзеля гэтага ён прыходзіць у гэты свет... Чым больш у чалавека магчымасцей для ўздзеяння на свет, на жыццё, на чалавека, тым больш цікавы і значны ён як асоба. Гэта вельмі важна адчуваць, усведамляць свой маштаб, сваю патрэбнасць, карыснасць для людзей, для грамадства. Калі гэтага няма, жыццё пераўтвараецца ў нікчэмнае існаванне. Задавальнення ад такога існавання ў чалавека не будзе, бо яго ўвесь час будзе мучыць пытанне: а для чаго я, урэшце, живу?”

Да таго ж напрыканцы жыцця Мікалай Ягоравіч гаварыў, што, на шчасце, ніколі не крывіў душой, хоць той савецкі час і быў складаным для журналіста. “І мне сёння не сорамна ні за водны свой матэрыял. Я абараняў ісціну. І амаль заўсёды мне гэта ўдавалася”. І дадаваў, што лічыць сваё жыццё пражытым не дарэмна, а калі б у яго была магчымасць паўтарыць яго яшчэ раз, ён пражыў бы яго гэтак жа. На пытанне, ці не палохае яго смерць, Мікалай Матукоўскі адказаў: “Не... Я шмат зрабіў дзеля зацвярджэння Добра ў гэтым свеце. Спадзяюся, Бог залічыць мне гэта...”

Сяргей ШАПРАН.

УРЫВАК З ІНТЭРВ’Ю “ГЭТАЯ ЖОРСТКАЯ ПАМЯЦЬ...”

МІКАЛАЯ МАТУКОЎСКАГА З ВАСІЛЁМ БЫКАВЫМ

Мікалай Матукоўскі: Многія чытачы бачаць у літаратурным творы жыццёвую біяграфію аўтара. Наколькі, Васіль Уладзіміравіч, аўтабіяграфічныя вашы творы?

Васіль Быкаў: Я не хачу расчароўваць чытача, але нельга прамалінейна суадносіць біяграфію пісьменніка з яго мастацкімі творамі. Усё, насамрэч, значна складаней. Рэчаіснасць, рэальнасць у пісьменніцкім тыле ўступае ў дзівосны сплаў з фантазіяй, уяўленнем, узровень праўдзівасці якога, як, дарэчы, і мастацкасць, залежыць ад майстэрства. Не паглыбляючыся ў прафесійныя тонкасці, скажу толькі, што сапраўды асабісты вопыт, асабістае светаўспрыманне, грамадзянская пазіцыя і, нарэшце, біяграфія аўтара маюць першаснае значэнне для творчасці. Менавіта яны, зразумела, разам з талентам, вызначаюць поспех ці правал твора. Ва ўсялякім выпадку, мой франтавы вопыт са службы мне, як пісьменніку, неацэнную службу... <...>

М. М.: Васіль Уладзіміравіч, я ўзгадваю ваш творчы вечар у клубе Саюза пісьменнікаў. Побач са мной сядзеў вялікі прыхільнік вашага таленту, малады інжынер-канструктар Мінскага трактарнага завода. Яму вельмі падабаецца тое, што вы пішаце. Аднак ён лічыць, што вы часам празмерна драматызуеце падзеі. Што б вы адказалі яму?

В. Б.: Што тычыцца Айчынай вайны, на мой погляд, не можа быць “празмернай” драматызацыі. Ніякая фантазія, ніякае ўяўленне не могуць намаляваць тое, што адбывалася іншы раз на фронце.

Мы ваявалі за гонар Радзімы, за сваю свабоду, незалежнасць, жыццё. Нас прымусілі ваяваць. Мы вымушаны былі аддаць 20 мільёнаў жыццяў за сваю свабоду. У маёй роднай Беларусі загінуў кожны чацвёрты чалавек – чвэрць усёй нацыі! Гэта не проста арыфметыка. Гэта трагедыя народа. Патрэбны шэкспіраўскія фарбы і жарсці, шэкспіраўскі талент і драматызм, каб хоць прыблізна ўзнавіць сёння тое, што адбывалася ў 1941 – 1945 гадах.

Жорсткая памяць абавязвае нас, былых салдатаў, быць праўдзівымі і чэснымі да канца. Яна абавязвае нас расказаць сённяшняму пакаленню суровую праўду пра свяшчэнную вайну. Гэта наш грамадзянскі і пісьменніцкі доўг перад мёртвымі і жывымі. <...>

М. М.: Я ўспамінаю адну рэцэнзію, дзе аўтар шчыра пытаўся: чаму ў творах Быкава ёсць баяліўцы і здраднікі? Ці варта прыцягваць чытацкую ўвагу да рэдкіх выпадкаў?

В. Б.: Пра герояў і гераізм пісалі і заўсёды будуць пісаць. І я таксама. Гэта натуральна. Ге-

раічная тэма – тэма высакародная і невычэрпная. Мы з вамі добра разумеем, чаму выстаялі маладагвардзейцы, Зоя Касмадзям’янская і Юрый Смірноў, чаму кінуў на ворага свой палаючы самалёт Мікалай Гастэла, а Аляксандр Матросаў закрыў сабой амбразуру. Іх подзвігі велічны і прыгожы. Яго паўтарылі тысячы, калі спатрэбіцца, паўтораць мільёны. Гэтаму спрыялі і спрыяюць літаратура і мастацтва.

Але ў жыцці былі і здраднікі. Скажучь, а навошта разумець нягодніка? Каму гэта патрэбна? Не, патрэбна! Сто, тысяча чалавек, не раздумваю-

чы, не вагаючыся, пайшлі на смерць за Радзіму, а тысяча першы збаяўся, а потым здрадзіў. Чаму? Што яго прымусіла гэта зрабіць? Можна, канечне, адказаць і вельмі проста, як мы часам адказваем: страх за сваё жыццё, злоба, нізасць і г. д. Літаратура – чалавеказнаўства, яна павінна нам расшыфраваць псіхалагічна і маральна ўсе матывы яго дзеянняў, паставіць яго да ганебнага слупа перад усім народам...

Эта жестокая память... : инт. Н. Матуковского с В. Быковым // Известия. – 1972. – 7 мар.

Нарысы з гісторыі беларускага дойлідства

СПАДЧЫНА “САРМАЦКАГА” БАРОКА Ў САКРАЛЬНЫМ ДОЙЛІДСТВЕ БЕЛАРУСІ

Пры вывучэнні стылявых напрамкаў у развіцці манументальнага сакральнага дойлідства Беларусі перыяду Рэчы Паспалітай намі была вылучана група мураваных храмаў канца XVII – першай паловы XVIII ст., якія на фоне агульнаеўрапейскай эстэтыкі таго часу вызначаліся выразнай адметнасцю мастацкага вобраза. Да гэтай групы помнікаў, у першую чаргу, аднесены аскетычныя па выглядзе аднанефавыя храмы з дзвюма масіўнымі чацверыковымі вежамі на галоўным фасадзе: касцёл Архангела Міхаіла ордэна аўгусцінцаў у Міхалішках (Астравецкі раён), Троіцкі касцёл у Засвіры (Мядзельскі раён), касцёл Звеставан-

ня Дзеве Марыі ордэна дамініканцаў у Клецку, фарны касцёл Перамянення Божага ў Навагрудку. Па часе будаўніцтва яны адпавядаюць перыяду сталага барока ў айчыннай архітэктуры, аднак паводле мастацкіх характарыстык мала стасуюцца з іншымі помнікамі гэтага стылю ў яго класічным італіянізаваным варыянце. Названыя святыні вылучаюцца мастацкай абагульненасцю, нешматслоўнасцю, лапідарнасцю вонкавага аблічча, што нагадвае крапасныя збудаванні. Амаль сярэднявечная суровасць прымусала візітатараў гэтых храмаў іншы раз вызначаць іх як гатычныя, абапірацца пры іх атрыбуцыі на са-

мыя раннія, часам міфічныя дагмы фундацый. Аднак пры гэтым аздабленне інтэр’ераў згаданых храмаў вызначалася сапраўднай барочнай пышнасцю, сакавітасцю, багатай стукавай пластыкай і жывапіснасцю форм. Удакладненне навуковай атрыбуцыі акрэсленага кола мураваных касцёлаў паказала, што большасць з іх узводзілася пазней за прынятае раней датаванне – на мяжы XVII – XVIII стст.

Троіцкі касцёл у вёсцы Засвір Мядзельскага раёна. 1713 – 1714 гг.

Адметная архітэктурна-мастацкая спецыфіка шэрагу каталіцкіх храмаў, сканцэнтраваных, як бачым, пераважна на тэрыторыі этнічнай Літвы, запатрабавала сацыяльна-ідэалагічнага абгрунтавання гэтага гісторыка-культурнага феномена. Відавочна, што культуралагічны кантэкст абавязкова прысутнічае ў гісторыі архітэктуры як найбольш сацыяльна дэтэрмінаванага віду творчай дзейнасці чалавека і вызначае характар яе развіцця. На другую палову XVII ст. прыпадае росквіт ідэалогіі сарматызму, што выходзіла з тэорыі пра сарматаў як продкаў прывілеяваных пластоў насельніцтва шэрагу краін Цэнтральна-Усходняй Еўропы, падладных дынастыі Ягелонаў. Легенды пра Сарматую, агульную прарадзіму шляхецкага саслоўя, сталі ідэалагічным абгрунтаваннем дзяржаўнай уніі Вялікага Княства Літоўскага і Кароны Польскай 1569 г. і наступнага існавання шматнацыянальнай і шматканфесійнай Рэчы Паспалітай [1]. У XVII ст., асабліва пасля руска-шведска-польскай вайны 1654 – 1667 гг., сарматызм перажываў росквіт, стаў дамінантным шляхецкім светапоглядам, культурай і ладам жыцця. Часы кіравання каралёў Міхала Вішнявецкага (1668 – 1674) і Яна III Сабескага (1674 – 1696) азначаны ўздымам нацыянальнага патрыятызму. У гэты час Рэч Паспалітая ў саюзе з Аўстрыяй, Венецыяй і Расіяй вяла войны з Турцыяй і Крымам у 1672 – 1676 і 1683 – 1699 гг. Кароль Ян III Сабескі ўзначальваў аб'яднанае войска Свяшчэннай Рымскай імперыі ў бітве пад Венай 12 верасня 1683 г. У гэты дзень перад бітвай у прадмесці Вены, захопленай туркамі, у незавершаным яшчэ будынку Леапольдкірхе адбылася царкоўная служба, якую праводзіў папскі легат, а дапамагаў яму кароль Ян Сабескі*. Перамога Свяшчэннай Рымскай імперыі спыніла ісламізацыю Еўропы. Пасля гэтых гістарычных падзей пагроза з боку Турцыі па-за Балканами была ліквідавана, што спрыяла абвастрэнню пачуцця “сармацкай” годнасці шляхецкага саслоўя Рэчы Паспалітай. У грамадскім менталітэце акцэнтаваліся заслугі шляхты ў барацьбе з нявернымі (туркамі, татарамі), схызматыкамі (маскавітамі) і ерэтыкамі-пратэстантамі (шведамі). Ідэал шляхціча-сармата патрабаваў пэўнага ладу жыцця, у першую чаргу шчырай набожнасці і ахвярнасці на карысць хрысціянскай веры.

Даследаванне ідэалогіі сарматызму ў мастацтве Вялікага Княства Літоўскага звычай-

на засяроджваецца на феномене так званага сармацкага партрэта з характэрнай саслоўнай атрыбутыкай, наяўнасцю багатай шляхецкай вопраткі, зброі, аксесуараў, панегірычных надпісаў [2]. На адпаведныя з’явы ў нацыянальным манументальным дойлідстве ідэалогія сарматызму не экстрапаліравалася. Між тым у гэты час носбітамі сармацкага светапогляду ў архітэктуры Вялікага Княства Літоўскага сталі “жабрацкія” каталіцкія ордэны, чыя місіянерская дзейнасць скіроўвалася, у першую чаргу, на сярэднія (“вольныя і можныя”) пласты грамадства – шляхту і заможных мяшчан, якія выступалі галоўнымі фундатарамі шматлікіх касцёлаў. З іх дапамогай адбывалася таксама пашырэнне каталіцызму сярод сялян. Элементы сарматызму можна назіраць ужо ў першай палове XVII ст. у касцёлах, фундаваных найбуйнейшымі магнатамі Вялікага Княства Літоўскага Львом Іванавічам Сапегам і яго сынам Казімірам Львом Сапегам, а таксама іншымі прадстаўнікамі вядомых магнацкіх і шляхецкіх родаў, што адлюстравалася ва ўвядзенні ў сакральна-мастацкае ўбранне храмаў знакавай саслоўнай атрыбутыкі, гербавых картушаў, партрэтаў і надмагілляў фундатараў. Пашырэнне ў другой палове XVII ст. у розных колах грамадства сармацкага светапогляду карэнным чынам змяніла агульны эстэтычны характар сакральнага дойлідства.

Канцэптуальнае ідэйна-вобразнае адзінства кампазіцыйных, канструкцыйных і дэкаратыўных характарыстык шэрагу мясцовых мураваных касцёлаў, пранізанага духам хрысціянскага рыцарства, вызначаецца намі як *сармацкае барока* [3]. Неабходна акрэсліць асноўныя стылевызначальныя рысы архітэктуры помнікаў “сармацкага” барока. Паводле архітэктонікі, гэта былі пераважна аднанефавыя храмы залавага тыпу альбо, радзей, трохнефавыя базілікі, з адной вялікай апсідай прэсбітэрыя. Абодва архетыпы маюць заходнееўрапейскі генезіс і атрымалі пашырэнне ў дойлідстве Вялікага Княства Літоўскага яшчэ ў познегатычны перыяд. Аднанефавы тып быў прыдатны для парафіяльных касцёлаў, а тып трохнефавай базілікі – прынесены храмабудаўніцтвам францысканцаў і бернардынцаў, першых заходнееўрапейскіх каталіцкіх ордэнаў, якія пачалі місіянерскую дзейнасць на гэтай тэрыторыі. Але, у адрозненне ад гатычных узораў, інтэр’еры святыняў “сармацкага” барока перакрываліся не нервюрнымі, а цыліндрычнымі, з распалубкамі скляпеннямі на падпружных арках, мелі пышныя ордарныя алтарныя кампазіцыі і багатую дэкаратыўную пластыку ў ступавай тэхніцы.

* У гонар перамогі над туркамі побач з Леапольдкірхе, у саборы Святога Іосіфа, была пабудавана капліца Яна Сабескага. Абодва гэтыя двухнефавыя храмы знаходзяцца сёння ў межах Вены і маюць рысы, агульныя з айчыннымі помнікамі сармацкага барока.

У храмах мясцовай готыкі алтарная апсіда звычайна пяціграннай формы, умацаванай на рэбрах граней контрфорсамі (касцёлы ў Ішкалдзі, Іўі, праваслаўная Барысаглебская царква ў Навагрудку). З “сармацкіх” будынкаў пяцігранную форму апсіды мае толькі найбольш ранні з іх касцёл у Міхалішках (1662 – 1700). Усе наступныя аднанефавыя храмы “сармацкага” ўзору з магутнымі паўкруглымі алтарнымі апсідамі, што ўражваюць выразнай экспрэсіўнай пластыкай, увасабляючы канцэпцыю “цякучасці” прасторы, уласціваю барока (касцёл кармелітаў у Засвіры, фарныя касцёлы ў Клецку і Навагрудку). Трохнефавыя кляштарныя базілікі гэтага напрамку часцей мелі прамавугольныя алтарныя апсіды, чыя спрошчаная форма абумоўлена не толькі чырвонай лініяй фасада кляштарнага корпуса, але, магчыма, і дэклараваннем аскетычнага “жабрацкага” статусу каталіцкіх ордэнаў. Вонкавая падкрэсленасць якога, аднак, кампенсавалася складанай прасторава разгорнутай архітэктурнай кампазіцыяй інтэр’ераў з пышнымі барочнымі алтарамі і стукавай ляпнінай (касцёлы дамініканцаў у Мінску, Стоўбцах, кармелітаў босых у Глыбокім).

Агульнай і найбольш характэрнай рысай у архітэктурным вырашэнні помнікаў “сармацкага” барока стала наяўнасць дзвюх сіметрычных чацверыковых (квадратных у плане) прызматычных вежаў па баках галоўнага фасада, што выглядаюць даволі важкімі і архаічнымі для эстэтыкі новага часу. Звычайна памылкова пішуць, што вежы касцёлаў гэтага тыпу “фланкуюць” аб’ём храма, гэта значыць моцна выступаюць за межы сцен для прыкрыцця іх пры штурме будынка і для зручнага абстрэлу ворагаў пры абароне, як гэта было ў цэрквах-крэпасцях перыяду абарончага дойлідства на мяжы XV – XVI стст. На самай справе, тут вежы толькі злёгка раскрапоўваюць плоскасць фасада, ствараючы з ім непарыўнае кампазіцыйна-канструкцыйнае цэлае і адзіны “сцэнічны” вобраз.

У касцёлах перыяду сталага барока галоўны фасад робіцца нечым нахшталт шырмы ці тэатральнай кулісы, што закрывае ад глядача рэальную пабудову і надае ёй адметную знакакасць. У суровых вежах “сармацкіх” святыняў можна ўбачыць гатычныя рэмінісцэнцыі, рыцарскае духоўнае прадстаянне перад Богам, прыхільнасць да роднай традыцыі (адпаведнасць “свайму небу і звычайу”, паводле першага мясцовага архітэктурнага трактата Лукаша Апалінскага) і іншыя, закладзеныя тут, сармацкія канцэпты. Тэатральная функцыя фасада-

кулісы ў помніках “сармацкага” барока асабліва яскрава выяўлена ў архітэктурцы фарнага касцёла ў Навагрудку, дзе сценка фасада даволі значна зрушана адносна падоўжанай восі збудавання, каб закрыць ад глядача старажытныя, даволі нязграбныя гатычныя капліцы. Сцэнічнай, па сутнасці, з’яўляецца таксама роля невысокіх уваходных аб’ёмаў (экзанартэксаў) у выглядзе абарончых барбаканаў, характэрных для замкавага будаўніцтва Сярэднявечча, якія прысутнічаюць у шэрагу храмаў другой паловы XVII ст. (касцёлы ў Міхалішках, Засвіры, Мікалаеўская і Успенская цэрквы ў Магілёве, некаторыя святыні ў Вільні).

Прапарцыйны лад збудаванняў у стылі “сармацкага” барока антрапаметрычны, дакладна разлічаны суадносна з прапарцыямі чалавека, згарманізаваны ў адпаведнасці з эстэтычным калектыўным бессвядомым этнічнага насельніцтва Літвы. Чацверыкі вежаў звычайна маюць аднолькавае пастаяннае сячэнне па ўсёй вышыні, што надае ім узмоцненую масіўнасць, выклікае асацыяцыі з суровымі архаічнымі вежамі мясцовых сярэднявечных замкаў. Пры гэтым вежы абавязкова падзяляюцца на два ярусы гарызантальнымі цягамі, якія ўяўляюць характэрныя для барока ордарныя шматпрофільныя карнізы, толькі даволі строгія, без выгінаў і раскраповак. Больш высокі ніжні ярус вежаў звычайна аддзелены карнізам на ўзроўні вышыні сцен нефа. Меншыя па вышыні верхнія чацверыкі вежаў у большасці выпадкаў прапарцыйна суадносяцца з атыкавым франтонам паміж імі. У мастацтвазнаўчай рэтраспектыве такі лад можна разглядаць як прадвесніка тэле скапічных вежаў у храмах віленскага барока, што крыху пазней, у сярэдзіне XVIII ст., расквітнела на нашай зямлі. У выпадку трохнефавых базілік першая гарызантальная цяга іншы раз праходзіць на ўзроўні вышыні бакавых нефаў, што стварае адваротны прапарцыйны лад: верхні ярус робіцца больш высокім за ніжні (касцёл дамініканцаў у Стоўбцах). Усё гэта адлюстроўвае складаныя творчыя пошукі і сталенне адметнага архітэктурна-мастацкага вобраза помнікаў беларускага барока.

У “сармацкім” барока суровыя, нібыта вычасаныя з каменю, вежы храмаў звычайна накрыты невысокімі, даволі пакатымі чатырохсхільнымі шатрамі, запазычанымі ў айчынным крапасным драўляным дойлідстве. Вышыня шатра рабілася роўнай палове дыяганалі альбо боку квадратнай асновы піраміды. Гэтая простая і выразная кампазіцыя пакрыцця яшчэ больш падкрэслівала статычнасць вежаў, гарманічна суадносілася са строгай трохвугольнай фор-

май франтонаў, спалучала мясцовую традыцыю і антычную класіку. У цяслярскім лексіконе такія шатры называліся “каўпакамі”. Не лішне заўважыць, што слова *вежа*, са старажытнасці добра вядомае ў мовах усходніх славян, мае некалькі значэнняў: вартавая і баявая вежа замка, крэпасці, астрога, званіца; жыллё качэўнікаў – шацёр, палатка, намёт, шалаш, юрта, кібітка альбо група шатроў (паводле летапісаў); шалом, каўпак, галаўны ўбор канічнай формы [4]. Як бачым, гэты тэрмін цюркскага паходжання ў сакральным дойдстве Вялікага Княства Літоўскага ў перыяд панавання ідэалогіі сарматызму атрымаў новую семантычную гісторыка-культурную інтэрпрэтацыю. У помніках “сармацкага” барока вежа як тып крапаснога збудавання з традыцыйным шатровым пакрыццём, у адпаведнасці з эстэтычнай канцэпцыяй сусветнага стылю Новага часу, з’яўляецца сцэнічным дэкарацыйным атрыбутам, надае культураму збудаванню сімвалічную, уяўную ваяўнічасць, стварае вобраз храма-ваяра.

Традыцыйныя, класічныя ў сваіх прапорцыях шатры-каўпакі мелі спачатку касцёлы ў Міхалішках, Навагрудку, Клецку, Глыбокім і інш. Пазней, падчас росквіту віленскага барока і падзеяў Рэчы Паспалітай, завяршэнні вежавых дамінантаў многіх святынь былі зменены ў адпаведнасці з эстэтычнымі і ідэалагічнымі патрабаваннямі часу. Тактоўнае ўкараненне эстэтыкі віленскага барока ў канву сармацкага кірунку можна адзначыць у спалучэнні шатровага пакрыцця з фігурнымі шматграннымі галоўкамі “банькамі” ў завяршэнні вежаў касцёла кармелітаў босых у Засвіры. “Банямі” ў дойдстве Вялікага Княства Літоўскага эпохі барока называлі шмат’ярусныя вярхі-купалы пуката-ўвагнутага абрысу. Гэтая назва паходзіць ад лацінскага слова *banеит*, што азначае акруглую пасудзіну з вузкай гарлавінай, якая выкарыстоўвалася для абмывання ў старажытнарымскіх тэрмах і купальнях, а ў хрысціянстве – у баптыстэрыях, пры абрадзе хрышчэння. Складанасць і вытанчанасць формы банеума аказалася адэкватнай эстэтычнай канцэпцыі позняга барока ў архітэктуры Украіны і Беларусі. Характэрна, што ў познім беларускім (віленскім) барока шырока распаўсюджаныя фігурныя купалы-бані звычайна мелі не акруглую, а васьмігранную форму, што абумоўлена ўплывам драўлянага дойдства, прынамсі, зручнасцю пераходу ад чатырохсільнага шатра да васьмібаковага аснавання бані. Спалучэнне пакатага шатра (асабліва, калі яго рабро мае крыху пукаты абрыс) з фігурнай банькай тэрміналагічна вызначаецца як “шаломпадобная баня” [5].

Цікавым з пункту гледжання стылявой эвалюцыі завяршэнняў вежаў у “сармацкім” барока з’яўляецца фотаздымак 1930-х гг. дамініканскага касцёла Святога Казіміра ў Стоўбцах, які, пасля шматгадовага занядання, быў цалкам зруйнаваны ў 1960-я гг. Першы драўляны касцёл на гэтым месцы спалілі шведы падчас ваенных дзеянняў сярэдзіны XVII ст. Новы мураваны касцёл пабудаваны ў стылі “сармацкага” барока і кансэраваны ў 1675 г. віленскім суфраганам Мікалаем Слупскім. Надзвычайную каштоўнасць меў цудоўны інтэр’ер святыні, у аздабленні якой выразна спалучыліся рысы сталага і позняга барока. Там знаходзіўся тыпова сармацкі партрэт фундатара касцёла кашталяна мінскага Аляксандра Слушкі ў аблямоўцы пышнага ракайльнага картуша са штучнага мармуру. Сакральнае начынне дапаўнялася геральдычнай і вайскавай эмблемастыкай. У 1868 г. касцёл быў перададзены праваслаўным і перабудаваны пад царкву ў псеўдарускім стылі, з надбудаванымі шматлікімі цыбулепадобнымі галоўкамі. У 1920-я гг. храм вярнулі католікам, была праведзена рэстаўрацыя і зняты пазнейшыя напластаванні. На фотаздымку 1930-х гг. з архіва Віленскага таварыства аматараў навук бачна, што рэстаўратары пакінулі нявырашаным дыскусійнае пытанне пра першапачатковае завяршэнне вежаў: адна з іх пакрыта сармацкім пакатым шатром-каўпаком, другая – больш познім варыянтам яго спалучэння з фігурнай “баняй” [6].

Намі выяўлены абмерныя чарцяжы касцёла Звеставання Дзеве Марыі пры кляштары дамініканцаў у Клецку [7], які быў змураваны ў стылі “сармацкага” барока па фундацыі 1683 г. тагачаснага ардыната клецкага Станіслава Казіміра Радзівіла і шляхціча Юрыя Булгака [8]. У 1843 г. кляштар перадалі пад вайсковыя казармы, а касцёл прыстасавалі пад праваслаўную царкву, пры гэтым надбудавалі трэці ярус вежаў і змянілі іх завяршэнні на высокія шатры з цыбулепадобнымі галоўкамі. У аўтэнтычным выглядзе вежы касцёла складаліся толькі з двух чацверыковых ярусаў аднолькавага сячэння, накрытых пакатымі шатрамі-каўпакамі. Пры гэтым верхні ярус быў па вышыні роўны ніжняму і суадносіўся прапарцыяна з высокім атыкавым франтонам, што надавала фасаду візуальную важкасць, нават большую, чым у міхалішкага касцёла. Але ў параўнанні з ім пластыка фасада клецкага касцёла значна больш барочная, тут прысутнічаюць шматлікія ордарныя элементы: пілястры, прафіляваныя сандрыкі, а сільныя бакавыя часткі атыка ўяўляюць умоўна трактаваную варыяцыю

барочных валют. На атыку ў нішы размяшчалася скульптурная выява Дзевы Марыі, а на тымпане франтона – скульптурны рэльеф з геральдычнай і вайскавай атрыбутыкай (счасаны пры перабудове). Прызматычныя аб’ёмы вежаў, унутры якіх знаходзяцца зручныя маршавыя лесвіцы, нязначна раскрапоўваюць надзвычай тоўстую сцяну галоўнага фасада.

У пытанні паходжання двухвежавасці ў сакральным дойдстве Беларусі надзвычай істотным з’яўляецца дакладнае вызначэнне ролі вежаў у разнапланавых функцыях галоўнага фасада: тэктанічнай, эстэтычнай і семантычнай. Пытанне гэтае складанае, шматаспектнае і пакуль што не мае адназначнага адказу. Адным з першых яго паставіў і па-свойму вырашыў класік беларускага мастацтвазнаўства М. Шчакаціхін. Ён лічыў двухвежавасць беларускіх храмаў запазычаннем з заходнееўрапейскай готыкі. Пунктам адліку эвалюцыі даследчык называў двухвежавы фасад касцёла Святой Ганны ў Вільні, пабудову якога ён датаваў 1470-мі гг. Потым, паводле М. Шчакаціхіна, з’явіўся трохвежавы віленскі касцёл бернардынцаў, а за ім – яшчэ больш гарманічныя і кампазіцыйна завершаныя чатырохвежавыя праваслаўныя цэрквы-крэпасці Вільні і этнічнай Літвы ў Сынкавічах, Маламажэйкаве, Супраслі. У часы барока, на думку мастацтвазнаўцы, патрэба ў дзвюх вежах, што месціліся абাপал алтара, чамусьці знікла, а вежы на галоўным фасадзе па-ранейшаму захоўвалі абарончыя функцыі.

Пазней пытанне генезісу самабытных чатырох- і двухвежавых храмаў Вялікага Княства Літоўскага закраналі многія гісторыкі архітэктуры Польшчы, Літвы і Беларусі, якія засяроджваліся ў большай ступені на колькасці вежаў у архітэктурнай кампазіцыі на розных этапах эвалюцыі, а не на іх шматграннай гісторыка-культурнай ролі.

Своеасабліваасць сакральнай архітэктуры беларускага барока, на нашу думку, грунтуецца менавіта на іманентным працэсе фарміравання двухвежавых фасадаў храмаў на падставе пераасэнсавання канфесійна-палітычных рэалій краіны, творчага знітавання мясцовых будаўнічых традыцый і эстэтычнай канцэпцыі барока. Менавіта ў помніках “сармацкага” барока памеры чацверыкоў вежаў пачынаюць вызначаць памеры вузкага ўваходнага памяшкання і хораў над ім, ператвараючы галоўны фасад у аб’ёмна-прасторавую пласціну, так званы фасад-нартэкс, самастойны канструкцыйна і кампазіцыйна. Гэты адметны архітэктурны элемент – вельмі істотная рыса “сармацкага” барока, якая ў далейшым знайш-

ла працяг у помніках віленскага барока, але ў новых формах. Для пластычнага вырашэння храмаў-“сарматаў” характэрныя падкрэсленыя лапідарнасць форм, сціплы дэкор у выглядзе плоскіх прамавугольных ніш, строгія прамалінейныя ордарныя прафіліраваныя цягі, лаканічныя трохвугольныя формы франтонаў. Аднак, пры агульнасці дэкаратыўных прыёмаў, кожнае збудаванне мае адметны прапарцыйны лад, індывідуальныя гарманічныя суадносіны частак у агульным мастацкім цэлым. Асабліва выразна вар’іруюцца прапорцыі атыкаў і верхніх чацверыкоў вежаў.

У тэктоніцы храмаў так званага сармацкага барока прысутнічае агульны трансцэндэнтны кантэкст этнічнай гістарычнай памяці, духоўная напоўненасць матэрыяльных архітэктурных форм нацыянальнай мастацкай традыцыі. Сутнаснае мастацтвазнаўчае вызначэнне феномена “сармацкага” барока дазволіла пашырыць кола помнікаў названага стылістычнага кірунку, вызначыць агульныя рысы нацыянальна-саслоўнай атрыбутыкі ў храмах розных канфесій, а таксама ўбачыць пераемнасць архітэктурна-будаўнічых перыядаў. Акрамя гэтага, мастацка-стылістычны аналіз архітэктурных форм мураваных храмаў “сармацкага” барока дазваляе па-новаму раскрыць складанае і даўно пастаўленае пытанне паходжання двухвежавых фасадаў у беларускім сакральным дойдстве.

Спіс літаратуры

1. **Пазнякоў, В.** Сарматызм / В. Пазнякоў // Вялікае княства Літоўскае: энцыкл. у 2 т.; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2006. – Т. 2. – С. 552 – 553.
2. **Хадыка, А. Ю.** Непаўторныя рысы: 3 гісторыі беларускага партрэта / А. Ю. Хадыка, Ю. В. Хадыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 144 с.
3. **Габрусь, Т.** “Сармацкае” барока ў архітэктуры Беларусі / Т. Габрусь // Мастацтва. – 2000. – № 1. – С. 45 – 54; **Габрусь, Т. В.** Мураваныя харалы: Сакральная архітэктура беларускага барока / Т. В. Габрусь. – Мінск: Ураджай, 2001. – С. 122 – 144.
4. **Булгаков, Ф. И.** Художественная энциклопедия / Ф. И. Булгаков. – СПб.: ИАМ, 1886. – С. 31; **Согаян, Н. Ш.** Иллюстрированный словарь архитектурных терминов и понятий / Н. Ш. Согаян. – М.: Архитектура-С, 2006. – С. 57.
5. **Тарас, Я.** Украінська сакральна дерев’яна архітектура / Я. Тарас. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – С. 451.
6. **Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы.** – Фонд 1135. – Воп. 3. – Спр. 642. – Арк. 39.
7. **Расійскі дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў.** – Фонд 349. – Воп. 17. – Спр. 3155.
8. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.** – Фонд 1781. – Воп. 27. – Спр. 252.

Тамара ГАБРУСЬ,
доктар мастацтвазнаўства.

Апошнім часам у грамадстве ўзмацняецца цікавасць да гістарычнага мінулага, да вывучэння сваіх каранёў, сваёй сямейна-родавай гісторыі. Часопіс “Роднае слова” з красавіка 2010 г. друкуе цыкл матэрыялаў **Анатолія Статкевіча-Чабаганавы** пра старажытныя беларускія роды, дзе паказваецца наша багатая мінуўшчына ў імёнах і асобах. Даследчыцкая дзейнасць А. Статкевіча-Чабаганавы дала штуршок да пошукаў іншым навукоўцам. Так, мовазнаўца Павел Міхайлаў, зацікавіўшыся асобай Яўлаліі Казановіч (Роднае слова, 2013, № 1), знайшоў шмат новых звестак пра нашу таленавітую суайчынніцу. Вынікі росшукаў аформіліся ў аб’ёмнае даследаванне, якое мы і прапануем увазе чытачоў.

ЖЫЦЦЁ І НАВУКОВАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯЎЛАЛІІ КАЗАНОВІЧ

НОВЫЯ ЗВЕСТКІ, УДАКЛАДНЕННІ, ГІПОТЭЗЫ

Працяг. Пачатак у №№ 6 – 8.

У 1930-я гг. у новым штогодніку “Звенья” Яўлалія Казановіч друкуе яшчэ два артыкулы пісараўскай тэматыкі. Гэта “Пісьмо да А. К. Трэскінай” [35] і “Пісараў Д. І. Дзідро і яго час” [34]. У першай з названых публікацый, невялікай па аб’ёме, пададзены тэкст ліста Д. Пісарава да Аляксандры Трэскінай, жонкі адмірала А. Трэскіна, “с сыном котораго Николаем, студентом С.-Петербургского университета, Писарев сильно сдружился к этому времени” [35, с. 756]. Падрабязны каментарый Яўлаліі Казановіч дае новыя штрыхі да партрэта рускага літаратурнага крытыка. Другая праца ўяўляе сабой публікацыю незавершанага Дзмітрыем Пісаравым артыкула пра французскага пісьменніка і філосафа Дэні Дзідро з грунтоўным уступам Я. Казановіч пад назвай «Д. И. Писарев после крепости и его статья “Дидро и его время”» [34, с. 625 – 649] і змястоўнымі каментарыямі да гэтага артыкула Д. Пісарава [34, с. 684 – 700; матэрыял быў падрыхтаваны да друку ў лістападзе 1932 г.]. Такім чынам, аўтарская праца Яўлаліі Казановіч складае 42 старонкі тэксту, набранага петытам, і значна перавышае па аб’ёме працу самога Д. Пісарава. Тут пададзены дэталёвы аналіз грамадска-палітычнай сітуацыі ў тагачаснай расійскай дзяржаве і істотныя жыццёвыя праблемы крытыка пасля чатырохгадовага турэмнага зняволення: «“Русское слово” и “Современник” были закрыты, а передовые издания второстепенного значения сильно сжаты новыми цензурными постановлениями; сами издатели и писатели пребывали в страхе за свою личную безопасность, так как обыски и аресты в их среде... сделались не редким явлением... <...> Начинать или возобновлять свою литературную жизнь при таких обстоятельствах было чрезвычайно трудно...» [34, с. 625].

Значную ўвагу ва ўступе Яўлалія Казановіч аддае ўзаемаадносінам Дзмітрыя Пісарава і Ма-

рыі Маркавіч (літаратурны псеўданім *Марка Ваўчок*), траураднай сястры крытыка, у якую ён пасля смерці яе мужа быў моцна закаханы, аднак, на думку многіх даследчыкаў, без узаемнасці. Падрабязная характарыстыка Марыі Маркавіч у тыповым “псіхалагічным стылі” Яўлаліі Казановіч настолькі захапляльная, што цяжка ўстрымацца і не працытаваць хоць некалькі фрагментаў гэтага апісання: «М. А. Маркович была далеко не заурядной личностью; не говоря уже об её таланте, исключительно которому она была обязана своей известностью на первых порах, – свойства её ума и характера ставили её выше обыкновенного уровня. Портрет писательницы, относящийся к первым годам её литературной карьеры, показывает нам большие, серьёзные, серые, как говорят, глаза, спокойно-прямые, не опускающиеся, одновременно что-то говорящие – и молчаливые, вопрошающие – и загаённо раздумывающие, и, взглядевшись в них, мы согласимся, что они могли останавливать на себе взоры отражением внутреннего мира, богатого думами и чувствами, могли в минуты оживления светить – по словам её сына – “ясной прелестью душевной правды”, “или испытующе, почти испуганно обращаться на собеседника при малейшем несоответствии его слов с её идеальными представлениями о жизни и людях”» [34, с. 641]; “попав в круг людей, выдающихся умом, талантами и душевными качествами, она была в нём на своём месте и могла вызывать то поклонение, о котором свидетельствуют современники. Это была натура крупная, сильная, наделённая чутким и добрым сердцем, умом, талантом, большими запросами, недюжинной энергией, чувством и сознанием собственного достоинства и умением проявить его там, где этого требовали обстоятельства. Против такой женщины трудно было устоять Писареву, раз он попал в среду её внимания; он и не устоял” [34,

с. 642]. Далей Я. Казановіч аналізуе саму працу крытыка, параўноўвае яе з ранейшымі яго публікацыямі і робіць выснову, што пра агульную ідэалагічную пазіцыю Д. Пісарава на падставе дадзенага фрагмента артыкула меркаваць складана, “до такой степени она в нём расплывчата и неопределённа” [34, с. 648].

У храналагічным аспекце завяршальная праца пісараўскага цыкла з ліку адшуканых намі на гэты час – гэта вялікая публікацыя Яўлаліі Казановіч у акадэмічным зборніку “Шасцідзясятая гады” (1940) пад агульнай назвай “Лісты Д. І. Пісарава”, якая фактычна складаецца з чатырох асобных частак: “Лісты Д. І. Пісарава” (уступны артыкул), “Лісты Д. І. Пісарава да бацькоў”, “Лісты Д. І. Пісарава да Л. Н. Майкава”, “Лісты Д. І. Пісарава да М. А. Маркавіч”. Як адзначала даследчыца ва ўступнай частцы, надрукаваная перапіска Дзмітрыя Пісарава распадаецца “на тры аддзелы” і адносіцца “да трох розных перыядаў яго жыцця” [36, с. 107]. Лісты да бацькоў ахопліваюць перыяд навучання будучага крытыка ў 3-й Санкт-Пецярбургскай гімназіі (1852 – 1855 гг., 20 лістоў). Чатыры лісты да ўніверсітэцкага сябра Л. Майкава – гэта 1858 – 1860 гг. Заключны раздзел складаюць 11 лістоў да М. Маркавіч у апошні год жыцця Д. Пісарава (1867 – 1868). На думку Я. Казановіч, лісты да бацькоў – “как фон, на котором отдельными мелкими чёрточками вырисовывается специфика будущей личности и все данные незаурядного литературного дарования” [36, с. 107], лісты да Л. Майкава сведчаць пра шырыню літаратурных планаў і пачынанняў Д. Пісарава, а лісты да М. Маркавіч “завершают собою последний этап его биографии, едва ли не самый тяжёлый, как по неудачным попыткам возобновления своей литературной деятельности, временно прерванной различными обстоятельствами, так и по чувству неудовлетворённости в личной жизни” [36, с. 107]. Акрамя гэтага пасля кожнай падборкі пададзены каментарыі аўтара публікацыі.

Другім аб’ектам даследчыцкай дзейнасці Яўлаліі Казановіч, як мы ўжо згадвалі, быў Фёдар Цютчаў – яе любімы рускі паэт, як прызнавалася яна сама, напрыклад, у адным з лістоў да Сяргея Дурыліна, вядомага рускага педагога, багаслова, літаратуразнаўцы і паэта: “С интересом читала Вашу статью, и опять, как и всегда, пожалела, что мой любимый композитор так мало отозвался на моего любимого поэта; я говорю о Танееве. Мне всегда казалось, что Танеев в русской музыке то же, что Тютчев в русской поэзии, и когда я слушала его камерную музыку или его романсы, я всегда невольно думала: вот кому бы передать Тютчева в звуках!” [9, с. 285]. Пры ўсёй нешматлікасці публікацый Я. Казановіч пра

Ф. Цютчава ўклад яе ў вывучэнне жыцця і літаратурнай спадчыны рускага паэта і дыпламата даволі значны: яна склала два зборнікі, прысвечаныя Ф. Цютчаву, а таксама апублікавала тры артыкулы (адзін у суаўтарстве).

Першым унёскам Я. Казановіч у цютчавіянскую стаў зборнік лістоў паэта да Алены Багданавай і яе сына Сяргея Фралова з каментарыямі [37]. Ва ўступе да зборніка даследчыца з уласцівай ёй арыгінальнасцю рознабакова характарызуе асобу паэта як творцы і звычайнага чалавека, адзначаючы пры гэтым яго несумненны літаратурны талент: “Как в своей личности, так и в своей поэзии он окружён тайной, которую можно приоткрыть с помощью намёков, но объяснить которую, тем более – логически и до конца – нельзя. Тютчев – загадка, которая долго ещё, если не всегда, будет неразгаданной в тайниках своего мирозерцания, своего мироощущения, своих человеческих чувств, страстей и поступков. Личность и дарования несомненно гениальные...” [37, с. 4]. У зборніку апублікавана і падрабязна пракаментавана 26 лістоў паэта, з якіх 24 напісаны на французскай мове і перакладзены складальніцай зборніка на рускую мову, а 2 лісты – па-руску. Выданне не засталася па-за ўвагай навуковай грамадскасці. Апублікаванае ў маі 1926 г., яно ўжо ў ліпеньскім нумары часопіса “Печать и революция” і ў вераснёўскім нумары часопіса “Красная новь” было прарэцэнзавана адпаведна Дзмітрыем Благім і Георгіем Чулковым. Так, Д. Благой, напрыклад, адзначае, што “лісты акружаны найгрунтоўнейшым рэдактарскім апаратам – жыва напісанай прадмовай, падрабязнымі заўвагамі” [38, с. 187], а Г. Чулкоў, таксама даследчык творчасці Ф. Цютчава, адзначае: “Новы збор лістоў Цютчава, хоць і вельмі сціплы па памерах і змесце, выгадна адрозніваецца ад папярэдніх публікацый добрымі намерамі рэдактара выканаць сваю працу не падылетанцку, забяспечыўшы эпістальны матэрыял адпаведным навуковым апаратам” [39, с. 228]. Як у сур’ёзнай навуковай рэцэнзіі, у гэтых публікацыях пададзены і асобныя заўвагі да некаторых каментарыяў складальніка, але яны маюць дачыненне толькі да храналагічна-біяграфічных фактаў згаданых у лістах асоб.

Другі цютчаўскі зборнік “Уранія”, укладзены і надрукаваны намаганнямі Яўлаліі Казановіч, уяўляе сабою збор навуковых артыкулаў [40]. На жаль, у мінскіх бібліятэках мы не адшукалі гэтага выдання. З іншых публікацый нам вядома толькі, што ў ім былі змешчаны два артыкулы Я. Казановіч: “3 мюнхенскіх сустрэч Ф. І. Цютчава (1840-я гады)” [41], дзе гаворка ідзе пра ўзаемаадносіны рускага паэта і нямецкага публіцыста, палітыка, гісторыка-ўсходазнаўцу, ванд-

роўніка Якаба Філіпа Фальмераера (1790 – 1861), і “Лісты Ф. І. Цютчава да Е. Э. Трубяцкой” [42; пад крыптанімам *Е. К.*]. Сваім артыкулам пра Ф. Цютчава яна была не зусім задаволеная, пра што і пісала ў лісце да С. Дурыліна: “О своей статье уже не пишу, так как сама ею очень недовольна и знаю все её погрешности; может быть Вы заметите ещё, и то, что ускользнуло от моего авторского глаза и сознания” [9, с. 290]. Вось так заўсёды строга і патрабавальна ставілася Яўлалія Казановіч не толькі да іншых, але і да сябе самой. Аднак, як вынікае з гэтай жа перапіскі, выданне ў асноўным было добразычліва сустрэта прыхільнікамі Ф. Цютчава: «“Урания” очень удачна: светла, благородна по тону, по стилю и по внешности...» [9, с. 292], а таксама крыху пазней: «Об “Урании” слышу добрые отзывы (напр., от проф. Н. К. Гудзия), но не знаю, кто соберётся написать о ней добрый отзыв. Боюсь, что доброго отзыва не будет, т. к. все “тютчевисты” – Чулков, Благой – участвуют в сборнике, а иным легче ругнуть, чем похвалить. Похвалу я ценю в таких случаях только с точки зрения рекомендации для издателей и читателей. А сама по себе кому она нужна?» [9, с. 298]; «Первый музыкант, откликнувшийся на мою статью в “Урании”, был Н. К. Метнер. Я получил от него письмо из Франции, где он концертирует... и очень удовлетворён сборником» [9, с. 304 – 305]. Перасцярогі С. Дурыліна адносна станоўчай рэцэнзіі, на шчасце, у поўнай меры не спраўдзіліся. Ужо ў 1929 г. з’явілася ажнотры рэцэнзіі на “Уранію”, пры гэтым водгукі Н. Лернера [43] і С. Радзіна [44] увогуле былі станоўчымі, і толькі ананімны аўтар публікцыі ў “Летапісах марксізму” [45] выказаўся крытычна з выразнай ідэалагічнай афарбоўкай на адрас змешчаных артыкулаў Л. Пумпянскага і Я. Казановіч. Тым не менш усе рэцэнзенты падкрэслілі важнасць і неабходнасць апублікаванай працы з нагоды 125-гадовага юбілею рускага паэта, а таксама адзначылі ўдалую назву альманаха, якая супадае з найменнем аднаго з самых ранніх вершаў Ф. Цютчава і альманаха 1826 г., у якім ён удзельнічаў [43, с. 191].

Два апублікаваныя артыкулы Яўлаліі Казановіч пра Фёдара Цютчава – гэта невялікія па аб’ёме каментарыі лістоў паэту і лістоў ад яго іншым асобам [46] (надрукаваны пад псеўданімам *Е. Паўлава*), а таксама паведамленне аб праекце даклада пра грэчаскія справы, складзенага Ф. Цютчавым пры рускім пасольстве ў Мюнхене [47]. Абодва матэрыялы раскрываюць чытачу цікавыя і малавядомыя на той час старонкі біяграфіі рускага паэта і дыпламата. Яшчэ адзін артыкул “Ф. І. Цютчаў. Два новыя вершы” [48] знаёміць з ненадрукаванымі да таго часу верша-

мі паэта. Я. Казановіч зрабіла грунтоўны аналіз твораў, а таксама разгледзела ўзаемаадносіны Ф. Цютчава і А. Дзянісьевай.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

35. **Казанович, Е. П.** Д. И. Писарев. Письмо к А. К. Трескиной / Е. П. Казанович // Звенья : Сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – V. – Москва – Ленинград : АCADEMIA, 1935. – С. 755 – 758.
36. **Казанович, Е. П.** Письма Д. И. Писарева / Е. П. Казанович // Шестидесятые годы : Материалы по истории литературы и общественному движению / под ред. Н. К. Пиксанова и О. В. Цехновицера. – Москва – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1940. – С. 107 – 172.
37. **Казанович, Е. П.** Фёдор Иванович Тютчев в письмах к Е. К. Богдановой и С. П. Фролову (1866 – 1871) / Е. П. Казанович. – Ленинград : Изд. ОРЯС АН СССР, 1926. – 80 с.
38. **Благой, Д.** [Рецензия] / Д. Благой // Печать и революция. – 1926. – № 7. – С. 186 – 187. – Рец. на кн. : Казанович, Е. П. Фёдор Иванович Тютчев в письмах к Е. К. Богдановой и С. П. Фролову (1866 – 1871). – Ленинград : Изд. ОРЯС АН СССР, 1926. – 80 с.
39. **Чулков, Г.** [Рецензия] / Г. Чулков // Красная новь. Литературно-художественный и научно-публицистический журнал. – Москва – Ленинград : Гос. изд-во, 1926. – № 9. – С. 228 – 230. – Рец. на кн. : Казанович, Е. П. Фёдор Иванович Тютчев в письмах к Е. К. Богдановой и С. П. Фролову (1866 – 1871). – Л. : Изд. ОРЯС АН СССР, 1926. – 80 с.
40. **Урания.** Тютчевский альманах (1803 – 1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Ленинград : Прибой, 1928. – 314 с.
41. **Казанович, Е. П.** Из мюнхенских встреч Ф. И. Тютчева (1840-е годы) / Е. П. Казанович // Урания. Тютчевский альманах (1803 – 1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Ленинград : Прибой, 1928. – С. 172 – 179.
42. **Е. К.** [Казанович, Е. П.] Письма Ф. И. Тютчева к Е. Э. Трубецкой / Е. П. Казанович // Урания. Тютчевский альманах (1803 – 1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Ленинград : Прибой, 1928. – С. 125 – 171.
43. **Лернер, Н.** [Рецензия] / Н. Лернер // Звезда. – 1929. – № 3. – С. 191 – 192. – Рец. на кн. : Урания. Тютчевский альманах (1803 – 1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Ленинград : Прибой, 1928. – 312 с.
44. **Радин, С.** [Рецензия] / С. Радин // На литературном посту. – 1929. – № 2. – С. 61 – 62. – Рец. на кн. : Урания. Тютчевский альманах (1803 – 1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Ленинград : Прибой, 1928. – 312 с.
45. **Б. п.** [Рецензия] / Б. п. // Летописи марксизма. – 1929. – № 9/10. – С. 205 – 207. – Рец. на кн. : Урания. Тютчевский альманах (1803 – 1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Ленинград : Прибой, 1928. – 312 с.
46. **Кириллов, П.** Неизданные письма Тютчева и к Тютчеву / П. Кириллов, Е. Павлова, Д. Шаховский // Литературное наследство. – М. : Журнально-газетное объединение, 1935. – № 19/21. – С. 579 – 602.
47. **Казанович, Е. П.** Проект дипломатической депеши по поводу греческих дел, составленный Ф. И. Тютчевым в 1833 году / Е. П. Казанович // Известия по русскому языку и словесности. 1928. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1928. – Т. 1, кн. 2. – С. 525 – 535.
48. **Казанович, Е. П.** Ф. И. Тютчев. Два новых стихотворения / Е. П. Казанович // Звенья : Сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – I. – Москва – Ленинград : АCADEMIA, 1932. – С. 86 – 92.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

БЕЛАРУСКАЕ ШКОЛЬНІЦТВА НА ВІЛЕНШЧЫНЕ ў 1939 – 1941 гг. ДА 95-ГОДДЗЯ ВІЛЕНСКОЙ БЕЛАРУСКОЙ ГІМНАЗІІ

Заканчэнне. Пачатак у № 8.

Новыя – літоўскія – улады па прыходзе на Віленшчыну ў канцы кастрычніка 1939 г. праводзілі нацыянальную палітыку, адрозную і ад былой польскай непамяркоўнасці да нацыянальных меншасцей, сярод якіх нязвыкла для сябе апынуліся палякі, і ад эвентуальнага пасля 1939 г. развіцця савецкай. Натуральна, прыярытэтным рабілася адраджэнне ў рэгіёне літоўскай культуры. Літоўская прапаганда вызнавала віленскіх палякаў за спаланізаваных літоўцаў, што прыводзіла да пасіўнага ці нярэдка і актыўнага (у выглядзе дэманстрацый) польскага супрацьстаяння.

Беларуская інтэлігенцыя Вільні, пазбаўленая праз арышты НКУС большасці лідараў, была вельмі слабай у сваіх памкненнях і нацыянальныя праблемы вырашала ў лаляльным да літоўскай улады ключы, выкарыстоўваючы тыя магчымасці, што былі ёй дазволены Канстытуцыяй Літвы. Так, гарантавалася адкрыццё дзяржаўных нацыянальных школ. Гэта з імпэтам выкарысталі палякі: на віленскіх абшарах яны мелі сваіх нацыянальных школ розных ступеняў больш, чым літоўцы. У Вільні функцыянавала чатыры гімназіі з польскай мовай выкладання супраць дзвюх літоўскіх. У планах было вяртанне старой польскай школы, што прыводзіла нават да страйкаў [1; 2; 3].

Дазволім сабе шырокае цытаванне выбраных параграфіў літоўскага “Закона аб пачатковых школах”, што адлюстроўвае юрыдычныя акалічнасці і магчымасці арганізацыі беларускага школьніцтва:

«§ 14. У пачатковай школе з выкладаннем на літоўскай мове дзецям нелітоўскай нацыянальнасці, калі іх не менш за 32, выкладаецца як асобная дысцыпліна мова той нацыянальнасці.

§ 26. Мовай выкладання ў пачатковай школе з’яўляецца літоўская. У раёне пачатковай школы, дзе ёсць не менш чым 50 дзяцей нелітоўскай нацыянальнасці, можа быць арганізавана пачатковая школа з нелітоўскай мовай выкладання. У такіх школах літаратурная мова выкладаецца як асобны прадмет, пачынаючы з другога аддзела; пачынаючы з трэцяга аддзела на літоўскай мове выкладаецца вывучэнне бацькаўшчыны, гісторыя і геаграфія.

§ 28. У пачатковыя школы з нелітоўскай мовай выкладання могуць быць прынятыя дзеці толькі той нацыянальнасці, чья мова з’яўляецца мовай выкладання ў школе. Дзеці, у каго адзін

з бацькоў літоўскай нацыянальнасці, павінны вучыцца ў школе з літоўскай мовай навучання.

§ 29. У школах з нелітоўскай мовай навучання справядства павінна весціся на літоўскай мове.

Практыка арганізавання меншасцевых пачатковых школ паказала, што доказам нацыянальнай прыналежнасці з’яўляецца пашпарт. Для гэтага кожны беларус, які хоча, каб яго дзіця атрымлівала адукацыю на роднай блізкай сэрцу і зразумелай мове, павінен у пашпарце напытанне, якой ён нацыянальнасці (мовы), па-літоўску “tautybės”, адказаць, што ён “gudas”, г. зн. беларус.

Той беларус, хто ў пашпарце не запісваецца беларусам, робіць два праступкі: 1) ашуквае ўстанову, якая выдае пашпарт, 2) крыўдзіць сваіх дзетак, якіх пазбаўляе праўнай падставы вучыцца на роднай мове, г. зн. ён робіць ворагам сваіх уласных дзяцей і нават ворагам дзяржавы, якой перашкаджае выхаваць дзяцей у любові да сваёй бацькаўшчыны, бо любоў да бацькаўшчыны выхоўваецца толькі ў роднай школе на роднай мове» [4].

Нягледзячы на патэтыку закона і высілкі беларускіх грамадскіх дзеячаў, арганізацыя школак для дзяцей беларусаў ішла слаба з-за недахопу вучняў на камплект класа па прычыне польскай асіміляцыі і беднасці беларускіх сем’яў, якім было матэрыяльна складана сабраць дзяцей нават у бясплатную школу – менавіта такая адчынілася пры прагімназіі. У снежні 1939 г. у адным яе класе вучылася 35 чалавек, ішла праца над арганізацыяй другога комплекта пачатковай школы. Прычым настаўнікі школы мелі вышэйшую педагогічную адукацыю [5; 6] (у адрозненне ад значнай часткі настаўніцтва савецкай пачатковай школы Заходняй Беларусі, што комплектавалася іншы раз нават учарашнімі школьнікамі сёмых – восьмых класаў*). І калі ў Вільні сталася магчымым адкрыццё беларускай пачатковай школы, то ў правінцыі панавалі польскія школы [6] (хоць у сельскай мясцовасці колькасць беларусаў узростала**). Дый улады, на прыхільнае стаўленне якіх так спадзяваліся беларусы, не разумелі (ці разумелі па-свойму) мясцовых

* Напрыклад, у Баранавіцкай вобласці працавала 3072 настаўнікі: з іх толькі 7% з вышэйшай адукацыяй, 49% – з сярэдняй педагогічнай, 27% – з сярэдняй, а 17% – увогуле з незакончанай сярэдняй і пачатковай [7].

** Гл. дэмаграфічны аналіз далучанай да Літвы тэрыторыі [8; 9].

нацыянальных суадносін, прыклаўшы да таго становішча “жэмайцкую мерку”, што “карэннае насельніцтва адчувала як свайго роду акупацыю” [23, с. 42]. Ёсць інфармацыя, што літоўскія ўлады чынілі перашкоды пры зборы подпісаў за адкрыццё беларускіх школ [10]. Папярэдні досвед развіцця нацыянальных навучальных устаноў у Літве паказваў, што беларускія школы перасталі існаваць у 1932 г. [11, с. 19 – 22].

«Далучэнне Вільні да Літвы спыніла даплыў вучняў у беларускія гімназіі, і нават большасць тых, што ў ёй вучыліся (нагадаем, шмат іх было з Навагрудчыны, куды Б. Кіт “збраў 80% усёй гімназіі”. – А. Т.), і некаторыя вучыццалі выехалі дамоў – у Савецкую Беларусь. Такім чынам, беларуская гімназія асталася з невялікай колькасцю вучняў і з дэкамлектаваным вучыцельскім персаналам» [12, с. 52]. Такое становішча вымусіла беларускіх дзеячаў рэарганізаваць навучальную ўстанову ў прагімназію (адзін з арганізатараў і яе кіраўнік – Адам Станкевіч), дзе адкрыліся тры класы, у першым з якіх на снежань 1939 г. было 40 вучняў. Прыём працягваўся да пачатку новага года. У будучым меркавалася адкрыць і чацвёрты клас, што дазваляла ўстанове зноў набыць статус гімназіі [5; 6].

Планы “Беларускага цэнтра ў Літве” наконт развіцця беларускамоўнай адукацыі былі маштабнымі: беларускім настаўнікам, многія з якіх працавалі ў польскіх школах, прапаноўвалася супрацоўніцтва [13]; меркавалася таксама, што з цягам часу ў Віленскім універсітэце адкрыецца кафедра беларускай мовы і літаратуры, што на той час зрабіць было нельга, бо шмат беларускай студэнцкай моладзі з’ехала ў Савецкую Беларусь, а многія не мелі сродкаў для атрымання вышэйшай адукацыі, бо нават пры Польшчы бедныя студэнты-беларусы атрымлівалі дзяржаўныя стыпендыі, цяпер жа ім трэба было плаціць самім. Гэта стала адной з прычын развалу Беларускага студэнцкага саюза, які існаваў амаль дваццаць гадоў і быў ліквідаваны 17 красавіка 1940 г. [10; 14; 15].

Аднак планы тыя не збыліся: летам 1940 г. Савецкі Саюз анексаваў Літоўскую Рэспубліку. З прыходам Саветаў актывізаваліся падвіленскія вёскі. “У школьныя органы паплылі заявы з подпісамі насельніцтва, патрабуючы навучан-

Выкладчыкі і вучні Віленскай беларускай гімназіі.
У цэнтры апошні дырэктар гімназіі Фрацішак Грышкевіч.

ня ў школах у мясцовай беларускай мове. <...> Пры такім становішчы падвіленскага насельніцтва новыя школьныя ўлады пачалі кіраваць у школы настаўнікаў беларусаў” [23, с. 43]. Паводле праведзенага ў Вільні “школьнага плебісцыту” вынікала, што адкрыцця польскіх школ жадала 50% гарадскога насельніцтва, “расейскіх – 20%, беларускіх – 12%, жыдоўскіх – 10%, лятувіскіх – 8%” (гэтыя лічбы “не былі аб’ектыўнаю выяваю нацыянальных дачыненняў у Вільні, але больш паказнікам тагачасных у месце настрояў”) [16, с. 127]. (Праўда, польскія даследчыкі кажуць пра 90% “запісаных у школы з польскай мовай навучання” за Саветаў [17, с. 451], што выглядае ў святле падзей і дэмаграфічнага складу проста непраўдападобна.) “Савецкая ўлада юрыдычна зраўнавала беларусаў у правах з летувісамі, дазволіла адчыніць пару беларускіх народных школаў у Віленскай акрузе, але ясна не давала ніякіх надзеяў на магчымасць развіцця шырэйшае беларускае працы” [18, с. 246]. У 1940/41 навучальным годзе там функцыянавала 80 агульнаадукацыйных школ [17, с. 454] (гл. табл.).

Табліца. Школы Віленскай акругі ў 1940/41 навучальным годзе па мовах навучання.

Мова навучання	Колькасць школ		
	пачатковых	няпоўных сярэдніх	сярдніх
Беларуская	1	1	-
Літоўская	5	-	2
Польская	36	-	8
Руская	3	-	1
Яўрэйская	20	-	3
Разам	65	1	14

І хоць да вайны з Германіяй беларускія школьнікі праіснавалі (прагімназія стала называцца ад-

паведна няпоўнай сярэдняй школай), лёс іх быў вырашаны: пасля чарговага прыходу Саветаў беларуская прагімназія была далучана да рускай школы [19; 20, с. 85]. Дарэчы, спачатку такое аб'яднанне адбылося пры германскай акупацыі, аднак тады беларуская гімназія не была паглынутая рускай, а функцыянавала як такая, праўда, актыўна падвіленскага насельніцтва быў тым часам фізічна знішчаны [23, с. 44]. З нагоды 25-гадовага юбілею Віленскай беларускай гімназіі Алесь Салавей нават напісаў санет, да таваны 20 студзеня 1944 г.:

САД

Раней за нашай вёскаю быў сад...
Ніколі так ягоных строяў шаты
ня ўшчульвалі мяне і мой пагляд,
як у адну вясну, калі на сьвяты

я ў вёску завітаў. І чуў – ад хат
плыў гоман; ён мае пачуцьці кратаў:
“Сад гэты дваццаць пяты год падрад
вясной цьвіце, і дасьць ён плод багаты...”

Расьцьвіў і ты у дваццаць пяты год,
навуці сад, глыбокай веды цвіетам.
Багаты будзе дваццаць пяты плод

і верны ўздавальны запаветам.
Ён панясе для ўжытку і для ўчех
сьвятло навуці да крывіцкіх стрэх!
[21, с. 175].

На жаль, аптымістычны запал паэта не спраўдзіўся.

Варта адзначыць, што ў час германскай акупацыі ў Літве (тут трэба браць пад увагу яе чарговае тэрытарыяльнае пашырэнне за кошт Беларусі) “налічвалася 350 беларускіх народных школ, гімназій і настаўніцкая семінарыя ў Вільні” [22, с. 193].

Такім чынам, трэба канстатаваць, што па розных прычынах беларуская культурная дзейнасць (у прыватнасці школьніцтва) на Віленшчыне ў 1939 – 1941 гг. развівалася не так інтэнсіўна, як планавалі яе падзвіжнікі. Гістарычныя абставіны не спрыялі адэкватнаму задавальненню інтарэсаў беларускай часткі насельніцтва, якая, жывучы на роднай зямлі, зноў апынулася не ў сваёй дзяржаве. Нават невялікія поспехі былі ліквідаваны сталінска-бальшавіцкай дыктатурай. Дэмаграфічнае становішча Віленшчыны і найперш паўміфалагізацыя Вільні як беларускай Меккі пры спрыяльных, дэмакратычных абставінах палітычнага развіцця падзей 1939 – 1941 гг. схілялі да разгортвання нацыянальнага руху беларусаў, які набыў сілу за лічаныя тыдні пасля першага прыходу савецкай улады. Аднак, як і пры Ружскай дамове, беларускія землі сталі

разменнай манетай у палітычных гульнях паміж моцнымі дзяржавамі, што маніпулявалі народамі ў сваіх інтарэсах. Гэта адмоўна паўплывала на беларускамоўную асвету, якая так і не змагла ўсталявацца на Віленшчыне за савецкім часам.

Спіс літаратуры

1. **Na polskim szkolnym froncie** // Krynica. – 1939. – 12 śnież. – S. 1.
2. **S. Vilnia / S.** // Раница. – 1940. – 14 крас. – С. 4.
3. **Kavalkoŭ, A.** Što palaki majuć u Lićvie / A. Kavalkoŭ // Krynica. – 1940. – 30 крас. – S. 1.
4. **A. B.** Arhanizacyja biełaruskich pačatkovych škołaŭ / A. B. // Krynica. – 1939. – 19 śnież. – S. 2.
5. **J. N.** Biełaruskaja dzicia – ŭ biełaruskuju škołu! / J. N. // Krynica. – 1939. – 1 śnież. – S. 2.
6. **Barovič, Ł.** Jašče ŭ sprawie biełaruskaj škoły / Ł. Barovič // Krynica. – 1939. – 19 śnież. – S. 2.
7. **Трафімчык, А.** Педагагічныя кадры агульнаадукацыйнай школы заходніх абласцей Беларусі ў 1939 – 1941 гг. / А. Трафімчык // Беларускі гістарычны часопіс. – 2003. – № 4. – С. 23 – 29.
8. **Гарэцкі, Г.** Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі) / Г. Гарэцкі // Матар’ялы да географіі і статыстыкі Беларусі / Ін-т беларускай культуры, Аддз. прыроды і нар. гасп-кі; пад рэд. А. Смоліча. – Менск, 1928. – Т. 1. – С. 1 – 59.
9. **Трафімчык, А.** Зводная табліца дэмаграфічных аэнак Віленшчыны першай паловы ХХ стагоддзя: нацыянальны аспект (лакалізацыя вакол тэрыторый, якія адышлі Літве ў 1939 і 1940 гг.) / А. Трафімчык // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – Białystok, 2004. – № 22. – С. 173 – 182.
10. **Зінук, М.** Беларускае грамадзкае жыццё ў Вільні / М. Зінук // Раница. – 1940. – 19 траўня. – С. 2.
11. **Кулажанка, Л.** 3 гісторыі школьніцтва ў памежных краінах / Л. Кулажанка // Кантакты і дыялогі. – 1999. – № 2 – 3. – С. 17 – 27.
12. **Цярновы шлях**: Аповеды Барыса Кіта, запісаныя Васілём Быкавым улетку 2001 году ў Франкфурце-на-Майне // Польшча. – 2002. – № 3 – 4. – С. 38 – 112.
13. **S-ki, A.** Da vučyialoŭ biełarusau / A. S-ki // Krynica. – 1940. – 20 lut. – S. 1.
14. **V. J.** Biełaruskaje studentctva i Vilenski Uniwersytet / V. J. // Krynica. – 1940. – 19 sak. – S. 2.
15. **[Рубрыка “Беларускія навіны”]** // Раница. – 1940. – 19 траўня. – С. 4.
16. **Малецкі, Я.** Пад знакам Пагоні: успаміны / Я. Малецкі // Спадчына. – 1994. – № 2. – С. 113 – 131.
17. **Głowacki, A.** Sowiesci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939 – 1941 / A. Głowacki. – Łódź: Wyd-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998. – 695 s.
18. **Найдзюк, Я.** Беларусь учора і сяння: Папулярны нарыс з гісторыі Беларусі / Я. Найдзюк, І. Касяк. – Мінск, 1993. – 414 с.
19. **Луцкевіч, Л. А.** Віленская беларуская гімназія / Л. А. Луцкевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1994. – Т. 2. – С. 281.
20. **Багдановіч, Я.** На жыццёвым шляху: успаміны / Я. Багдановіч. – Мінск, 1992. – 144 с.
21. **Салавей, А.** Сад / А. Салавей // АРСНЕ-Пачатак. – 2003. – № 5. – С. 175.
22. **Смілавіцкі, Л.** Невядомыя старонкі беларускай школы / Л. Смілавіцкі // Польшча. – 1994. – № 12. – С. 192 – 197.
23. **Летапіс Віленскай Беларускай Гімназіі.** 1919 – 1944 // Спадчына. – 1999. – № 1. – С. 29 – 60.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
кандыдат гістарычных навук,
кандыдат філалагічных навук.

ЗАБЫТАЯ ВАЙНА...

ПА СЛЯДАХ АДНАГО ФОТААРХІВА

Памяці маіх дзядоў – радавога 169-га Нова-Троцкага палка І. Сурмачэўскага, малодшага унтэр-афіцэра Івардзейскага Імператарскага палка П. Балтынскага.

Забытая вайна... Так часам называюць Першую сусветную. Гучыць неяк дзіўна для памяці больш за мільён па-геройску загінулых салдат і афіцэраў Рускай арміі. Яны цаной свайго жыцця баранілі Айчыну. Для кагосьці гэта была Расійская імперыя, а для кагосьці проста родная зямля – Аўгустоўскі лес, Смаргонь, Баранавічы, родная хата, бацькі, жонка, дзеці...

Гадоў трыццаць таму, калі ўся наша гісторыя выкладалася з ідэалагічным падтэкстам, гэтую вайну называлі не інакш, як імперыялістычнай, сцвярджалася, што яна не тычылася простага народа, бо развязалі яе буржуі. Такое стаўленне дало свой “плён”. Памятаю, як мае аднакласнікі ў 1970-я шукалі патроны і ўзнагароды на вайсковых могілках каля царквы Святой Марыі Магдаліны ў Мінску і дзеля забавы гулялі ў футбол знойдзенымі там выбеленымі часам чарапамі. Яшчэ прыгадваюцца аповеды майго дзеда Іосіфа пра нямецкую газавую атаку пад Баранавічамі і раненне штыком у руку. У нашай сям’і пра гэтую вайну ведалі...

Калі ў сталым узросце я стаў самастойна вывучаць гісторыю Беларусі, то не выпускаў

з-пад увагі і тэму Першай сусветнай вайны. А гадоў дзесяць таму да мяне трапіў вялікі пачак старых фотаздымкаў. Іх было больш за семдзясят. Усе яны былі надрукаваны на тонкай фотапаперы кантактным спосабам са шкляных негатываў і мелі адзін памер. Першае, што прыцягнула маю ўвагу і вельмі ўзрадавала, – фатаграфіі былі звязаны з нашымі мястэчкамі: Смаргонь, Бяроза-Картузская, Баранавічы. Было відавочна, што ў здымкаў адзін аўтар, усе яны з адваротнага боку мелі подпіс, зроблены алоўкам ад рукі па правілах рускай арфаграфіі пачатку ХХ ст. Гэтыя хуткія, а часам падрабязныя надпісы аўтара тлумачылі, што было адлюстравана на кожным фотаздымку, а таксама давалі ключ да разгадкі, чый жа архіў трапіў у мае рукі. Праз некалькі гадоў мая калекцыя яшчэ папоўнілася фотаздымкамі з гэтай жа партыі. Іх агульная колькасць дасягнула 150 экзэмпляраў.

Фотаархіў вылучаецца прафесійным падыходам аўтара да тэматыкі і кампазіцыі, наколькі гэта было магчыма ў экстрэмальных умовах ваеннага часу. Здымкі перадаюць не толькі штодзённую блізкасць смерці, але і радасць быцця: рамантычны далягляд з навальніцай у маёнтку Нарач, ціхія вечары ў маёнтку Белая Вака на памежжы з Літвой, дажынкі ў Высакаўшчызне, світанак на рацэ Віліі, вось падлеткі гуляюць у вёсцы Маркава, а вось баявыя сябры размаўляюць у кароткія хвіліны адпачынку...

Геаграфія подпісаў вельмі шырокая: Галіцыя, Польшча, Беларусь. У фотаархіве шмат партрэтаў. Назвы польскіх гарадоў (Гольдан, Апінагура, Сахачаў, Уладава, Сувалкі, Цэханаў) наводзілі на роздум аб прыналежнасці фатаграфій адной

Станцыя Пруды. Першыя шаломы.

Гродна. 19-дзюймовая гармата.

вайскавай часці, арміі ці цэламу фронту. Адзін падпіс прыўзняў заслону таямніцы: *“ген. Бенескуль застр. вь Велікодную ночь. Вынесь це-ла изь штаба на поезд”*. Гэтае ўдакладненне аўтара распавяло пра жахлівую трагедыю, што адбылася ў велікодную ноч 2 красавіка 1917 г. у штабе II Каўказскага армейскага корпуса ў Маладзечне. Салдаты, адурманеныя лютаўскім ветрам свабоды з Пецярбурга, адмовіліся выйсці на пазіцыі. Рэвалюцыйны салдацкі камітэт нават змяніў камандуючага генерала ад артылерыі Б. Мехмандорава на генерал-лейтэнанта У. Бенескула. Апошні атрымаў вымову са штаба і, баронячы афіцэрскі гонар, застрэліўся.

Яшчэ адзін здымак і яшчэ адзін лёс: *“Комендант палков. Прогульбицкий зь сыном”*. Высветлілася, што палкоўнік Прагульбіцкі быў карпусным інтэндантам II Каўказскага армейскага корпуса, начальнікам Сухумскай ваеннай

акругі, начальнікам Тыфліскай ваенна-фельчарскай школы.

Гэтыя два подпісы, звязаныя з II Каўказскім армейскім корпусам, прымусілі мяне больш пільна даследаваць геаграфію баявога шляху Каўказскага злучэння. На пошук патрэбнай літаратуры і мемуараў пайшоў амаль месяц. У выніку ўсе фотаздымкі дакладна размясціліся па геаграфічных пунктах, дзе праходзілі каўказцы. Так, пачатак майго архіва адкрылі фота з Галіцыі 1914 г. Баявое хрышчэнне каўказцы прынялі ў баях 1914 – 1915 гг. пад Аўгустовам (Гольдан, Маркграбава, Сувалкі) у складзе 10-й арміі. Вось як апісвае той бой палкоўнік Сергіеўскі: «Здесь кавказские гренадеры получили от потрясенных танненбергских победителей почетное имя желтых дьяволов. “В этих проклятых лесах русские показали свои волчьи зубы, – писал (впоследствии убитый) восточнопрусский

Станцыя Палачаны. Хлеб.

**Баранавічы.
Навабранцы.**

гренадер, – мы думалі спачатку, што гэта – японцы, потым аказалася, што гэта былі кавказскія черкесы”. Никакіх черкес у 10-й арміі не было, а былі сталёныя полкі II Кавказскага корпуса». Аўтар “Гісторыі Рускай арміі” А. Керсноўскі пра гераізм каўказцаў пісаў: “На долю II Кавказскага корпуса генералов Мищенко и Бека Мехмандорова выпали самые трудные бои германского фронта – Сувалки, Сохачев, Бзура, Прасныш, Любачев на Сане, Холм, Влодава, Вильна. И во всех этих сражениях, как и вообще за всю войну, II Кавказский корпус не оставил неприятелю ни одного трофея, не потерял ни одного орудия. Явление, неслыханное ни в одной армии, ни союзной, ни неприятельской”.

У 1916 – 1917 гг. II Каўказскі армейскі корпус удзельнічаў у кровапралітных працяглых баях пад Смаргонню і Крэвам. Там жа каўказскія грэнадзёры, гонар корпуса, трапілі пад газавую атаку, каля 4000 салдат былі атручаны. Штаб на той момант размяшчаўся ў Маладзечне, таму не дзіўна, што многія фотаздымкі зроблены ў Маладзечанскім раёне. Менавіта там пасля Лютаўскай рэвалюцыі адбыліся трагічныя падзеі са зняццем самага дасведчанага прадстаўніка генералітэту Бека Мехмандорава, які не раз ратаваў цэлы фронт ад неймавернай бяды. Страта спрактыкаваных камандзіраў і байцоў, агітацыйная праца рэвалюцыйных салдацкіх камітэтаў прывялі да таго, што да сярэдзіны 1917 г. корпус зусім страціў баявы дух. Камандуючы Заходнім фронтам генерал-лейтэнант ад інфантэрыі А. Дзянікін так апісваў сваю інспекцыйную паездку перад летнім наступленнем: “Из Сурамского полка я поехал,

по настойчивому приглашению особой делегации, на корпусный съезд того же 2-го Кавказского корпуса. Там собрались выборные люди, и поэтому разговоры их были рассудительнее, стремления реальнее: в разных группах делегатов, среди которых замешалась свита, шла беседа о том, что здесь вот главнокомандующий, командующий, корпусный, штабы и все начальство; хорошо бы прикончить их тут же всех разом, вот и конец наступлению...”

Геаграфія фотаархіва абрываецца ў Мінску. Далейшы лёс II Каўказскага армейскага корпуса закруціўся ў віхуры гісторыі: рэвалюцыя, Брэсцкі мір, грамадзянская вайна, Белая армія, Чырвоная армія, эміграцыя...

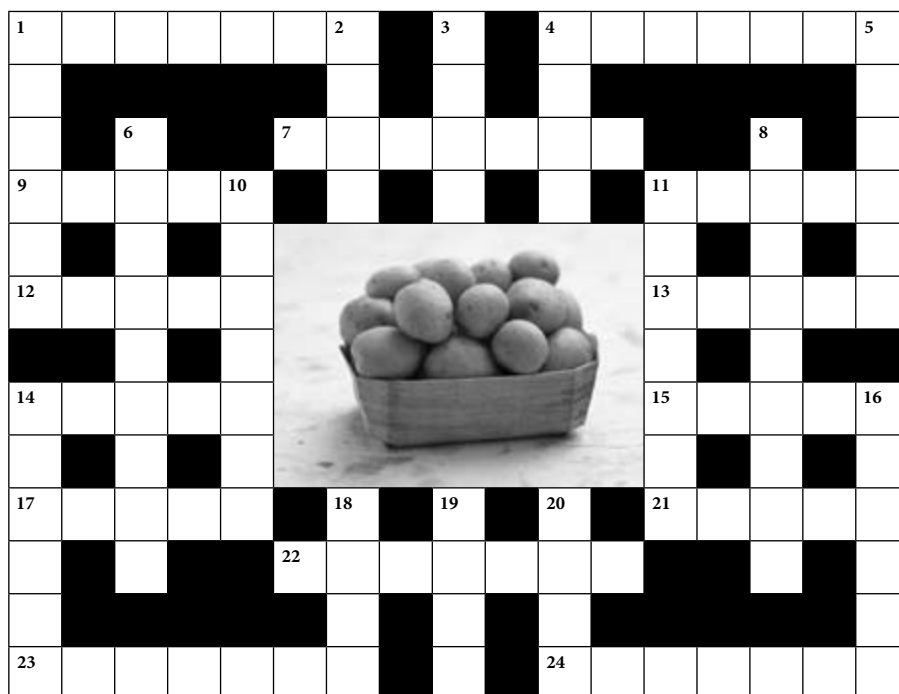
Адкуль бярэ свой пачатак знойдзеная фотакалекцыя, даведацца, на жаль, не ўдалося. Блукаючы па сусветнай інфармацыйнай сетцы, на адным з форумаў, прысвечаных генеалогіі, я ўбачыў фотаздымак са “знаёмымі” афіцэрамі і салдатамі II Каўказскага армейскага корпуса. Уладальнік старога фота, гісторык-энтузіяст з Украіны распавёў, што некалькі гадоў таму ў Кіеве здымаў з гэтага архіва было шмат. Тады “ўкраінскія” экзэмпляры разышліся па мясцовых калекцыянерах, “польскія” аселі ў Варшаве, а большая частка каштоўных фатаграфій прыйшла да мяне. Увесь фотаархіў, на маю думку, складаецца з 300 фота, значыць, мая калекцыя – амаль палова з іх. Не так і мала, каб зазірнуць у гісторыю “забытай” Першай сусветнай вайны.

Ігар СУРМАЧЭЎСКІ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ОДА БУЛЬБЕ

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. “І мне так завітаць дадому хочацца, / Калі капаюць бульбу...” – з верша “Капаюць бульбу...” Сяргея Законнікава. 4. Наборная машына, якая адлівае набор асобнымі літарамі. 7. “... плавае ў місе, / У шаўку скача Марыся, / І гармонік грае, грае” – з верша “Вечарынка” Янкі Купалы. 9. Час уборкі збожжавых культур. 11. Тое, што і прывід. 12. Трава, якая вырасла на месцы скошанай. 13. Ласунак з засмажанай бульбы. 14. Тое, што і напітак. 15. Ніжні край спадніцы. 17. Пэўны памер. 21. Перамяшчэнне чаго-небудзь. 22. “Праз дзень – выселле, / А яна / Капае бульбу, ...” – з верша “Капае бульбу, ...” Міколы Маляўкі. 23. Бульбяныя кліцкі, начыненыя фаршам. 24. Бабка з дранай бульбы.

Па вертыкалі: 1. “... ў гумно накладала, / Бульбу сыпала ў мяхі” – з верша “Восень” Ірыны Багдановіч. 2. Індзейскае племя Паўднёвай Амерыкі, якое з дагістарычных часоў вы-

рошчвала бульбу. 3. “Мой ..., мой рай бульбяна-жытны! / Зеленадолы, залаты” – з вершаванага рамана “Родныя дзеці” Ніла Гілевіча. 4. “З бульбы ..., з бульбы каша, / Прападзі ты, доля наша!” – з прыпеўкі. 5. “На кастрах / з бульбоўніку і лісця / грэе ... золкія кастрычнік” – з верша “Асенні рытурнель” Эдуарда Акуліна. 6. Хвароба бульбы. 8. “Чаго варта ..., / Ты па драніках мяркуй! / Дранікі-дранікі, дранікі-бульбянікі” – з верша “Дранікі” Міхася Геца. 10. Найвышэйшая ступень задавальнення. 11. Тое, чым што-небудзь зачэпліваюць. 14. “Беларускай бульбе слава / Ходзіць шумна з краю ў край, / ... бульбе мы паставім, / У наш першы мірны май” – з верша “Бульба” Васіля Голуба. 16. Адно дрэва (разм.). 18. Бульбяная каша. 19. Дарагая тая ..., дзе любяць госьця і свята (прыказка). 20. Паэт і музыкант, выканаўца ўласных песень.

Адказы

Па гарызанталі: 1. Зямлякі. 4. Манатып. 7. Скварка. 9. Жніва. 11. Эднань. 12. Атава. 13. Чышчы. 14. Пітво. 15. Падол. 17. Мер-ка. 21. Аднос. 22. Маладая. 23. Камуньні. 24. Драноча.
Па вертыкалі: 1. Збожжа. 2. Інк. 3. Край. 4. Мўка. 5. Палыцы. 6. Фітафтора. 8. Распадыня. 10. Асадола. 11. Зачэпка. 14. Пом-нік. 16. Лясіна. 18. Камы. 19. Хата. 20. Бард.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnae_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 10.09.2014. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 2034 экз. Зак. 2612.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку»».
220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.